

Ongelijk Nederland

Een drieluik over migratie, onderwijs en de coronacrisis

Preadviezen van de Koninklijke Vereniging voor de Staathuishoudkunde 2021

Koninklijke Vereniging voor de Staathuishoudkunde

Preadviezen 2021

Ongelijk Nederland

Een drieluik over migratie, onderwijs en de coronacrisis

Koninklijke Vereniging voor de Staathuishoudkunde

Preadviezen 2021

ISBN/EAN: 978-90-826379-6-0
NUR 781

De Preadviezen 2021 van de Koninklijke Vereniging voor de Staathuishoudkunde wordt uitgegeven door ESB.

© 2021 De auteurs, p/a Koninklijke Vereniging voor de Staathuishoudkunde, Postbus 98, 1000 AB Amsterdam.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16 h Auteurswet, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet) dient men zich te wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro). Voor het overnemen van een gedeelte van deze uitgave ten behoeve van commerciële doeleinden dient men zich te wenden tot de uitgever.

Redactie: Anne Gielen, Dinand Webbink en Bas ter Weel

Procesbegeleiding: Robert Kleinknecht

Omslag en typografie: Jacques van Schie

Tekstcorrectie: De Twee Hanen v.o.f.

Druk: Ten Brink, Meppel

Voorwoord

Als het gaat over inkomensongelijkheid, lopen de meningen traditioneel sterk uiteen. Welke mate van inkomensongelijkheid is aanvaardbaar in de maatschappij? Hoeveel economische efficiëntie zijn we bereid op te offeren om de inkomensongelijkheid te verminderen? Zowel politieke partijen als kiezers hebben er zeer uiteenlopende opvattingen over.

Als het echter gaat om ongelijkheid van kansen, dan zijn we het meestal wel snel eens: Nederland moet een land zijn waarin iedereen een gelijke kans heeft om zijn of haar talent te benutten en van het leven een succes te maken.

Maar slaagt Nederland er wel in om dat ideaal te bereiken? Daarover zijn er toenemende zorgen. De kwaliteit van het onderwijs staat onder druk, wat vooral gevolgen heeft voor kinderen die de lesstof minder goed kunnen bijbenen, terwijl hun ouders zich geen duurbetaalde bijlessen kunnen veroorloven. De economische integratie van mensen met een migratieachtergrond en van hun kinderen verloopt traag: achterstanden blijven gedurende meerdere generaties in stand. En door de traditionele verwachtingspatronen over de rol van mannen en vrouwen bij het opvoeden van kinderen worden er veelbelovende carrières in de knop gebroken. De coronapandemie heeft deze vormen van kansenongelijkheid nog nadrukkelijker zichtbaar gemaakt.

De KVS Preadviezen van dit jaar brengen haarscherp in beeld hoe het er in Nederland voorstaat met de sociaal-economische ongelijkheid. Drie thema's staan daarbij voorop: immigratie, onderwijs en de gevolgen van de coronapandemie. Geholpen door de beschikbaarheid van microdata en gebruikmakend van geavanceerde technieken, wordt er een up-to-date beeld geschetst van de ontwikkeling van de sociaal-economische ongelijkheid in ons land.

De analyses bieden ook volop suggesties om tot een beter beleid te komen. Daarbij moeten we wel waken voor overtrokken verwachtingen. Veel van de preadviezen in deze bundel laten zien dat het tegengaan van sociaal-economische ongelijkheid zowel complex is als een kwestie van lange adem. Niet zelden vergt het tientallen jaren voordat er substantiële effecten zichtbaar zijn. Een politiek klimaat waarin vooral de korte termijn centraal lijkt te staan, helpt niet om tot langetermijninvesteringen te komen.

De redacteuren van de KVS Preadviezen van dit jaar – de hoogleraren Anne Gielen, Dinand Webbink en Bas ter Weel – zijn internationaal vermaarde experts op het gebied van sociaal-economische ongelijkheid. We zijn hen zeer dankbaar voor het samenstellen van de bundel, die in de komende jaren zonder twijfel een stempel zal gaan drukken op het denken over sociaal-economische ongelijkheid in Nederland.

ROBERT DUR

Voorzitter van
de KVS

Inhoud

Inleiding: Sociaal-economische ongelijkheid in Nederland voor en tijdens de pandemie

ANNE GIELEN, DINAND WEBBINK EN BAS TER WEEL

8

Migratie

Intergenerationale inkomensmobiliteit naar migratieachtergrond

ROEL VAN ELK, EGBERT JONGEN, PATRICK KOOT EN ALICE ZULKARNAIN

15

Zelfselectie en economische integratie van Surinaamse migranten over generaties

ANNE GIELEN EN DINAND WEBBINK

21

De integratie van Molukse migranten in Nederland

CÉCILE MAGNÉE EN BAS TER WEEL

27

Onderwijs & gezondheid

Ongelijkheid in het Nederlandse onderwijs door de jaren heen

LEX BORGHANS EN RON DIRIS

37

Gelijk op naar het hoger onderwijs?

TRUDIE SCHILS

44

Ongelijkheid in het Nederlandse onderwijssysteem

PAUL VERSTRATEN, DERK VISSER EN MARIA ZUMBUEHL

52

Stimuleren van actieve leefstijl kan ongelijkheid in schoolresultaten vergroten

BART GOLSTEYN EN ANNELORE VERHAGEN **59**

Activering werkloze grootvaders beïnvloedt leerresultaten van kleinkinderen

JIM BEEN, ANNE GIELEN, MARIKE KNOEF EN GLORIA MORONI **65**

Sociaal-economische gezondheidsverschillen in Nederland

JOCHEN MIERAU **71**

Coronacrisis

De overgang van onderwijs naar arbeidsmarkt tijdens de coronapandemie

HENRI BUSSINK, BAS TER WEEL EN JELLE ZWETSLOOT **79**

De coronapandemie en de verdeling van huishoudelijke en zorgtaken in Nederland

CHANTAL REMERY, STÉFANIE ANDRÉ, JANNA BESAMUSCA, MARA YERKES,
BRYN HUMMEL EN ROOS VAN DER ZWAN **87**

Ongelijkheid in arbeidsuren en inkomen gedurende het eerste jaar van de coronapandemie

BETTINA SIFLINGER, HANS-MARTIN VON GAUDECKER, RADOST HOLLER,
LENA JANYS EN CHRISTIAN ZIMPELMANN **93**

Inkomensterugval en copinggedrag van Nederlandse werkenden tijdens corona

SANDRA PHILIPPEN, NORA NEUTEBOOM, JEANNINE VAN REEKEN,
PHILIP BOKELOH, PIET RIETMAN EN JAN-PAUL VAN DE KERKE **101**

Sociaal-economische ongelijkheid in Nederland voor en tijdens de pandemie

ANNE GIELEN

Hoogleraar aan de
Erasmus Universiteit
Rotterdam (EUR)

DINAND

WEBBINK

Hoogleraar aan
de EUR

BAS TER WEEL

Algemeen directeur
SEO Economisch
Onderzoek en
hoogleraar aan de
Universiteit van
Amsterdam

Ongelijkheid is een belangrijk thema in het maatschappelijke en politieke debat. Door de coronapandemie zijn reeds bestaande verschillen in de Nederlandse samenleving onder een vergrootglas terechtgekomen, en zijn deze verschillen soms verder vergroot. Hoe groot is de ongelijkheid in Nederland en wat zijn hierbij de beleidsuitdagingen?

IN HET KORT

- ▶ Feiten en empirische analyses over de termijn waarop integratie plaatsvindt zijn cruciaal voor immigratiebeleid.
- ▶ Kansengelijkheid in het onderwijs heeft op de lange termijn consequenties voor kinderen en het optimaal benutten van talent.
- ▶ De coronapandemie heeft de sociaal-economische ongelijkheid in Nederland vergroot, waarbij vooral kwetsbare burgers hun kansen hebben zien dalen.

Sociaal-economische ongelijkheid is in het afgelopen decennium een belangrijk thema geworden, en de relatie tussen maatschappelijke ongelijkheid en factoren uit het verleden maakt momenteel veel los. De in de Verenigde Staten opgekomen *Black-Lives-Matter*-beweging heeft wereldwijd geleid tot een grotere aandacht voor verschillen in kansen tussen etnische groepen, ook in Nederland. Ons koloniale verleden, de doorwerking daarvan naar het heden en de toestroom van nieuwe migranten zijn, in het maatschappelijke debat over ongelijkheid in Nederland, belangrijk. Dit wordt nog versterkt door de toestroom van vluchtelingen. In de *Burgerperspectieven* van het SCP staat immigratie dan ook hoog op de agenda (SCP, 2019). De relatie tussen sociaal-economische ongelijkheid en kansengelijkheid in het onderwijs staat eveneens hoog op de politieke agenda, en is vooral onder de aandacht gebracht door de publicaties van de Inspectie van het Onderwijs over de toename van kansengelijkheid in het Neder-

landse onderwijs. Ongelijke kansen tussen kinderen met een verschillende sociaal-economische of etnische achtergrond is niet alleen belangrijk vanuit het oogpunt van rechtvaardigheid, maar ook vanuit dat van het benutten van talent. Zeker wanneer blijkt dat deze ongelijkheid toeneemt is dit zorgelijk, omdat onderwijs juist vaak wordt gezien als een mogelijkheid om ongelijkheid te verminderen. Ten slotte zijn er door de coronapandemie reeds bestaande verschillen in de Nederlandse samenleving onder een vergrootglas terechtgekomen, en zijn de verschillen in sommige gevallen zelfs verder vergroot. Dit leidt tot onvrede over de sociaal-economische ongelijkheid die zich onder meer uit in protesten en de polarisatie van het maatschappelijke en politieke debat.

Deze bundel met preadviezen belicht de sociaal-economische ongelijkheid zowel binnen als tussen de generaties. Op basis van grote microbestanden en literatuurstudie wordt de ongelijkheid in Nederland in beeld gebracht en geduid. Het debat wordt vaak op hoge toon en aan de hand van enkele voorbeelden gevoerd, wat maatschappelijk en politiek gezien misschien logisch is, maar voor beleidsmakers weinig behulpzaam. De eerste stap die in deze bundel wordt gezet, is om de omvang van de verschillende vormen van ongelijkheid, zoals die in Nederland bestaan te meten en in kaart te brengen. Om de omvang te bepalen is het belangrijk om oorzaak en gevolg helder in beeld te hebben. Door gebruik te maken van gedetailleerde data en valide technieken gaan de bijdragen in deze bundel hier zorgvuldig mee om. Met deze feiten in de hand wordt het duidelijk waar er mogelijk een beleidsinspanning gewenst is, en waar dit waarschijnlijk minder effectief zal zijn. Deze preadviezen geven ook een beeld van recent onderzoek geïnspireerd op actuele zaken zoals de coronapandemie, en vertalen hierbij de bevindingen richting beleid. Met trots presenteren wij dan ook onze preadviseurs: het zijn allemaal economen of sociale wetenschappers werkzaam aan universiteiten, in het beleid of in de onderzoekswereld daar tussenin. De analyses die zij hebben uitgevoerd, kunnen een belangrijke input vormen voor sociaal-economisch beleid.

We hebben de preadviezen in deze bundel geordend aan de hand van drie thema's die belangrijk zijn in het debat:

ongelijkheid langs etnische lijnen (immigratie), binnen het onderwijs en als gevolg van de coronapandemie. De eerste set preadviezen betreft immigratie. Deze preadviezen gaan in op verschillen in sociaal-economische uitkomsten tussen Nederlanders en immigranten, en hoe deze verschillen zich ontwikkelen over de tijd. Het bijzondere is dat de analyses gebruikmaken van administratieve gegevens van het CBS, waarmee er een compleet beeld gegeven kan worden van de economische integratie van migranten over meerdere generaties. De tweede set preadviezen richt zich op onderwijs, en behandelt ongelijke kansen bij leerlingen met een verschillende sociaal-economische of etnische achtergrond in het onderwijs tijdens recente jaren. Ook deze preadviezen zijn gebaseerd op analyses van grote micro-datasets. De derde set van preadviezen richt zich op de pandemie, en op de tijdelijke of blijvende gevolgen aangaande ongelijkheid op verschillende terreinen.

IMMIGRATIE

Immigratie is een beleidsthema waarover felle en emotionele discussies gevoerd zijn en nog steeds gevoerd worden. Het debat over integratie is ook direct verweven met de vragen omtrent ongelijkheid. Hoe groot zijn de economische verschillen tussen migranten en Nederlanders, en zijn deze verschillen blijvend of nemen ze af over de tijd en over de generaties? Feiten en empirische analyses kunnen helpen om het maatschappelijk debat te verhelderen door te laten zien wat er is gebeurd met de verschillende groepen migranten die in Nederland na de Tweede Wereldoorlog zijn aangekomen, en door hieruit lessen te trekken. Dat biedt ook de mogelijkheid om de Nederlandse ervaringen te vergelijken met die van migranten in het buitenland, met name in de Verenigde Staten, waar er veel empirisch onderzoek is gedaan. Recent onderzoek kijkt ook daar naar de economische integratie over diverse generaties, en laat zien dat de beroemde Amerikaanse 'melting pot' in feite veel minder 'hot' is dan vaak wordt aangenomen. Hoewel het verschil tussen etnische groeperingen van generatie op generatie kleiner wordt (Abramitzky et al., 2021), verloopt dit proces toch langzaam (Ward, 2020).

Deze preadviezen bevatten drie bijdragen over immigratie en ongelijkheid in Nederland. In het eerste preadvies

analyseren Roel van Elk, Egbert Jongen, Patrick Koot en Alice Zulkarnain, allen werkzaam bij het Centraal Planbureau (CPB), de zogenoemde intergenerationele mobiliteit van de vier grootste groepen personen met een niet-westerse migratieachtergrond in Nederland: Surinamers, Antillianen, Turken en Marokkanen. Zij vergelijken de sociale mobiliteit van deze vier groepen immigranten met die van Nederlanders. Daarvoor wordt er gekeken naar de positie in de inkomensverdeling, en wordt deze afgezet tegen de positie die door kinderen wordt bereikt in de inkomensverdeling van hun ouders. Bijvoorbeeld, van de ouders in het 25e percentiel van de inkomensverdeling wordt er gekeken welk inkomens-

De sociaal-economische status bepaalt deels of een kind in Nederland zijn of haar talent ten volle kan ontplooiën

percentiel er gemiddeld wordt bereikt door enerzijds Nederlandse kinderen, en anderzijds de kinderen van immigranten. Daarmee kan er worden vastgesteld in hoeverre verschillen in inkomen tussen Nederlanders en immigranten kleiner worden over de generaties. De twee andere preadviezen behandelen ook de economische integratie van immigranten, maar zijn direct gerelateerd aan bijzondere perioden in de Nederlandse koloniale geschiedenis. Het preadvies van Anne Gielen en Dinand Webbink, beiden werkzaam bij de Erasmus Universiteit in Rotterdam, onderzoekt de economische integratie van migranten vanuit Suriname die vlak voor de Surinaamse onafhankelijkheid in november 1975 in Nederland aankwamen. Na de onverwachte aankondiging van de onafhankelijkheid door de Surinaamse minister-president Henck Arron, in februari 1974, ontstond er een massale migratie van Surinamers waarbij bijna een op de drie Surinamers besloot om naar Nederland te vertrekken. De economische integratie van drie generaties Surinamers wordt in dit preadvies onderzocht. Daarbij wordt er ook een vergelijking

gemaakt tussen de ervaringen van de ‘onafhankelijkheidsmigrantengroepen’ en de ervaringen van vrijwillige migranten die in eerdere jaren vanuit Suriname arriveerden. Cécile Magnée (CPB) en Bas ter Weel (SEO Economisch Onderzoek en Universiteit van Amsterdam) onderzoeken de economische integratie van Molukse migranten over drie generaties. In de periode maart–juni 1951 kwamen er ongeveer 12.500 jonge Molukse militairen en hun gezinsleden met twaalf boten naar Nederland, waarbij het aanvankelijk de bedoeling was dat de gezinnen na verloop van tijd zouden terugkeren naar Ambon, waar in 1950 de Republiek der Zuid-Molukken werd gesticht. In dit preadvies wordt er gekeken in hoeverre de kinderen, kleinkinderen en achterkleinkinderen van de Molukse migranten erin slagen om economisch te integreren in Nederland.

ONDERWIJS EN GEZONDHEID

Onderwijs is een bepalende – en wellicht de meest bepalende – factor voor verschillen in inkomen. Ongelijke kansen in het onderwijs kunnen verschillen tussen groepen verder vergroten. De Onderwijsraad (2021) en de Inspectie van het Onderwijs (2016) hebben nadrukkelijk hun zorgen geuit over de ongelijke kansen in het Nederlandse onderwijs, en over de toename van verschillen tussen kinderen met uiteenlopende sociaal-economische achtergronden. Tegelijkertijd monden verschillen in onderwijs uit in verschillen in gezondheid, en zelfs ook in (gezonde) levensverwachting. Divergerende kansen in het onderwijs vertalen zich dus in verschillen qua kansen op een gezond leven, kosten van zorg en het latere inkomen (Raad voor Volksgezondheid & Samenleving, 2021). In deze preadviezen besteden we daarom uitdrukkelijk aandacht aan onderwijs en gezondheid.

De bijdrage van Lex Borghans en Ron Diris, werkzaam aan de Universiteit Maastricht en de Universiteit Leiden, analyseert de ongelijkheid in het Nederlands onderwijs sinds 2010. Zij documenteren de verschillen tussen kinderen met een lage versus een hoge sociaal-economische achtergrond bij de eindtoets van het primair onderwijs en bij het schooladvies. Zij kijken niet alleen naar de veranderingen in de afgelopen tien jaar, maar ook berekenen ze het verschil tus-

sen de beide leerlingengroepen in termen van onderwijstijd. Anders gezegd, hoeveel extra tijd zou een kind met een lage sociaal-economische achtergrond gemiddeld in het onderwijs moeten doorbrengen om dezelfde uitkomsten te hebben als een kind met een hoge sociaal-economische achtergrond. Daarmee verschaffen zij concrete handvatten voor beleid. Het preadvies van Trudie Schils, werkzaam aan de Universiteit Maastricht, gaat verder in op de invloed van de sociaal-economische achtergrond van leerlingen, en bestudeert de impact ervan op hun prestaties in het voortgezet onderwijs en op de doorstroom naar het hoger onderwijs. Hierbij wordt bovendien aandacht besteed aan de rol van de verwachtingen van ouders en de rol van de sociale relaties met klasgenoten. Paul Verstraten, Derk Visser en Maria Zumbuehl, allen werkzaam bij het CPB, beginnen hun preadvies met een analyse van de ontwikkeling van kinderen met een verschillende sociaal-economische of migratieachtergrond gedurende het primair en voortgezet onderwijs. Anders gezegd, ze bekijken in hoeverre verschillen tussen leerlingen met een uiteenlopende achtergrond gedurende hun onderwijsloopbaan groter of kleiner worden. Daarbij gaat dit preadvies ook in op de mogelijke gevolgen van de coronacrisis voor de doorstroom binnen het voortgezet onderwijs, en schetst het een beeld van de mogelijkheden van het beleid om verschillen te verkleinen. Het preadvies van Bart Golsteyn en Annelore Verhage, beiden werkzaam aan de Universiteit Maastricht, analyseert de impact van een interventie gericht op het stimuleren van bewegen op de ongelijkheid in onderwijsresultaten. Dit preadvies bespreekt belangrijke aandachtspunten die moeten worden meegenomen indien beleid in de vorm van beweegstimulering wordt ingezet als middel om schoolresultaten te kunnen verbeteren. Het preadvies van Jim Been (Universiteit Leiden), Anne Gielen (Erasmus Universiteit Rotterdam), Marike Knoef (Universiteit Leiden) en Gloria Moroni (Erasmus Universiteit Rotterdam) richt zich op de intergenerationele aspecten van het beleid voor onderwijsuitkomsten. Zij analyseren de doorwerking van het beleid gericht op de activering van ouderen op de arbeidsmarkt naar de schoolresultaten van de kleinkinderen, en bespreken het belang van het meewegen van intergenerationele spillover-

effecten bij beleidshervorming in het streven naar meer kansgelijkheid voor iedereen in de samenleving.

Tot slot laat het preadvies van Jochen Mierau zien dat de sociaal-economische achtergrond ook van invloed kan zijn op gezondheid, en daarmee van belang is voor het debat over ongelijkheid. Een belangrijk aandachtspunt is dat sociaal-economische ongelijkheid zich vertaalt in gezondheidsverschillen, zowel *binnen* als *tussen* de verschillende groepen. Het bestaan van deze verschillen ligt maatschappelijk gevoelig, en het terugdringen van deze gezondheidsverschillen heeft daarom hoge prioriteit bij beleidsmakers. Er wordt vaak bekeken in hoeverre verschillen tussen groepen kunnen worden teruggedrongen, wat een forse investering zou vergen, en ook vraagt om substantiële veranderingen in gedrag. Op de kortere termijn is het wellicht effectiever om binnen groepen met hetzelfde inkomen te bezien wat de oorzaak is van de gezondheidsverschillen en daarop een beleidsinspanning te doen.

DE INVLOED VAN CORONA OP ONGELIJKHEID

Sinds maart 2020 is de wereld in de ban van de coronapandemie. De Nederlandse arbeidsmarkt en het onderwijs zijn gedwongen tot ongekende veranderingen. Hoewel de economische klap voor velen relatief beperkt is gebleven, dankzij de ruimhartige en integrale steunmaatregelen van de regering, hebben sommige kwetsbare groepen (bijvoorbeeld jongeren op de arbeidsmarkt, jonge kinderen met een lage sociaal-economische status) toch behoorlijke klappen moeten incasseren, met mogelijk ongelijke gevolgen en toenemende maatschappelijke spanningen, ondanks het door de overheid nieuw ingezette beleid (SCP, 2021). Daarmee legt corona het vergrootglas op de sociaal-economische ongelijkheid in Nederland, en laat het zien waar de ongelijkheid het meeste wringt. Tegelijkertijd biedt het een beeld van welke problemen het meest urgent zijn.

De overgang van het onderwijs naar de arbeidsmarkt is voor schoolverlaters altijd een spannende transitie, maar het recente cohort had de pech om deze overgang te moeten maken tijdens de pandemie. Het preadvies van Henri Bus-sink, Bas ter Weel en Jelle Zwetsloot, allen werkzaam bij SEO

Economisch Onderzoek, analyseert hoe het deze schoolverlaters is vergaan en vergelijkt hen met eerdere cohorten. Ondanks dat de dip in werkgelegenheid op macro-economisch niveau alweer achter de rug lijkt te zijn, is de indruk dat kwetsbare groepen jongeren minder vaak een baan hebben gevonden. Langdurige monitoring van hun situatie en hun succes op de arbeidsmarkt is van belang om de negatieve arbeidsmarkteffecten van de pandemie te meten, en ze waar mogelijk te verminderen. De pandemie en de lockdown hadden directe consequenties voor de situatie thuis, bijvoorbeeld als gevolg van het thuiswerken en de sluitingen van scholen, hetgeen vragen oproept over de verdeling van taken

Zonder stevige beleidsinspanningen kunnen de door corona ontstane verschillen onoplosbaar worden

tussen mannen en vrouwen in de nieuwe situatie – en ook in hoeverre de veranderingen na de lockdown blijvend zijn. Het preadvies van Chantal Remery (Universiteit Utrecht), Stéfanie André (Radboud Universiteit), Janna Besamusca (Universiteit Utrecht), Bryn Hummel (Amsterdam UMC), Mara Yerkes (Universiteit Utrecht) en Roos van der Zwan (NIDI) analyseert deze vraag door te kijken naar de verdeling van huishoudelijke en zorgtaken binnen de Nederlandse huishoudens voor en tijdens de coronapandemie.

De coronapandemie heeft ook een directe impact op het aantal uren dat er wordt gewerkt (zowel thuis als op het werk) en wat betreft het inkomen. Twee preadviezen onderzoeken deze veranderingen. Het preadvies van Bettina Siflinger (Tilburg University), Hans-Martin von Gaudecker, Radost Holler, Lena Janys en Christian Zimpelmann (allen Universität Bonn) onderzoekt de dynamiek in het aantal gewerkte uren en het inkomen in het eerste jaar van de pandemie. Tevens analyseren zij de impact van het gevoerde beleid. Het preadvies van Sandra Phlippen, Nora Neuteboom, Jeannine

van Reeken, Philip Bokeloh, Jan Paul van de Kerke en Piet Rietman – allen werkzaam bij ABN-Amro – behandelt de gevolgen van corona voor het inkomen en de wijze waarop er een terugval in het inkomen is opgevangen door Nederlandse werkenden. Ook in deze bijdragen ontstaat het beeld dat veel Nederlanders de pandemie qua inkomen goed hebben kunnen absorberen, maar dat de reeds kwetsbare groepen een economisch zware periode ondergaan.

TOT SLOT

Anderhalf jaar na de uitbraak van de coronapandemie blijkt de ongelijkheid in de Nederlandse samenleving een belangrijker thema dan ooit tevoren te zijn in het maatschappelijk en politieke debat. De crisis raakt de samenleving en alle individuen daarbinnen op het gebied van gezondheid, de blik op de toekomst en het economisch welzijn. Hoewel er gepoogd is om middels de verschillende steunpakketten de schade van deze crisis voor veel mensen te beperken, kon niet worden voorkomen dat sommige groepen harder zijn geraakt door de pandemie dan andere, met een toenemende ongelijkheid en maatschappelijke spanningen als gevolg. Daarbij is het tevens belangrijk om op te merken dat veel effecten van de crisis, en ook van het beleid, pas op langere termijn zichtbaar zijn.

Deze bundel met preadviezen biedt verschillende handvatten om de mogelijke spanningen die er ontstaan als gevolg van de (toenemende) ongelijkheid het hoofd te bieden. De bijdragen laten zien dat beleid gericht op vermindering van sociaal-economische ongelijkheid een zaak van de lange adem is. Sociaal-economische verschillen tussen etnische groepen nemen slechts langzaam af, en zijn over meerdere generaties nog zichtbaar. Verbetering van onderwijsuitkomsten is van groot belang voor vermindering van de sociaal-economische verschillen. Ook hier is het resultaat van verbeteringen in het onderwijs echter pas zichtbaar als jongeren het onderwijs verlaten en de arbeidsmarkt betreden. Dit neemt niet weg dat het onderwijs een cruciale rol heeft om sociaal-economische ongelijkheden te verminderen. Hetzelfde geldt voor vroegtijdige verschillen in de gezondheid die kansen op een gezond leven in de weg kunnen staan. Hier liggen vooral de beleidsuitdagingen. Bij de start van het leven, gedurende de

periode in het onderwijs, en ten tijde van (economische) schokken of ander onheil, moet ervoor gezorgd worden dat ieder kind zijn of haar talent ten volle kan blijven ontplooien. De sociaal-economische achtergrond van de leerling is op dit moment deels bepalend of dat ook zo is, maar zou daar in de welvarende Nederlandse samenleving geen rol mogen spelen. De beleidsuitdaging bestaat eruit om de vroege zorg, het onderwijs en de mate waarin individuen en de maatschappij als geheel schokken kunnen opvangen, zodanig te faciliteren en organiseren dat dit ideaalbeeld gerealiseerd kan worden.

Daarbij vormen de achterstanden als gevolg van de coronapandemie de eerste belangrijke uitdaging. Zonder stevige beleidsinspanningen kunnen deze verschillen op de korte termijn leiden tot onoplosbare verschillen op de lange termijn. Het voorkomen daarvan is economisch efficiënt. Repareren is duurder dan voorkomen, en het is maatschappelijk urgent om de sociaal-economische ongelijkheid niet verder te laten oplopen.

Wij wensen u veel leesplezier!

LITERATUUR

Abramitzky, R., L. Boustan, E. Jacome en S. Perez (2021) Intergenerational mobility of immigrants in the United States over two centuries. *The American Economic Review*, 111(2), 580–608.

Inspectie van het Onderwijs (2016) *De Staat van het Onderwijs*. Onderwijsverslag 2014/2015. Te vinden op www.onderwijsinspectie.nl.

Onderwijsraad (2021) *Later selecteren, beter differentiëren*. Onderwijsraad.

Raad voor Volksgezondheid & Samenleving (2021) *Een eerlijke kans op gezond leven*. Advies Raad voor Volksgezondheid & Samenleving, 2021-04.

SCP (2019) *Burgerperspectieven 2019/4*. Sociaal en Cultureel Planbureau.

SCP (2021) *Een jaar met corona: ontwikkelingen in de maatschappelijke gevolgen van corona*. SCP-publicatie, 2021-13.

Ward, Z. (2020) The not-so-hot melting pot: the persistence of outcomes for descendants of the age of mass migration. *The American Economic Journal: Applied Economics*, 12(4), 73–102.

Migratie

Intergenerationale inkomensmobiliteit naar migratieachtergrond

Nederland kent aanzienlijke inkomensverschillen tussen groepen met en zonder migratieachtergrond. Het verkleinen van deze verschillen is een belangrijke beleidsopgave om de kansenongelijkheid en het onbenut arbeidspotentieel tegen te gaan. In dit preadvies onderzoeken we in welke mate de inkomensverschillen naar migratieachtergrond over de generaties blijven bestaan.

IN HET KORT

- ▶ Bij hetzelfde inkomen van de ouders bereiken kinderen met een migratieachtergrond gemiddeld een lagere inkomenspositie dan kinderen zonder migratieachtergrond.
- ▶ Dit suggereert dat de inkomensverschillen naar migratieachtergrond persistent zijn over de generaties.

Nederland is een land met internationaal gezien een relatief lage inkomensongelijkheid (Caminada et al., 2021). Tegelijkertijd zijn er aanzienlijke inkomensverschillen tussen groepen met en zonder een migratieachtergrond, waarbij vooral het inkomen van personen met een niet-westerse migratie-

achtergrond aanzienlijk lager is dan van mensen zonder een migratieachtergrond (CBS, 2020; CPB/SCP, 2020). Zo was in 2017 het gemiddelde gestandaardiseerde besteedbare huishoudensinkomen van personen met een migratieachtergrond in Marokko, Turkije, Suriname en de Antillen respectievelijk 36, 29, 20 en 28 procent lager dan dat van personen zonder een migratieachtergrond. Deze verschillen kennen bovendien een hoge mate van persistentie over de tijd. Over de laatste twee decennia zijn deze verschillen nog maar weinig gedaald (Jongen et al., 2019). Indien hier ongelijke kansen aan ten grondslag liggen, impliceert dat bovendien onbenut potentieel voor de Nederlandse economie. Daarmee vormt het beperken van de ongelijkheid qua migratieachtergrond dan ook een belangrijke beleidsuitdaging – zowel vanuit het oogpunt van ongelijke kansen, als vanuit het oogpunt van een doelmatige inzet van het arbeidsaanbod.

In dit preadvies onderzoeken we in welke mate de verschillen in inkomen naar migratieachtergrond ook over de

ROEL VAN ELK

Wetenschappelijk medewerker bij het Centraal Planbureau (CPB)

EGBERT JONGEN

Programmaleider Arbeid bij het CPB en universitair hoofddocent aan de Universiteit van Leiden

PATRICK KOOT

Wetenschappelijk medewerker bij het CPB

ALICE

ZULKARNAIN

Wetenschappelijk medewerker bij het CPB

Beschrijvende statistieken

TABEL 1

	Nederlands	Marokkaans	Turks	Surinaams	Antilliaans
1. Gemiddeld gestandaardiseerd huishoudensinkomen ouders (euro's)	23.489 (15)	14.610 (47)	15.789 (61)	18.736 (72)	19.728 (164)
2. Gemiddeld percentiel ouders (op basis van gestandaardiseerd huishoudensinkomen)	52 (0,04)	15 (0,19)	20 (0,23)	33 (0,26)	35 (0,48)
3. Gemiddeld gestandaardiseerd huishoudensinkomen kind (euro's)	32.117 (20)	25.141 (139)	26.986 (143)	27.822 (107)	27.413 (237)
4. Gemiddeld percentiel kind (op basis van gestandaardiseerd huishoudensinkomen)	51 (0,04)	32 (0,30)	37 (0,30)	39 (0,27)	38 (0,45)
Aantal personen	506.573	9.393	9.394	12.344	4.404

generaties blijven bestaan. Indien die verschillen snel kleiner werden, zouden ze op de lange termijn grotendeels verdwijnen, maar wanneer de verschillen persistent zijn over de generaties, dan zullen ze ook op de lange termijn grotendeels blijven bestaan. In het laatste geval is de uitdaging voor beleid groter dan in het eerste geval.

We onderzoeken dit wat betreft de vier grootste groepen van personen met een niet-westerse migratieachtergrond in Nederland: uit Marokko, Turkije, Suriname en de Antillen. Deze groepen maken samen ongeveer acht procent van de bevolking uit (Jongen et al., 2019). We focussen op deze vier groepen omdat ze al relatief lang in Nederland zijn, en we daarom zowel het huishoudensinkomen van de ouders als dat van de kinderen kunnen waarnemen. We maken gebruik van administratieve data voor de hele Nederlandse bevolking over het huishoudensinkomen en het persoonlijk inkomen van kinderen geboren in de jaren 1985–1990 en van hun ouders. We meten het inkomen van de ouders

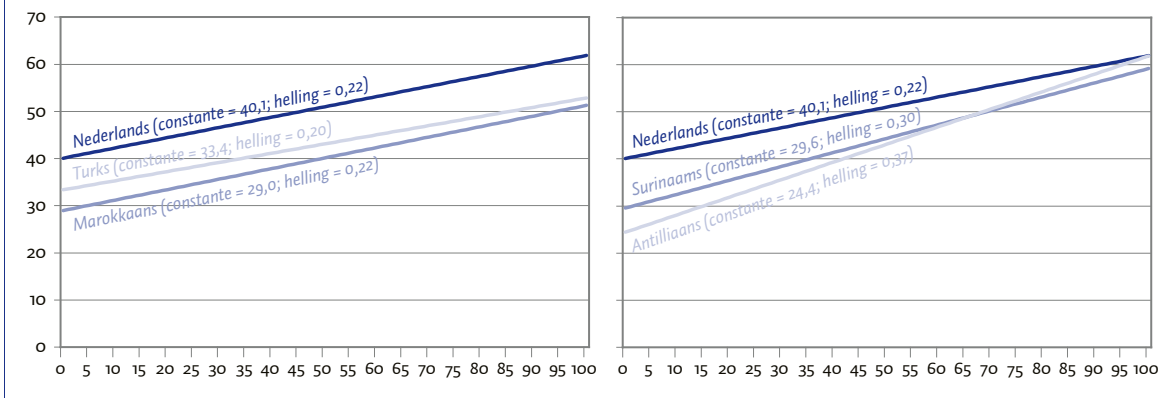
in 2003–2007 (de eerste jaren van de dataset), en dat van de kinderen in 2018–2019. We maken gebruik van de zogenaamde *rank-rank*-methode van Chetty et al. (2020), waarbij de inkomensposities van ouders en kinderen worden bepaald met behulp van percentielen van hun respectievelijke inkomensverdeling. Vervolgens proberen we met behulp van een regressieanalyse de inkomenspositie van de kinderen te verklaren via de inkomenspositie en de migratieachtergrond van de ouders. De analyse is grotendeels gebaseerd op Van Elk et al. (2019), maar gebruikt data over een langere periode. We verwijzen naar hoofdstuk 2 en 3 in Van Elk et al. (2019) voor meer informatie over de data en methodologie. De focus van dit preadvies ligt op de intergenerationele mobiliteit naar migratieachtergrond.

UITKOMSTEN

Tabel 1 laat zien dat het gemiddelde gestandaardiseerde huishoudensinkomen van gezinnen zonder een migratieachter-

Geschatte relatie tussen de huishoudensinkomensrang van ouders en kinderen naar migratieachtergrond

FIGUUR 1

grond substantieel hoger is dan dat van gezinnen met een migratieachtergrond, voor zowel ouders als kinderen. Wel belanden de kinderen met een migratieachtergrond gemiddeld in een hogere inkomensklasse dan hun ouders.

Een lineaire-regressieanalyse van de relatie tussen de rangorde van het inkomen van de kinderen en de ouders toont de absolute rangmobiliteit (constante) en de relatieve rangmobiliteit (helling). Een regressie op basis van alle personen geeft een geschatte relatieve inkomensmobiliteit van 0,24. Dit betekent dat een tien percentielpunten hoger huishoudensinkomen van de ouders gepaard gaat met gemiddeld een 2,4 percentielpunten hoger inkomen van de kinderen. De geschatte relatieve mobiliteit voor de Verenigde Staten is 0,35 (Chetty et al., 2020). Dit geeft aan dat het inkomen van de kinderen in Nederland minder afhankelijk is van dat van hun ouders, dan het geval is in de Verenigde Staten. De relatieve inkomensmobiliteit in landen als Denemarken en Canada is juist weer hoger dan in Nederland, respectievelijk 0,18 en 0,17 (Chetty et al., 2014).

Voor de meeste groepen met een migratieachtergrond geldt dat de relatieve inkomensmobiliteit vergelijkbaar is met die van de groep zonder een migratieachtergrond. De

geschatte rank-rankhelling wat betreft de groep zonder migratieachtergrond ligt dicht bij die van de groepen met een Marokkaanse en Turkse achtergrond (figuur 1). De kinderen met een Surinaamse of Antilliaanse achtergrond hebben een steilere helling, wat betekent dat hun inkomen meer afhankelijk is van dat van hun ouders.

We zien echter dat de absolute mobiliteit aanzienlijk groter is bij de kinderen zonder migratieachtergrond dan bij hen met een migratieachtergrond. Deze bedraagt 40 voor kinderen zonder migratieachtergrond. Dit betekent dat kinderen met ouders in het laagste inkomenspercentiel zelf later toch (gemiddeld) in het 40e inkomenspercentiel terecht komen. Aangaande personen met een Marokkaanse, Turkse, Surinaamse of Antilliaanse achtergrond vinden we een geschatte constante van respectievelijk 29, 33, 30 en 24. Kinderen van ouders met een migratieachtergrond in het laagste inkomenspercentiel komen dus 7 tot 16 percentiën lager uit dan kinderen zonder een migratieachtergrond van ouders in hetzelfde inkomenspercentiel.

De grotere verschillen in absolute inkomensmobiliteit tussen personen met en zonder migratieachtergrond impliceren verschillen in de inkomens van de kinderen met ouders

Transitiematrix: opwaartse en neerwaartse mobiliteit naar migratieachtergrond

TABEL 2

	Nederlands	Marokkaans	Turks	Surinaams	Antilliaans
P(Kind in Q1 Ouders in Q1)	31,1%	49,9%	42,1%	47,3%	55,5%
P(Kind in Q5 Ouders in Q1)	12,2%	8,6%	9,6%	7,6%	5,9%
P(Kind in Q1 Ouders in Q5)	11,6%	29,5%	25,8%	19,2%	16,3%
P(Kind in Q5 Ouders in Q5)	30,2%	32,6%	18,7%	26,1%	29,6%

Steady-state-inkomensrang naar migratieachtergrond

TABEL 3

	Nederlands	Marokkaans	Turks	Surinaams	Antilliaans
Gemiddeld inkomenspercentiel (op basis van gestandaardiseerd huishoudensinkomen)	51	37	41	42	39

aan de onderkant van de inkomensverdeling. Omdat de relatieve inkomensmobiliteit voor de groepen met en zonder migratieachtergrond ongeveer gelijk is, blijven deze inkomensverschillen over bijna de gehele inkomensverdeling van de ouders bestaan. Dit is te zien in figuur 1, waar we over de gehele inkomensverdeling van de ouders inkomensverschillen zien tussen de groepen met en zonder een migratieachtergrond, met uitzondering van kinderen met een Surinaamse of Antilliaanse achtergrond, met ouders in de hoogste inkomensklassen. Bovenin de inkomensverdeling van de ouders zijn de inkomensverschillen tussen de kinderen met een Surinaamse of Antilliaanse achtergrond en zonder migratieachtergrond, door de steilere helling, verwaarloosbaar (maar daar bevinden zich wel relatief weinig ouders met die migratieachtergrond (Van Elk et al., 2019)). Wat betreft de andere migrantengroepen blijven de inkomensverschillen bestaan, zelfs bij de hoogste inkomensniveaus van de ouders.

De grote verschillen in het inkomen zijn te verklaren door zowel een kleinere opwaartse als een grotere neerwaartse mobiliteit voor personen met een migratieachtergrond (tabel 2). Van kinderen zonder migratieachtergrond met

ouders in het onderste kwintiel belandt twaalf procent in het bovenste kwintiel, terwijl slechts zes tot tien procent van deze kinderen met een migratieachtergrond het bovenste kwintiel bereikt. Ongeveer de helft van de kinderen met een migratieachtergrond met een ouderlijk inkomen in het onderste kwintiel komt zelf in het onderste kwintiel terecht, terwijl dat slechts voor 31 procent van de kinderen zonder migratieachtergrond het geval is. Van de kinderen met ouders in het bovenste kwintiel valt twaalf procent van de kinderen zonder migratieachtergrond omlaag naar het onderste kwintiel, terwijl dat bij zestien procent (Antilliaanse achtergrond) tot dertig procent (Marokkaanse achtergrond) van de kinderen met een migratieachtergrond het geval is.

Omdat het huwelijks- of samenwoongedrag tussen groepen bepalend kan zijn gezien de resultaten op huishoudensniveau, kijken we ook naar de relatie tussen de inkomensrang van het persoonlijk inkomen van de kinderen en dat van het gezinsinkomen van de ouders. Deze resultaten zijn niet afhankelijk van het aantal verdieners in een huishouden, en bieden de mogelijkheid om de verschillen tussen mannen en vrouwen te analyseren. Met name voor mannen vinden we

aanzienlijke verschillen in de persoonlijke inkomensrang tussen kinderen met en zonder migratieachtergrond. Deze verschillen zijn vergelijkbaar met die uit de analyse op huishoudensniveau (zie figuur 4.3 in Van Elk et al. (2019)). Voor vrouwen met een migratieachtergrond zijn de persoonlijke inkomens meer vergelijkbaar met die van vrouwen zonder migratieachtergrond, dan voor mannen het geval is.

Intergenerationele inkomensverschillen tussen groepen met en zonder migratieachtergrond blijken met name te worden bepaald door inkomensverschillen tussen mannen met en zonder een migratieachtergrond. Omdat vrouwen (en mannen) vaak een partner kiezen met dezelfde migratieachtergrond, zullen bestaande verschillen in huishoudensinkomen tussen vrouwen met en zonder een migratieachtergrond waarschijnlijk ook niet snel verdwijnen.

De resultaten geven inzicht in hoe de inkomensverschillen op de lange termijn zullen evolueren, indien deze relaties stabiel blijven over toekomstige generaties. Onder deze aanname kan een projectie gemaakt worden van de inkomensverschillen op de lange termijn: de steady-state-inkomensrang per groep (zie vergelijking (2) in Van Elk et al. (2019)). De berekende steady-state-inkomensrang suggereren dat de inkomensverschillen tussen de groepen met en zonder migratieachtergrond ook op de lange termijn aanzienlijk zullen blijven (tabel 3). De persistentie volgt uit de bevinding dat kinderen met een migratieachtergrond gemiddeld een lager inkomen hebben dan kinderen zonder migratieachtergrond, zelfs als hun ouders een vergelijkbaar inkomensniveau hebben (figuur 1).

DISCUSSIE EN CONCLUSIE

In dit preadvies hebben we onderzocht in hoeverre inkomensverschillen tussen groepen met een verschillende migratieachtergrond ook over generaties blijven bestaan. Er blijkt sprake te zijn van een hoge mate van persistentie van de inkomensverschillen. Bij eenzelfde inkomen van de ouders verdienen kinderen met een migratieachtergrond in Marokko, Turkije, Suriname of de Antillen later aanzienlijk minder dan kinderen zonder een migratieachtergrond. Dit geldt met name voor mannen, en in mindere mate voor vrouwen. Wan-

neer deze verbanden ook bij toekomstige generaties blijven bestaan, dan blijven de verschillen ook op de lange termijn groot. Verder onderzoek moet uitwijzen of de relaties inderdaad ook over meerdere generaties stabiel zijn.

Een nadere analyse naar de inkomensverschillen in Jongen et al. (2019) laat zien dat deze inkomensverschillen voor een belangrijk deel samenhangen met verschillen in het (hoogst behaalde) onderwijsniveau. Wanneer we rekening houden met het verschil in onderwijsniveau, wordt het inkomensverschil beduidend kleiner, maar blijft er ook nog steeds een substantieel verschil over. Bovendien, het opleidingsniveau van personen met een migratieachtergrond neemt dan wel toe over de tijd (vooral wat betreft vrouwen), maar hetzelfde geldt voor personen zonder migratieachtergrond (ook vooral voor vrouwen). Het verschil in opleidingsniveau wordt daarom ook maar langzaam kleiner. Voor vrouwen hangt het verschil in inkomen naar migratieachtergrond ongeveer voor de helft samen met het verschil in opleidingsniveau, voor mannen is dit doorgaans minder. Ook op de arbeidsmarkt (en de transitie daar naartoe) ontstaan er dus nog belangrijke verschillen in inkomen naar migratieachtergrond.

Verschillen ontstaan zowel in het onderwijs als op de arbeidsmarkt. Op beide terreinen zijn er beleidsopties om de verschillen terug te dringen (CPB/SCP, 2020; Jongen et al., 2019). Kansrijke beleidsopties in het onderwijs zijn meer (gerichte) vroeg- en voorschoolse educatie, het verder bestrijden van voortijdig schoolverlaten, en het wegnemen van obstakels om te ‘stapelen’. Naar en op de arbeidsmarkt is er nog winst te behalen bij de informatievoorziening over de arbeidsperspectieven van verschillende opleidingen, door ondersteuning bij het vinden van stageplekken, het verkleinen van de verschillen tussen flexibele en vaste contracten op de arbeidsmarkt, en het bestrijden van discriminatie op de arbeidsmarkt. Niet alleen de overheid, maar ook werkgevers kunnen hierin een belangrijke rol spelen. Voor nieuwkomers is het onder andere belangrijk dat zij snel toegang krijgen tot de arbeidsmarkt, dat hun vaardigheden snel worden gecertificeerd, en dat zij terecht komen in een regio met werk dat bij hun vaardigheden aansluit (CPB/SCP, 2020).

Ook het combineren van taallessen en werk versnelt de transitie naar de arbeidsmarkt.

Het verkleinen van de inkomensverschillen naar migratieachtergrond is en blijft een belangrijke uitdaging voor beleid. Nader onderzoek naar de factoren die daarbij een rol spelen, is gewenst, evenals onderzoek naar de effecten van beleid. Daarbij is het ook belangrijk om nader te onderzoeken

wat het beste werkt voor wie: de groep personen met een migratieachtergrond is immers divers. De steeds grotere beschikbaarheid van data stelt onderzoekers in staat om ook steeds beter de verbanden aan te tonen. Ook bieden (natuurlijke) experimenten goede mogelijkheden om vooruitgang te boeken bij het bepalen van de causale effecten van onderliggende factoren en beleid.

LITERATUUR

Caminada, K., E. Jongen, W. Bos et al. (red.) (2021) *Inkomen verdeeld, trends 1977–2019*. Universiteit Leiden/CBS. Uitgave te vinden op www.universiteitleiden.nl. CBS (2020) *Jaarrapport integratie 2020*. CBS.

Chetty, R., N. Hendren, M.R. Jones en S.R. Porter (2020) Race and economic opportunity in the United States: an intergenerational perspective. *The Quar-*

terly Journal of Economics, 135(2), 711–783.

Chetty, R., N. Hendren, P. Kline en E. Saez (2014) Where is the land of opportunity? The geography of intergenerational mobility in the United States. *The Quarterly Journal of Economics*, 129(4), 1553–1623.

CPB/SCP (2020) *Kansrijk integratiebeleid op de arbeidsmarkt*. CPB/SCP Publicatie, oktober.

Elk, R. van, E. Jongen en P. Koot (2019) *Income differences across migrant groups in the Netherlands: an intergenerational perspective*. CPB Background Document, juni.

Jongen, E., R. van Elk, P. Koot et al. (2019) *Inkomensongelijkheid naar migratieachtergrond*. CPB Policy Brief, juni.

Zelfselectie en economische integratie van Surinaamse migranten over generaties

Met de recente toestroom van migranten naar Europa rijst de vraag opnieuw of ze erin zullen slagen om succesvol te integreren. In hoeverre kan de economische achterstand ten opzichte van autochtonen over meerdere generaties verminderen, en hoe belangrijk zijn de kenmerken van ouders bij aankomst in Nederland?

ANNE GIELEN

*Hoogleraar aan de
Erasmus Universiteit
Rotterdam (EUR)*

DINAND

WEBBINK

*Hoogleraar aan de
EUR*

IN HET KORT

- ▶ Economische verschillen tussen migranten uit Suriname en autochtonen worden met elke nieuwe generatie steeds kleiner.
- ▶ Economische integratie is een zaak van de lange adem; het duurt meer dan drie generaties alvorens de verschillen volledig zijn verdwenen.
- ▶ Een positieve selectie van migranten op grond van ouderlijke kenmerken vermindert de ongelijkheid voor de eerste generatie, maar voor de volgende generaties is de impact gering.

In de meeste OESO-landen staat de integratie van immigranten al jaren hoog op de politieke agenda. De Europese vluchtelingencrisis, waarbij er sinds 2013 honderdduizenden migranten de Middellandse Zee overstaken naar Europa, heeft vragen opgeroepen over de opvang en integratie van de grote aantallen nieuwkomers. In het bijzonder zijn landen bezorgd over het toelaten van ‘negatief geselecteerde’ migranten, omdat dit ook consequenties kan hebben voor de toekomst, als de volgende generatie de arbeidsmarkt gaat betreden, en hun resultaten naar verwachting zullen samenhangen met die van hun ouders (Borjas, 1987). Hoewel er enkele studies zijn gedaan naar de economische integratie en zelfselectie van migranten (Abramitzky en Boustan, 2017; Abramitzky et al., 2020; Ward, 2020), weten we nog weinig over de verschillen in economische uitkomsten tussen migranten en autochtonen op de lange termijn en over de diverse generaties in Nederland. Ook weten we niet of ‘positief geselecteerde’ migranten betere uitkomsten op de lange termijn vertonen dan ‘negatief geselecteerde’ migranten.

Het onderzoeken van de economische integratie van migranten over langere termijn is lastig omdat migrantenstromen vaak selectief zijn (Abramitzky et al., 2012; Borjas, 1987; 1991). De migratie-beslissing berust op individuele afwegingen van kosten en baten. Bovendien stellen de landen van aankomst vaak eisen aan degenen die worden toegelaten. Als gevolg hiervan heeft de groep die besluit te migreren bepaalde kenmerken en kwaliteiten, die mede de kans op succes kunnen bepalen in het land van aankomst. In hoeverre migranten succesvol kunnen integreren, hangt dan ook samen met de mate van (zelf)selectie. Dit artikel benut een unieke episode in de Nederlandse geschiedenis met een grote verandering in migratie om onderzoek te doen naar de zelfselectie en langetermijnresultaten van migranten en hun (klein)kinderen.

De context van onze studie is de massa-immigratie die ontstond nadat, in februari 1974, de Surinaamse onafhankelijkheid werd aangekondigd. Onafhankelijkheid betekende dat de vrije migratie tussen Nederland en Suriname in november 1975 zou worden beëindigd. Door deze restric-

tie en vanwege de onzekerheid en angst voor de toekomst, besloten veel Surinamers om naar Nederland te komen voordat de grenzen voor hen zouden dichtgaan. In een korte periode arriveerde ongeveer een derde van de gehele Surinaamse bevolking in Nederland, met een piek in 1975 (figuur 1). Deze piek is vergelijkbaar met die in de toestroom van vluchtelingen in 2015 (43.000 asielaanvragen).

Niet alleen was de omvang van de migrantenstroom uniek, ook de samenstelling was dat. Waar eerdere migranten uit Suriname veelal jong en hogeropgeleid waren – en uit rijkere kringen kwamen –, bleek de samenstelling van de massamigratiegroep diverser te zijn (Koot et al., 1985). Onder druk van het naderende einde van de vrije migratie, besloten nu ook veel lageropgeleiden, ouderen, en mensen met een grotere afstand tot de Nederlandse taal en cultuur, de overstap naar Nederland te maken.

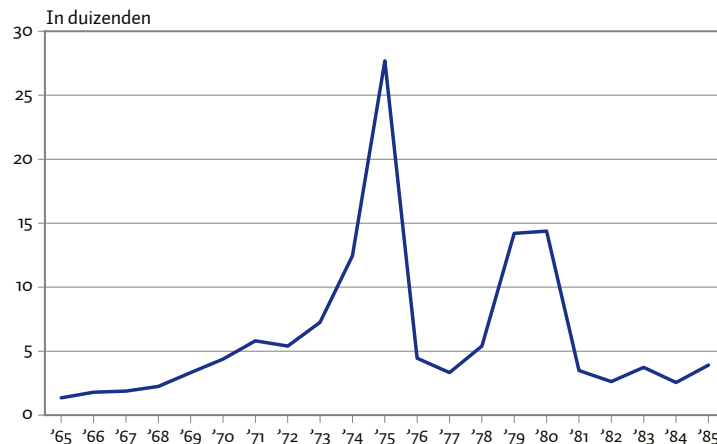
Dit artikel gebruikt deze, door het beleid veroorzaakte, migratieverandering van Surinamers naar Nederland, om de zelfselectie en economische integratie van hen te bestuderen. Allereerst analyseren we de beslissing om te migreren naar Nederland wat betreft de ‘vrijwillige migranten’, die voor februari 1974 aangekomen waren, en die van ‘onafhankelijkheidsmigranten’, die arriveerden na de aankondiging en voor de onafhankelijkheid van Suriname. Daarna analyseren we de langetermijnuitskomsten van deze twee groepen migranten over meerdere generaties, en onderzoeken we of ‘positief geselecteerde’ migranten beter integreren in termen van werk en inkomen.

DATA

Op basis van administratieve databestanden van het CBS koppelen we de gegevens over drie opeenvolgende generaties. We selecteren migranten afkomstig uit Suriname die tussen 1965 en 1975 in Nederland gearriveerd zijn. Daarbij maken we onderscheid tussen ‘vrijwillige migranten’ en ‘onafhankelijkheidsmigranten’. We definiëren migranten die minstens achttien jaar waren bij aankomst, als de ‘volwassen’-generatie (G0) migranten. Kinderen en kleinkinderen van hen worden gedefinieerd als ‘eerste’ (G1) en ‘tweede’ (G2) generatie. Tevens selecteren we een vergelijkbare groep Nederlandse autochtonen, waarbij we een tienprocents steekproef nemen

Migratie vanuit Suriname naar Nederland vanaf 1965

FIGUUR 1

Noot: Op basis van CBS-data over Surinaamse migranten die in 1995 nog in Nederland woonachtig waren

van de in Nederland geboren individuen uit dezelfde geboortecohorten als de Surinaamse immigranten. Voor de eerste en tweede generatie is er informatie beschikbaar over opleiding, werkgelegenheid, inkomen, en het ontvangen van een uitkering. De derde generatie is nog wat jonger, en daarom bekijken we voor hen de score op de Cito-eindtoets en de leeftijd waarop ze die toets hebben gemaakt.

DE BESLISSING OM TE MIGREREN

In de economische literatuur wordt de beslissing om te migreren gemodelleerd als een *human-capital*-investering met kosten en baten. Bij vrijwillige migratie zijn dergelijke afwegingen ongetwijfeld belangrijk. Bij onvrijwillige of gedwongen migratie spelen ook andere factoren een rol, zoals dwang en de onzekerheid over of de angst voor een veilige toekomst. Deze factoren zijn waarschijnlijk ook belangrijk onder Surinamers die aankwamen tijdens de onafhankelijkheidsmigratie, en kunnen van invloed zijn op de samenstelling van de migratiegroep. Dit onderzoeken we in tabel 1 waarin we de

kenmerken van vrijwillige migranten vergelijken met die van de onafhankelijkheidsmigranten.

Het bovenste deel van tabel 1 laat zien dat de migratie sterk is veranderd na de aankondiging van de onafhankelijkheid. Onafhankelijkheidsmigranten zijn aanzienlijk lager opgeleid, gemiddeld ouder, komen aan met meer gezinsleden, zijn vaker afkomstig uit niet-stedelijke gebieden, en behoren minder vaak tot de in Suriname geboren mensen van geheel of gedeeltelijk Afrikaanse afkomst (Creolen). Bovendien laat het onderste deel van de tabel zien dat deze verschillen groter worden naarmate de deadline van november 1975 nadert. Bijvoorbeeld, het verschil in opleiding tussen de twee groepen migranten neemt met 0,11 jaar onderwijs toe voor elke maand dat de deadline dichterbij komt. Degenen die vlak voor de deadline aankwamen waren het laagst opgeleid. Deze verschillen laten zien dat, vergeleken met vrijwillige migranten, onafhankelijkheidsmigranten negatief geselecteerd zijn, en dit verschil in selectie neemt toe naarmate de onafhankelijkheid en het sluiten van de Nederlandse grenzen dichterbij komt.

Verschillen tussen onafhankelijkheidsmigranten en vrijwillige migranten (Go)

TABEL 1

	Aantal jaren onderwijs	Leeftijd bij aankomst	Aantal gezinsleden	Geboren in Paramaribo (%)	Creool (%)	Leeftijd moeder bij eerste kind
A. Groepsverschil						
Onafhankelijkheidsmigranten (OM)	-2,17 (8,13)**	1,45 (10,47)**	0,68 (21,83)**	-0,17 (23,87)**	-0,29 (32,79)**	-0,82 (10,13)**
Constante (= Vrijwillige migranten)	10,01 (52,64)**	31,65 (312,92)**	2,24 (98,75)**	0,48 (92,08)**	0,54 (81,42)**	21,52 (366,93)**
B. Verschil in tijdstrend						
Onafhankelijkheidsmigranten (OM)	-1,54 (2,89)**	2,16 (7,80)**	0,72 (11,60)**	-0,17 (11,90)**	-0,16 (8,87)**	0,45 (2,83)**
Tijd tot onafhankelijkheid (TTO)	-0,03 (4,39)**	0,002 (0,58)	0,00 (4,01)**	-0,00 (5,82)**	-0,00 (13,69)**	-0,02 (9,29)**
OM x TTO	-0,11 (3,58)**	0,11 (6,84)**	0,03 (7,47)**	-0,01 (8,82)**	-0,003 (3,50)**	0,04 (4,13)**
N	1.029	17.951	11.023	17.909	11.136	11.044

** Significant op vijfprocentniveau

ECONOMISCHE INTEGRATIE OVER DRIE GENERATIES

De economische uitkomsten van vrijwillige en van onafhankelijkheidsmigranten worden in tabel 2 vergeleken met die van Nederlanders van dezelfde leeftijd en hetzelfde geslacht. We zien dat de eerste generatie van onafhankelijkheidsmigranten een grote achterstand heeft op Nederlanders (paneel A) in termen van onderwijs (1,7 jaar minder), inkomen (13 procentpunt lagere inkomensrang) en afhankelijkheid van uitkeringen (24 procentpunt vaker een uitkering). Het beeld is anders voor vrijwillige migranten. Zij zijn gemiddeld beter opgeleid dan Nederlanders, en werken ook meer. Daar staat

echter tegenover dat ze gemiddeld gezien minder verdienen, en aanzienlijk vaker een uitkering hebben. Het verschil tussen de twee migrantengroepen is consistent met het verschil in zelfselectie. Anders gezegd: migranten die bij aankomst het meest kansrijk lijken voor de Nederlandse arbeidsmarkt op basis van hun leeftijd, opleiding en achtergrond, hebben op langere termijn ook betere economische uitkomsten.

In de panelen B en C worden de uitkomsten van de volgende generaties – dus de kinderen en kleinkinderen – weergegeven ten opzichte van de in Nederland geboren (klein) kinderen van autochtonen. Opvallend is dat de kinderen en kleinkinderen van de onafhankelijkheidsmigranten het beter doen dan hun ouders; de achterstand ten opzichte van autochtonen is beduidend kleiner. Ook is het verschil in uitkomsten tussen vrijwillige en onafhankelijkheidsmigranten bijna geheel verdwenen, omdat de coëfficiënten vrijwel gelijk aan elkaar zijn. Anders gezegd, de negatieve selectie van onafhankelijkheidsmigranten is niet langer zichtbaar in de uitkomsten van de volgende generaties.

In tabel 3 kijken we verder naar de intergenerationele effecten door de uitkomsten van kinderen en kleinkinderen direct te relateren aan die van hun ouders of grootouders. Bovendien is het gemiddelde van de groep van de (groot) ouders opgenomen, zoals in Borjas (1995) en Ward (2020). Daarmee meten we of het gemiddelde van een bepaalde groep, bovenop het effect van ouders op kinderen, bijdraagt aan de positie in de inkomensverdeling. Deze component wordt door Borjas (1995) ‘etnisch kapitaal’ genoemd, maar kan mogelijk ook te maken hebben met discriminatie. De som van deze twee componenten geeft de persistentie weer van de ongelijkheid tussen autochtonen en migranten. Een persistentie groter of gelijk aan 1 betekent dat verschillen tussen autochtonen en migranten in de volgende generatie blijven bestaan; is de persistentie echter lager dan 1, dan betekent dit dat de uitkomsten van migranten convergeren naar die van autochtonen. Onze schattingen laten zien dat zowel ouders als de groep van migranten waartoe men behoort belangrijk zijn voor de positie in de inkomensverdeling en voor de toets-scores. Opvallend daarbij is dat de groepscomponent belangrijker is dan de ouderlijke factor. Dat betekent

Assimilatie uitkomsten migranten ten opzichte van autochtonen

TABEL 2

	Aantal jaren onderwijs	Positie in inkomensverdeling	Uitkering	Werk
A. Volwassen uitkomsten (G₀)				
Vrijwillige migranten	0,65 (0,15)***	-0,08 (0,00)***	0,24 (0,01)***	0,04 (0,01)***
Onafhankelijkheidsmigranten	-1,70 (0,14)***	-0,13 (0,00)***	0,24 (0,01)***	-0,00 (0,01)
N	58.149	324.635	341.782	341.782
B. Kind uitkomsten (G₁)				
Vrijwillige migranten	-0,52 (0,04)***	-0,07 (0,00)***	0,14 (0,00)***	0,01 (0,01)
Onafhankelijkheidsmigranten	-1,10 (0,04)***	-0,09 (0,00)***	0,15 (0,00)***	0,00 (0,01)
N	236.837	204.520	208.731	208.731
C. Kleinkind uitkomsten (G₂)				
	Cito-score	Leeftijd bij Cito-toets		
Vrijwillige migranten	-0,28 (0,15)***	0,02 (0,00)***		
Onafhankelijkheidsmigranten	-0,37 (0,11)***	0,02 (0,00)***		
N	237.982	237.982		

Noot: Elke kolom bevat de resultaten van een aparte regressie, waarbij de afhankelijke variabele staat weergegeven in de bovenste rij; de t-waarden staan tussen haakjes *** Significant op eenprocentniveau

dat de economische integratie langzamer gaat dan we zouden mogen verwachten op basis van alleen de invloed van ouders op kinderen, zoals gemeten met de ouderlijke component. Opvallend is dat de groepscomponent veel sterker is bij de vrijwillige migranten dan bij de onafhankelijkheidsmigranten. We zien dat de uitkomsten van de tweede en derde generatie onafhankelijkheidsmigranten convergeren naar die van autochtonen. Voor de vrijwillige migranten zien we alleen convergentie in de derde generatie.

Hoewel onafhankelijkheidsmigranten negatief geselecteerd zijn, vinden we voor hen een snellere economische integratie dan voor vrijwillige migranten. Dat is opmerkelijk omdat het aannemelijk is dat vaardigheden worden doorgegeven tussen ouders en kinderen, bijvoorbeeld door investeringen van ouders of door gedeelde genetische factoren, hetgeen een intergenerationale correlatie creëert tussen de uitkomsten van ouders en kinderen. Dat roept de vraag op waarom onafhankelijkheidsmigranten de achterstand met autochtonen sneller inlopen dan vrijwillige migranten.

Een mogelijke verklaring kan gevonden worden in de situatie en ontwikkelingen in Suriname gedurende de periode voor de onafhankelijkheid. De Surinaamse samenleving was verdeeld langs etnische lijnen waarbij inwoners met een geheel of gedeeltelijk Afrikaanse (Creolen), Hindoestaanse en Javaanse achtergrond de belangrijkste groepen vormden. In die periode kenden inwoners met een Hindoestaanse en Javaanse achtergrond een sterke opwaartse sociale mobiliteit, en een sterke stijging van hun opleidingsniveau. Deze groepen vormen ook de meerderheid binnen de onafhankelijkheidsmigranten, in tegenstelling tot de groep vrijwillige migranten die vooral bestond uit mensen met een geheel of gedeeltelijk Afrikaanse achtergrond.

De eerste generatie onafhankelijkheidsmigranten maakte deze ontwikkeling nog door, en is afkomstig uit gebieden met beperkte opleidingsmogelijkheden. De snelle migratie met weinig voorbereidingstijd maakte het waarschijnlijk extra moeilijk om een passende plek op de arbeidsmarkt te vinden. Kortom, het opleidingsniveau en de inkomenspositie geven mogelijk niet het volledige potentieel weer van de eerste generatie onafhankelijkheidsmigranten. Onze resultaten laten zien

dat de kinderen van deze migranten de snelle opwaartse mobiliteit van hun ouders in de nieuwe omgeving voortzetten.

CONCLUSIES

Onze analyses werpen licht op de persistentie van ongelijkheid en op de consequenties van de selectie van migranten. In de economische literatuur bestaat er discussie over de snelheid

Inkomensmobiliteit: aanhoudende achterstand of niet?

TABEL 3

	Vrijwillige migranten		Onafhankelijkheidsmigranten	
	(1)	(2)	(3)	(4)
Inkomensrang kind (G1)				
Inkomensrang ouder (Go)	0,231 (0,003)***	0,229 (0,003)***	0,233 (0,002)***	0,227 (0,003)***
Groepscomponent (Go)		0,891 (0,060)***		0,482 (0,022)***
Persistentie-graad (Go)		1,117 (0,061)***		0,702 (0,022)***
Aantal observaties	184.879	184.879	189.581	189.581
Kleinkind Cito-score (G2)				
Inkomensrang ouder (G1)	0,159 (0,001)***	0,158 (0,001)***	0,162 (0,001)***	0,159 (0,001)***
Groepscomponent (G1)		0,711 (0,033)***		0,540 (0,017)***
Persistentie-graad (G1)		0,806 (0,034)***		0,675 (0,018)***
Aantal observaties	224.955	224.955	227.747	227.747
Kleinkind Cito-score (G2)				
Inkomensrang grootouder (Go)	0,088 (0,002)***	0,087 (0,002)***	0,090 (0,001)***	0,086 (0,002)***
Groepscomponent (Go)		1,010 (0,049)***		0,542 (0,018)***
Persistentie-graad (Go)		1,079 (0,049)***		0,636 (0,018)***
Aantal observaties	196.549	196.549	199.009	199.009

Noot: Elke kolom bevat de resultaten van een aparte regressie, waarbij de afhankelijke variabele staat weergegeven in de bovenste rij; de t-waarden staan tussen haakjes

*** Significant op eenprocentniveau

waarmee ongelijkheid verdwijnt over de generaties. Enerzijds verwachten Becker en Tomes (1986) dat alle verschillen binnen drie generaties verdwijnen. Anderzijds stelt Clark (2014) dat het tempo lager is en dat de persistentie tussen generaties ongeveer 0,7 tot 0,8 bedraagt. Dat betekent dat de verschillen tussen migranten en autochtonen per generatie afnemen met een factor 0,7 tot 0,8. Dus na twee generaties zijn de verschillen ongeveer gehalveerd. Onze resultaten zijn consistent met deze laatste visie. Wij vinden dat de verschillen tussen migranten en autochtonen kleiner worden over generaties, maar dat het meer dan drie generaties duurt voordat de verschillen volledig zijn verdwenen. Anders gezegd, economische integratie van migranten is een kwestie van lange adem en meerdere generaties. Overigens vinden we dat de verschillen tussen groepen migranten (voor en na het aankondigen van de onafhankelijkheid) wel in hoog tempo verdwijnen, hetgeen consistent is met Becker en Tomes (1986), en ook implicaties heeft voor de consequenties van de selectie van migranten.

Veel landen selecteren migranten op grond van de kenmerken van ouders bij aankomst, om zo een snelle economische integratie te bevorderen. Daarbij speelt de opleiding een heel belangrijke rol. In onze context zou volgens deze redenering een

groot deel van de onafhankelijkheidsmigrant niet worden toegelaten. Onze analyses laten zien dat een dergelijke aanpak goed werkt voor de eerste generatie migranten (tabel 2), omdat de samenstelling van de groep vrijwillige migranten zodanig is dat de economische integratie soepel verloopt. Voor de volgende generaties zou het in onze context veel minder goed werken (tabel 3). Voor de kinderen en kleinkinderen van de onafhankelijkheidsmigrant vinden we immers de snelste economische integratie. Dit betekent dus dat selectie van migranten lastig is.

Als we ten slotte deze resultaten vertalen naar de Europese vluchtelingencrisis vanaf 2013, kunnen we een aantal lessen trekken. Ten eerste is het voor de economische verwachtingen die we als samenleving kunnen hebben van belang om naar het opleidingsniveau te kijken. Vluchtelingen met een lager opleidingsniveau in vergelijking met Nederlanders zullen economisch gezien minder goed presteren, maar kunnen wel een bijdrage leveren op de arbeidsmarkt. De onafhankelijkheidsmigrant hadden een aanzienlijk lagere opleidingsniveau, maar niet minder vaak een baan. Het onderwijsniveau van hun kinderen en kleinkinderen zal naar verwachting echter snel stijgen, wat zal bijdragen aan hun integratie in de Nederlandse samenleving.

LITERATUUR

- Abramitzky, R. en L. Boustan (2017) Immigration in American economic history. *Journal of Economic Literature*, 55(4), 1311–1345.
- Abramitzky, R., L.P. Boustan en K. Eriksson (2012) Europe's tired, poor, huddled masses: self-selection and economic outcomes in the age of mass migration. *The American Economic Review*, 102(5), 1832–1856.
- Abramitzky, R., L. Boustan en K. Eriksson (2020) Do immigrants assimilate more slowly today than in the past? *The American Economic Review: Insights*, 2(1), 125–141.
- Becker, G.S. en N. Tomes (1986) Human capital and the rise and fall of families. *Journal of Labor Economics*, 4(3), S1–S39.
- Borjas, G.J. (1987) Self-selection and the earnings of immigrants. *The American Economic Review*, 77(4), 531–553.
- Borjas, G.J. (1991) Immigration and self-selection. In: J.M. Abowd en R.B. Freeman (red.), *Immigration, trade, and the labor market*. Chicago: University of Chicago Press.
- Borjas, G.J. (1992) Ethnic capital and intergenerational mobility. *The Quarterly Journal of Economics*, 107(1), 123–150.
- Borjas, G.J. (1995) Ethnicity, neighborhoods, and human-capital externalities. *The American Economic Review*, 85(3), 365–390.
- Clark, G. (2014) *The son also rises: surnames and the history of social mobility*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Koot, W., V. Tjon-A-Ten en P. Uniiken Venema (1985) *Surinaamse kinderen op school*. Muiderberg: Coutinho.
- Lucassen, L.A.C.J. en J. Lucassen (2011) *Winnaars en verliezers: een nuchtere balans van vijfhonderd jaar immigratie*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Ward, Z. (2020) The not-so-hot melting pot: the persistence of outcomes for descendants of the age of mass migration. *The American Economic Journal: Applied Economics*, 12(4), 73–102.

De integratie van Molukse migranten in Nederland

Bij een succesvolle integratie nemen sociaaleconomische verschillen tussen migranten en Nederlanders over de tijd af. Het kan lastig zijn om deze verschillen vast te stellen door een gebrek aan data of door selectieve migratie. Dit onderzoek maakt gebruik van unieke data, waardoor we de integratie van een groep Molukse migranten kunnen meten.

CÉCILE MAGNÉE

Wetenschappelijk medewerker bij het Centraal Planbureau

BAS TER WEEL

Algemeen directeur van SEO Economisch Onderzoek en hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam

IN HET KORT

- ▶ Personen met een Molukse achtergrond blijven – vergeleken met leeftijdsgenoten zonder migratieachtergrond – achter op het terrein van opleiding, werk en inkomen.
- ▶ Verschillen in integratie op deze terreinen worden in volgende generaties niet minder.
- ▶ De persistente sociaaleconomische onderstrepen het belang van integratie-inspanningen door zowel de Nederlandse overheid als de migrantengroepen in de periode vlak na hun aankomst in Nederland.

belang om te meten in hoeverre er integratie plaatsvindt, en de migranten en hun kinderen zich in de Nederlandse samenleving weten te redden. Het meten van integratie kan gedaan worden door de sociaaleconomische verschillen tussen migrantengroepen en Nederlanders in kaart te brengen, zowel binnen een generatie als tussen generaties. De aanname hierbij is dat een afname van een verschil wijst op integratie van deze migratiegroep.

In dit hoofdstuk meten we de mate waarin de kinderen, kleinkinderen en achterkleinkinderen van Molukse militairen in de Nederlandse samenleving zijn geïntegreerd. Begin 1951 kwamen deze militairen met hun families naar Nederland nadat hun positie in Nederlands-Indië precair was geworden als gevolg van het uitroepen van de Indonesische staat door president Soekarno. De analyse is gericht op het vaststellen van de langetermijntuitkomsten op het gebied van opleiding, werk en inkomen. Hierbij kijken we zowel naar de integratie binnen als tussen generaties in de afgelopen twintig jaar. We bekijken geen uitkomsten in de periode van de vroege integratie en de maatschappelijke onrust in met name de jaren zestig en zeventig (Smeets en Steijlen, 2006). Wat

Migranten spelen historisch gezien een belangrijke rol in de kleine open Nederlandse economie en op de arbeidsmarkt. Economisch en politiek is het daarom van

er tijdens deze eerdere periodes gebeurd is, is echter wel van belang om onze resultaten te duiden. In vergelijking met andere migrantengroepen kwamen de integratie-inspanningen erg langzaam op gang en was er lange tijd geen duidelijkheid of de migranten en hun kinderen permanent in Nederland zouden blijven.

MIGRATIE

Tijdens het Nederlandse bewind in Indië werd het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger (KNIL) gevormd. Veel soldaten waren afkomstig van de *Maluku*-eilanden en zij stonden bekend om hun loyaliteit aan Nederland. Na de Tweede Wereldoorlog riep president Soekarno de onafhankelijkheid uit. Dit probeerde Nederland tegen te gaan door onder andere KNIL-militairen in te zetten. Toen Nederland in 1949 de onafhankelijkheid accepteerde, bleek al snel dat de KNIL-militairen in een precaire positie terecht waren gekomen. Omdat zij voor het Nederlands leger gevochten hadden, waren ze in Nederlands-Indië niet langer veilig. Maar tegelijkertijd mocht Nederland deze soldaten ook niet zomaar ontslaan.

In de periode maart–juni 1951 kwamen daarom ongeveer 12.500 jonge Molukse militairen en hun gezinsleden op twaalf boten naar Nederland. Het was de bedoeling dat de gezinnen na verloop van tijd zouden terugkeren naar Ambon, waar in 1950 de Republiek der Zuid-Molukken was gesticht. De families bestonden uit jonge mensen (gemiddeld rond de twintig), van wie de meesten ongeschoold of laagopgeleid waren en niet of nauwelijks Nederlands spraken (Van Ours en Veenman, 2003).

Na aankomst in Nederland werden deze migranten willekeurig ondergebracht in verschillende zogenaamde woonoorden. Vanwege een tekort aan woonruimtes en in de verwachting dat de migranten slechts tijdelijk zouden blijven, plaatste de Nederlandse overheid de migranten in dorpen en kleine steden waar er behuizing beschikbaar was. De woonoorden waarin de migranten verbleven hadden voorheen dienst gedaan als bijvoorbeeld Duits kamp in de Tweede Wereldoorlog of als klooster. Vaak leefden zij daar onder erbarmelijke omstandigheden, wat min of meer werd gedoogd van

wege het tijdelijke karakter van hun verblijf, het gebrek aan woonruimte en aan middelen zo vlak na de Tweede Wereldoorlog. Toen duidelijk werd dat een terugkeer binnen afzienbare tijd naar Indonesië onmogelijk was, besloot de overheid om de woonomstandigheden te verbeteren. Verwey-Jonker (1959) adviseerde de regering om de gezinnen te huisvesten in normale huizen, en ze zo snel mogelijk weg te halen uit de woonoorden. Vanaf het einde van de jaren vijftig bouwden de meeste gemeenten waar de migranten verbleven Molukse wijken, veelal met financiële hulp van de rijksoverheid.

De overgang van woonoorden naar wijken verliep niet altijd soepel, omdat de migranten hun militaire status niet wilden opgeven en toch nog hoop koesterden om terug te keren naar Ambon. Ondanks het verzet pasten de meeste Molukkers zich aan het leven in de Molukse wijken aan. De onderlinge sociale cohesie was sterk, en de meeste gezinnen bleven in de wijken wonen, maar kinderen die het ouderlijk huis verlieten, kozen er vaker voor om zich buiten de Molukse wijken te vestigen. Wel probeerden ze dan om een woning te vinden in de buurt van de Molukse wijk (Van Amersfoort, 1971).

De eerste twintig jaar na aankomst in Nederland waren de omstandigheden voor integratie niet ideaal. Molukkers woonden vaak afgeschermd in woonoorden of Molukse wijken en er heerste nog altijd het idee om terug te keren. Verder werd er weinig geïnvesteerd in integratietrajecten; er werden geen taal- of inburgeringscursussen aangeboden en er werd geen hulp geboden bij het zoeken naar werk (Smeets en Steijlen, 2006).

DATA EN STRATEGIE

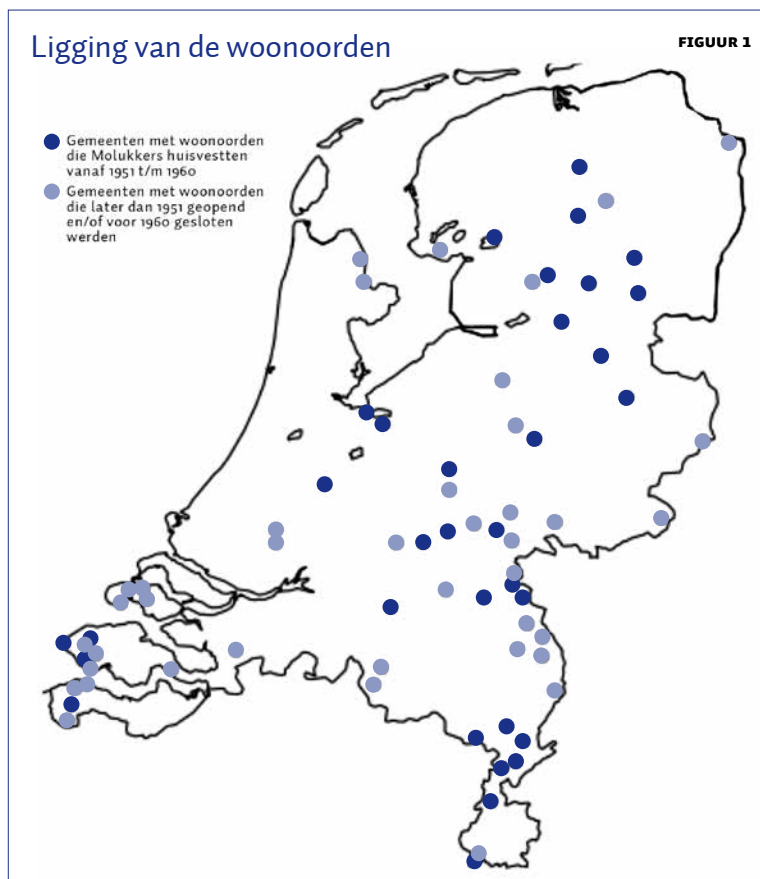
De Molukkers die in 1951 met de boot naar Nederland zijn gekomen, zijn te identificeren aan de hand van hun achternamen op de passagierslijsten van de boten, welke op aanvraag beschikbaar zijn bij het Nationaal Archief. Ook zijn de exacte locaties en de openings- en sluitingsdata van de woonoorden bekend. In totaal zijn er 79 woonoorden geweest verspreid over 73 gemeenten. Sommige woonoorden waren maar enkele maanden geopend of openden pas veel later dan 1951. We onderzoeken de uitkomsten van de kinderen van

de Molukse soldaten die in 1951 naar Nederland kwamen door onze analyses te beperken tot de kinderen die tussen 1951 en 1955 geboren zijn in Nederlandse gemeenten waar in dezelfde periode een woonoord was waar op dat moment Molukkers gehuisvest waren. We vergelijken deze uitkomsten met uitkomsten van Nederlanders die ook tussen 1951 en 1955 geboren zijn. Figuur 1 toont de ligging van de 73 gemeenten met woonoord en geeft aan in welke gemeenten woonoord lagen die van 1951 tot en met ten minste 1960 Molukkers huisvestten. In totaal waren er 33 gemeenten met ten minste één woonoord in de periode 1951–1960.

Integratie kan op twee manieren gemeten worden: verschillen binnen en verschillen tussen generaties (zie kader 1). Om beide effecten te meten, hebben we de resultaten van drie generaties in kaart gebracht, waarbij we een onderscheid maken of iemand wel of geen Molukse achtergrond heeft. De generatie waar we als eerste naar kijken, noemen we generatie 0 (G0); dit zijn de personen die tussen 1951–1955 in Nederland geboren zijn. We beschouwen iemand als ‘Moluku’ als hij/zij één ouder heeft met een Molukse achternaam van bovengenoemde passagierslijst, en als hij/zij geboren is in een van de 33 gemeenten met woonoord die gedurende de periode 1951–1960 Molukkers huisvestten. Het vergelijken van de uitkomsten van deze groep Molukkers met Nederlanders die in dezelfde periode zijn geboren, geeft informatie over de mate van intragenerationele integratie weer, oftewel de integratie binnen een generatie.

Vervolgens kunnen we de personen van G0 koppelen aan hun kinderen; dit is dan generatie 1 (G1). Ook de kinderen van G1 (en dus de kleinkinderen van G0) kunnen geïdentificeerd worden; dit is generatie 2 (G2). Binnen G1 en G2 heeft iemand een Molukse achtergrond als hij/zij ten minste één (groot)ouder heeft met een Molukse achtergrond uit G0. Op deze manier valt ook voor de personen in G1 en G2 het verschil tussen Molukkers en Nederlanders in te schatten.

Voor G0 ($n \approx 900.000$) en G1 ($n \approx 1.600.000$) zijn er op individueel niveau nog gegevens over opleidingsniveau, werk en inkomen aan de hand van vier variabelen beschikbaar in de administratieve data van het CBS: (a) het hebben afgerond van hoger onderwijs, (b) het hebben van werk, (c) de inko-

menspositie (percentiel) binnen de generatie, en (d) het werken als uitzendkracht. In lijn met internationaal onderzoek naar integratie (Abramitzky et al., 2021) bekijken we niet het (log-)inkomen maar de inkomenspercentielen. Dit heeft als voordeel dat de uitkomsten als rangorde te interpreteren zijn; binnen elke generatie worden mensen gelijkmatig verdeeld in honderd inkomensgroepen. Verschillen in percentielen zeggen dus iets over hoezeer Molukkers en Nederlanders verschillen in hun plaats in de inkomensverdeling; iets dat lastig valt te bepalen via enkel geldbedragen. De kleinkinderen (G2) zijn nog niet oud genoeg om hun arbeidsmarktuitkom-

sten voor te kunnen observeren. Voor deze generatie hebben we gegevens over de Cito-toetsscore die ze behaald hebben in groep 8 van de basisschool ($n \approx 200.000$).

De korte migratieperiode van de groep Molukkers en de willekeurige toewijzing aan woonoorden voorkomt twee selectieproblemen. Allereerst is er geen sprake van selectieve migratie – bijvoorbeeld wanneer rijkere migranten de middelen hebben om eerder te migreren – omdat de groep Molukkers binnen een korte tijdsperiode naar Nederland kwam, en omdat de Molukse soldaten niet sterk van elkaar verschilden qua leeftijd en opleidingsniveau. Ten tweede voorkomt de willekeurige toewijzing aan woonoorden de ruimtelijke selectiviteit in Nederland. Wanneer migranten zelf kunnen kiezen waar ze terecht komen, kunnen de effecten van omgevingsfactoren op het inkomen ook een deel bevatten van het effect van andere factoren op inkomen. We vinden geen effecten

van verschillende woonoordenkenmerken op de opleidings- en arbeidsmarkteffecten van de Molukse migranten als ze vijftig jaar oud zijn. Ook de verschillen tussen Molukse migranten en Nederlanders die in de 33 woonoordgemeenten geboren zijn, wijken niet af van de verschillen tussen Molukse migranten en alle Nederlanders.

INTRAGENERATIONELE UITKOMSTEN

Tabel 1 laat de verschillen in opleiding, werk en inkomen tussen Nederlanders en Molukse migranten binnen elke generatie zien. We schatten de modellen (zie vergelijking (1) in kader 1) voor de gehele populatie, en maken een onderscheid tussen mannen en vrouwen in de tweede en derde rij van ieder paneel. De resultaten zijn gebaseerd op een vergelijking van Molukse kinderen die in de periode 1951–1955 zijn geboren, met alle Nederlandse kinderen die in dezelfde periode

Empirische strategie

Integratie kan op twee manieren gemeten worden: verschillen *binnen* en *tussen* generaties (Abramitzky et al., 2021).

Het vergelijken van de uitkomsten van Molukse migranten met Nederlanders *binnen* elke generatie geeft het verschil in *intragenerationele* uitkomsten weer. We schatten hiervoor de volgende regressievergelijking:

$$Y_i^g = \alpha_0^g + \alpha_1^g \text{Moluks}_i^g + \alpha_2^g X_i (+ \alpha_3^g \text{Geslacht}_i) + \varepsilon_i \quad (1)$$

Binnen elke generatie (g) geeft de coëfficiënt α , het verschil in de uitkomst tussen Molukse migranten en Nederlanders, waarbij X controlevariabelen bevat voor het geboorteaar, de leeftijd van de moeder bij de geboorte (en leeftijd van de vader bij de geboorte voor G_0). De omvang van de *intragenerationele* coëfficiënten kunnen voor iedere groep (G_0 , G_1 en

G_2) met elkaar vergeleken worden om een beeld te krijgen of de uitkomsten van een volgende generatie veranderen.

Om een beter beeld te krijgen van integratie over meerdere generaties (*intergenerationele* uitkomsten) schatten we de volgende regressievergelijking:

$$Y_i^g = \beta_0 + \beta_1 \text{Moluks}_i + \beta_2 Y_i^{g-1} + \beta_3 \text{Moluks}_i * Y_i^{g-1} + \varepsilon_i \quad (2)$$

Hierbij meet β_0 de absolute mobiliteit van Nederlandse kinderen: het verwachte inkomenspercentiel van Nederlanders met ouders in het laagste inkomenspercentiel. De optelsom van β_0 en β_1 geeft de absolute mobiliteit voor Molukse kinderen weer. Vervolgens meet β_2 de relatieve mobiliteit van Nederlandse kinderen: de link tussen de inkomensrang van kinderen en hun ouders. De

optelsom van β_2 en β_3 is de relatieve mobiliteit van Molukse migranten.

De intergenerationele effecten tussen G_0 en G_1 bekijken we aan de hand van de inkomenspercentielen van beide groepen. De intergenerationele mobiliteit tussen G_1 en G_2 bepalen we met de inkomensrang van G_1 en de Cito-toetsscore van G_2 . Uit eerdere studies (zie bijvoorbeeld Akee et al., 2010 en Solon, 1992) weten we dat er een sterke correlatie is tussen het inkomen van de ouders en het inkomen en opleidingsniveau van hun kinderen. In onze analyses geeft de relatieve mobiliteit dus de relatie tussen de uitkomsten van het kind en de inkomensrang van de ouders weer. De absolute mobiliteit meet het verschil tussen Molukse migranten en Nederlanders, conditioneel op de inkomensrang van hun ouders.

KADER 1

zijn geboren. Als we de analyse beperken tot Nederlanders die in de gemeenten zijn opgegroeid waar de woonoorden zich bevinden, vinden we vergelijkbare resultaten.

Voor de kinderen van Molukse soldaten (G0) bekijken we deze uitkomsten in 2005, wanneer ze 50–54 jaar oud zijn. Molukse migranten hebben gemiddeld 11,6 procentpunt minder vaak hoger onderwijs afgerond, vergeleken met

Nederlanders van wie er 24,2 procent ten minste een hodiploma heeft. Binnen G0 werken Molukse mannen in 2005 tien procentpunt minder vaak vergeleken met Nederlandse mannen, wat betekent dat ruim 75 procent van hen werkzaam is. Molukse vrouwen werken vijf procentpunt vaker dan Nederlandse vrouwen, van wie er 63,7 procent werkzaam is. Het gemiddelde inkomenspercentiel van Molukse mannen

Intragenerationele mobiliteit

TABEL 1

			Educatie		Werk en inkomen	
			Hogeropgeleid	Werkend	Inkomenspercentiel	Uitzendkracht
Go	Iedereen	Molukse afkomst	-0,116*** (-0,011)	-0,027*** (-0,089)	-2,578*** (-0,611)	0,046*** (-0,004)
		NL gemiddelde	0,242	0,752	49,920	0,037
		N	481.374	942.574	929.814	648.079
	Man	Molukse afkomst	-0,114*** (-0,015)	-0,100*** (-0,010)	-10,97*** (-0,672)	0,058*** (-0,004)
		NL gemiddelde	0,269	0,864	68,522	0,015
		N	278.524	479.327	471.737	373.741
	Vrouw	Molukse afkomst	-0,120*** (-0,016)	0,048*** (-0,014)	5,738*** (-0,739)	0,029*** (-0,008)
		NL gemiddelde	0,211	0,637	30,922	0,066
		N	202.850	463.247	458.077	274.338
G1	Iedereen	Molukse afkomst	-0,168*** (-0,007)	-0,035*** (-0,005)	-8,851*** (-0,401)	0,095*** (-0,004)
		NL gemiddelde	0,409	0,856	50,504	0,072
		N	1.610.601	1.604.766	1.604.996	1.258.505
	Man	Molukse afkomst	-0,155*** (-0,010)	-0,019*** (-0,006)	-12,66*** (-0,517)	0,112*** (-0,006)
		NL gemiddelde	0,372	0,879	59,7	0,07
		N	817.515	813.998	814.148	643.914
	Vrouw	Molukse afkomst	-0,182*** (-0,010)	-0,052*** (-0,007)	-5,130*** (-0,537)	0,078*** (-0,006)
		NL gemiddelde	0,447	0,833	41,04	0,073
		N	793.086	790.768	790.848	614.591
			Cito-score			
G2	Iedereen	Molukse afkomst	-2,457*** (-0,361)			
		NL gemiddelde	533,939			
		N	196.921			
	Man	Molukse afkomst	-2,338*** (-0,521)			
		NL gemiddelde	533,848			
		N	97.024			
	Vrouw	Molukse afkomst	-2,577*** (-0,500)			
		NL gemiddelde	534,027			
		N	99.897			

*** Significant op eenprocentniveau

ligt elf procentpunten lager dan vergelijkbare Nederlandse mannen (die gemiddeld op het 68,5e percentiel van de verdeling zitten). Molukse vrouwen verdienen zes procentpunten meer dan Nederlandse vrouwen (30,9 percentiel). Onder de Molukse migranten die werken, komt het vaker voor dat hun arbeidsmarktpositie kwetsbaarder is. Ze werken vijf procentpunt vaker in uitzendbanen vergeleken met Nederlanders van wie 3,7 procent werkt als uitzendkracht. Deze coëfficiënten laten zien dat, ook al zijn deze personen met Molukse achtergrond in Nederland geboren en opgegroeid, zij zelfs ruim vijftig jaar later op het terrein van werk en inkomen het verschil met Nederlanders niet hebben overbrugd.

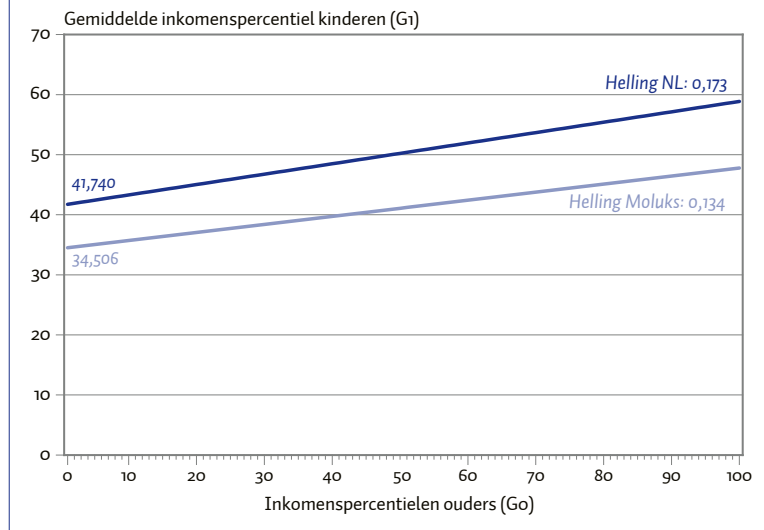
Voor de kinderen van de kinderen (de kleinkinderen van de soldaten), die we als G1 hebben gelabeld, zijn de resultaten in 2019 gemeten, wanneer ze 35–50 jaar oud zijn. Ook deze generatie Molukse migranten heeft minder vaak (17 procentpunt) een HO-diploma vergeleken met Nederlanders (41 procent). Ook werken zij vaker in uitzendbanen

vergeleken met Nederlanders (17 vs. 7 procent). Molukse mannen werken iets minder vaak en hun inkomen valt in de lagere inkomenspercentielen, vergeleken met Nederlandse mannen. Ook Molukse vrouwen werken minder vaak, en vallen in de lagere inkomenspercentielen, vergeleken met Nederlandse vrouwen, in tegenstelling tot de Molukse vrouwen uit G0. De resultaten voor deze generatie wijzen erop dat het verschil in economische positie eerder is toegenomen dan afgenomen tussen deze kleinkinderen van Molukse soldaten en Nederlanders.

Voor G2 hebben we Cito-toetsscores vanaf 2008 gemeten. Deze scores zijn vergelijkbaar door de jaren heen en worden op een schaal van 501–550 weergegeven. Vergeleken met kinderen zonder migratieachtergrond (gemiddelde Cito-score van 534) scoren kinderen met een Molukse migratieachtergrond 2,5 schaalpunt lager. Een gemiddelde toetsscore van 534 betekent dat kinderen minimaal een gemengde of theoretische leerweg in het voortgezet onderwijs kunnen volgen en soms zelfs havo. Een score van 531 vereist een door de basisschool onderbouwd advies om op hetzelfde niveau terecht te kunnen komen. Deze verschillen zijn relatief klein.

Intergenerationale mobiliteit tussen kinderen van Molukse soldaten en hun kinderen

FIGUUR 2

INTERGENERATIONELE UITKOMSTEN

Naast mobiliteit binnen generaties is het van belang om tussen de generaties te kijken. Intergenerationele mobiliteit kan opgedeeld worden in absolute en relatieve mobiliteit. We presenteren de resultaten van de modellen (zie vergelijking (2) in kader 1) in twee figuren.

Het intercept in figuren 2 en 3 geeft de *absolute* mobiliteit weer. Een significant verschil in het intercept duidt op absolute inkomensmobiliteit: het verschil in de uitkomst van de kinderen, conditioneel op het inkomen van hun ouders, verschilt dan tussen Molukkers en Nederlanders. De helling van de lijnen geeft de *relatieve* mobiliteit weer: de relatie tussen de uitkomsten van kinderen (verticale as) en het inkomenspercentiel van hun ouders (horizontale as).

Figuur 2 toont de geschatte lijnen voor de intergenerationale effecten van G0 vs. G1. Binnen het laagste inkomenspercentiel van G0 scoren Molukse kinderen uit G1 circa zeven procentpunten lager dan Nederlandse kinderen uit G1. Dit

verschil is economisch gezien fors en statistisch significant. Molukse migranten hebben het verschil in inkomen met Nederlanders dus niet verkleind. De G1 Molukse migranten hebben tevens een kleinere hellingshoek vergeleken met de Nederlanders, waardoor de lijnen bij hogere inkomenspercentielen steeds verder uit elkaar gaan lopen en het verschil in absolute mobiliteit toeneemt. De minder steile helling duidt eveneens op een minder sterke relatie tussen het inkomen van Molukse kinderen en het inkomen van hun ouders.

Figuur 3 laat de intergenerationele effecten van de Cito-toetscore van G2 ten opzichte van de inkomenspercentielen van G1 zien. Ook hier is het intercept van de Molukse kinderen lager dan dat van de Nederlandse kinderen en statistisch significant. Binnen het laagste inkomenspercentiel van G1 scoren Molukse kinderen circa twee schaalpunten lager op de Cito-toets. De relatieve mobiliteit kan afgelezen worden door te kijken naar de helling van de lijnen, die niet significant verschillend is. Absoluut gezien scoren kinderen van Molukse afkomst nog iets lager, maar het verschil met Nederlandse kinderen wordt niet groter.

LESSEN

De integratie van migranten verloopt op verschillende wijze als wordt gekeken naar landen, tijdperiodes en groepen (Abramitzky et al., 2021; CPB/SCP, 2020). Een aantal observaties uit deze literatuur is van toepassing op de geschiedenis van Molukse soldaten en hun nazaten.

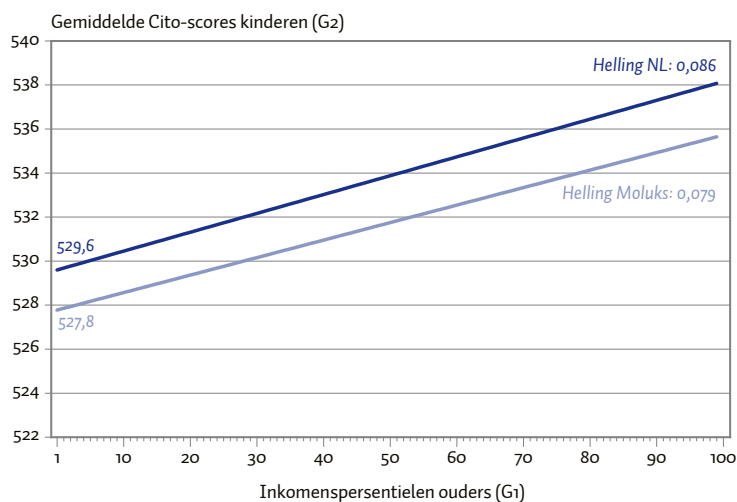
In de jaren vijftig en zestig waren er zowel vanuit de Nederlandse overheid als de Molukse gemeenschap weinig inspanningen rondom integratie. Relatief lang is ervan uitgegaan dat de migratie tijdelijk was. Hierdoor leefden de soldaten met hun gezinnen in relatieve isolatie van de Nederlandse samenleving. In theorie kan van deze isolatie een positief effect uitgaan, wanneer er binnen de groep een voldoende groot netwerk bestaat waarin werk en inkomen kan worden vergaard (Golub en Jackson, 2012). Voor de groep Molukse soldaten gold dat de banden onvoldoende sterk waren door de spreiding over Nederland, en de groep te klein was om voor dit positieve effect te kunnen zorgen. Daarnaast pakte isolatie slecht uit, omdat de Nederlandse taal pas laat werd aangeleerd

waardoor de (economische) integratie moeizaam en laat op gang kwam. Beheersing van de taal van het gastland leidt tot hogere inkomens (Dustmann, 1994; Shields en Price, 2002). Naast de taalverwerving is een goede begeleiding naar werk een belangrijk aspect om de arbeidsmarktpositie van migranten te verbeteren (Magnée et al., 2021; CPB/SCP, 2020).

De groep Molukkers die in 1951 in Nederland aankwam was laagopgeleid of zelfs ongeschoold. Uit de literatuur blijkt dat etnische wijken waar een meerderheid een lage sociaal-economische positie inneemt niet helpen om de maatschappelijke ladder te beklimmen (Edin et al., 2003). De hechte onderlinge banden en de Molukse wijken die door verschillende gemeenten zijn gebouwd hebben eerder een barrière voor integratie gevormd dan dat ze hebben gediend als integratiemogelijkheid.

Het is daarom niet verrassend dat de kinderen van Molukse soldaten een achterstand hebben opgelopen ten opzichte van Nederlandse kinderen die in de jaren vijftig zijn

FIGUUR 3
Intergenerationale mobiliteit tussen kleinkinderen van Molukse soldaten en hun kinderen

geboren. Deze achterstand is hardnekkig gebleken, want ook hun kinderen en kleinkinderen hebben het verschil nog niet weten te overbruggen. Dit onderstreept het belang van snelle integratie-inspanningen.

Het is ten slotte opvallend dat die achterstand persistent over generaties is blijven bestaan, en er niet of nauwelijks sprake is van een inhaaleffect. Van Elk et al. (2017) laten zien dat de inkomensverschillen tussen personen zonder migra-

tieachtergrond en personen met een Marokkaanse, Turkse, Surinaamse en Antilliaanse achtergrond hardnekkig zijn. De resultaten van dit onderzoek sluiten hierbij aan, en tonen aan dat ook de volgende generatie geen duidelijke inhaalslag maakt. De achterkleinkinderen van de soldaten hebben op dit moment minder goede Cito-scores dan Nederlandse kinderen. Deze generatie zou gebaat zijn bij extra aandacht om de kans te krijgen die achterstand in te lopen.

LITERATUUR

Abramitzky, R., L. Boustan, E. Jacome en S. Perez (2021) Intergenerational mobility of immigrants in the United States over two centuries. *The American Economic Review*, 111(2), 580–608.

Akee, R. K., Copeland, W. E., Keeler, G., Angold, A., & Costello, E. J. (2010). Parents' Incomes and Children's Outcomes: A Quasi-Experiment. *American economic journal. Applied economics*, 2(1), 86–115.

Amersfoort, J.M.M. van (1971) *De sociale positie van de Molukkers in Nederland*. Den Haag: Staatsuitgeverij.

CPB/SCP (2020) *Kansrijk integratiebeleid op de arbeidsmarkt*. CPB/SCP Publicatie, oktober.

Dustmann, C. (1994) Speaking fluency, writing fluency and earning of migrants. *Journal of Population Economics*, 7(2), 133–156.

Edin, P.-A., P. Frederiksson en O. Åslund (2003)

Ethnic enclaves and the economic success of immigrants: evidence from a natural experiment. *The Quarterly Journal of Economics*, 118(1), 329–357.

Elk, R. van, E. Jongen en P. Koot (2019) *Income differences across migrant groups in the Netherlands: an intergenerational perspective*. CPB Background Document, juni.

Golub, B. en M.O. Jackson (2012) How homophily affects the speed of learning and best-response dynamics. *The Quarterly Journal of Economics*, 127(3), 1287–1338.

Magnée, C., G. Roelofs en M. Kattenberg (2021) *Investeren in de arbeidsmarktintegratie van statushouders*. CPB Policy Brief, september.

Ours, J.C. van, en J. Veenman (2003) The educational attainment of second-generation immigrants in

The Netherlands. *Journal of Population Economics*, 16(4), 739–753.

Shields, M.A. en S.W. Price (2002) The English language fluency and occupational success of ethnic minority immigrant men living in English metropolitan areas. *Journal of Population Economics*, 15(1), 137–160.

Smeets, H. en F. Steijlen (2006) *In Nederland gebleven: de geschiedenis van Molukkers 1951–2006*. Amsterdam: Bert Bakker.

Solon, G. (1992). Intergenerational Income Mobility in the United States. *The American Economic Review*, 82(3), 393–408. <http://www.jstor.org/stable/2117312>

Verwey-Jonker, H. (1959) *Ambonezen in Nederland*. Den Haag: Staatsuitgeverij.

Onderwijs & gezondheid

Ongelijkheid in het Nederlandse onderwijs door de jaren heen

Deze bijdrage bestudeert de sociale ongelijkheid in onderwijsprestaties. Hiervoor wordt de ontwikkeling van leerlingen uit verschillende sociale milieus geanalyseerd, vanaf het begin van de basisschool tot en met het voortgezet onderwijs, en hoe deze verschillen zich over de laatste tien jaar hebben ontwikkeld.

LEX BORGHANS

Hoogleraar aan de
Universiteit Maastricht

RON DIRIS

Universitair docent
aan de Universiteit
Leiden

IN HET KORT

- ▶ Sociale ongelijkheid in de onderwijsprestaties van Nederlandse leerlingen is groot en blijft over de laatste tien jaar stabiel.
- ▶ Ondanks alle aandacht voor ongelijke advisering blijkt deze in het totale beeld slechts een relatief kleine factor.
- ▶ Om kinderen uit een lager sociaal milieu te laten aanhaken, is voor deze groep per jaar ongeveer een maand extra onderwijs vereist.

plan Gelijke Kansen. Dit was in dat jaar vooral ingegeven door het rapport *De Staat van het Onderwijs* van de Inspectie van het Onderwijs (2016), dat toenemende ongelijkheden te zien geeft tussen kinderen in gezinnen met een hoge en een lage sociaal-economische status in het Nederlandse onderwijs. Dit heeft geleid tot beleidsinitiatieven om kansengelijkheid te promoten. De focus ligt hierbij vooral op de toetsing en advisering aan het einde van de basisschool, die kinderen uit betere milieus betere kansen zou geven. Daarnaast gaat er meer subsidie naar scholen met veel achterstandsleerlingen, en werd de discussie over het uitstellen van selectie in het Nederlandse onderwijs naar een leeftijd van vijftien jaar nieuw leven ingeblazen (AVS et al., 2020; Onderwijsraad, 2021) om daarmee deze groep meer kansen te geven.

De vraag is echter hoe groot de kloof tussen kinderen van hoog- en laagopgeleide ouders werkelijk is, welke bijdrage de overgang van de basisschool naar de middelbare school hieraan geeft, en of deze ongelijkheid inderdaad groter aan

Gelijke kansen in het onderwijs staan op de huidige politieke agenda centraal. In oktober 2016 lanceerde het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) het Actie-

het worden is. De achterstand die groepen leerlingen op een leeftijd van twaalf of vijftien jaar hebben, ontwikkelt zich gedurende de gehele voorgaande periode. Veel recent empirisch onderzoek richt zich echter op één of enkele dimensies van ongelijkheid. Veel analyses zijn gefocust op verschillen in vo-advisering naar sociaal milieu, voor leerlingen met dezelfde score op de Eindtoets Basisonderwijs (Inspectie van het Onderwijs, 2016). Andere analyses richten zich specifiek op 'afstroom' (Onderwijsraad, 2021), of op verschillen in toetsprestaties op vroege leeftijd (Van Huizen, 2018).

In dit artikel kijken we daarom hoe de achterstand van groepen leerlingen zich ontwikkelt tussen hun zesde en vijftiende levensjaar om zo een compleet beeld te krijgen wanneer deze achterstanden vooral ontstaan. We analyseren dit voor een periode van tien jaar, om zo te zien of deze verschillen in de loop der tijd van omvang veranderen. Om concreet een beeld te krijgen van de omvang drukken we de achterstan-

den uit in onderwijsjaren. Zo hopen we een concrete input aan het beleid te geven aangaande de inspanningen (en dus middelen) die nodig zijn om de ongelijkheden aan te pakken.

We hebben vooraf de bronnen geselecteerd, en vastgelegd welke grafieken daarmee gemaakt moeten worden, om aldus een volledig en concreet beeld te schetsen. De volgende zes uitkomsten staan centraal: (1) leerlingvolgsysteemtoetscores (LVS-toetsscores) voor groep 3 tot en met groep 8; (2) scores op de Eindtoets Basisonderwijs aan het einde van groep 8; (3) advisering aan het eind van groep 8; (4) advisering conditioneel op de score op de Eindtoets; (5) op- en afstroom naar de derde klas van het voortgezet onderwijs (VO3); (6) gevolgd leerniveau in VO3. Als maat voor ongelijkheid kijken we naar de verschillen in sociaal-economische status (SES), die gemeten is op basis van het hoogste opleidingsniveau van beide ouders, aangezien eerder onderzoek aantoonde dat dit de meest voorspellende factor is met betrekking tot onderwijsachterstanden (Inspectie van het Onderwijs, 2016; Van Huizen, 2018). Hierbij kijken we naar de situatie van kinderen met laagopgeleide ouders (alleen basisonderwijs tot maximaal de gemengde of theoretische leerweg in het vmbo), en van kinderen met hoogopgeleide ouders (hbo en wo). Kinderen van ouders met een gemiddeld opleidingsniveau (mbo) zijn de referentiegroep.

DATA

Voor de analyses gebruiken we twee databronnen: de OnderwijsMonitor Limburg (OML), en de microdata onderwijs van het Centraal Bureau voor de Statistiek. De OML is onderdeel van een samenwerkingsverband tussen onderwijsinstellingen in Limburg, en verzamelt sinds 2009 data over Limburgse leerlingen. Dit gebeurt zowel door het afnemen van vragenlijsten bij leerlingen en ouders, als door het ophalen van LVS-toetsscores en de Eindtoets Basisonderwijs.

De OML wordt allereerst gebruikt om ongelijkheid naar SES uiteen te zetten voor LVS-toetsen van groep 3 tot en met groep 8. Daarnaast gebruiken we deze gegevens ook om een schaal te creëren die het mogelijk maakt om alle verschillen uit te drukken in jaren onderwijsachterstand. Dit is mogelijk omdat er overlap zit in de schaal van de LVS-toetsen, waar-

Voorspellingen eindtoetsen

KADER 1

De toetsen voor het leerlingvolgsysteem hebben een schaal die over de jaren vergelijkbaar is. Per toets kan er daardoor bekeken worden wat de gemiddelde score van een leerling is in het betreffende leerjaar, maar ook in het vorige en volgende leerjaar. Zo kan de gemiddelde groei in een jaar worden vastgesteld, en kan per leerling de score uitgedrukt worden in welk deel van de jaarlijkse groei deze leerling voorloopt of achterligt. Vervolgens voorspellen we met deze scores de diverse eindtoetsen basisonderwijs. Daardoor kan er bekeken worden welke score op een eindtoets een leerling gemiddeld heeft die altijd precies gemiddeld

scoort of altijd precies een jaar achterligt – waardoor we de eindtoetsen onderling kunnen vergelijken, en ook de eindtoetsresultaten kunnen uitdrukken in jaren voorsprong of achterstand. Per advies kan er weer bepaald worden wat de gemiddelde score van leerlingen is op de eindtoets, zodat ook de diverse adviezen omgezet kunnen worden naar een voorsprong of achterstand in de tijd. Op de y-as van alle grafieken in dit artikel staat dus iedere uitkomst weergegeven als een voorsprong of achterstand in jaren. In alle figuren drukken we deze voorsprong of achterstand uit relatief aan een leerling met middelbaar opgeleide ouders.

door bijvoorbeeld de score van een groep 4-leerling vergeleken kan worden met de score van een groep 5-leerling. Door een vergelijking te maken met de ontwikkeling van de gemiddelde leerling, kunnen we bepalen hoeveel jaar een specifieke leerling voor- of achterloopt.

In een volgende stap ijken we deze schaal ook op de score voor de Eindtoets, door de LVS-scores op de Eindtoets te projecteren. Hiermee kan dus ook de score op de Eindtoets vertaald worden naar een voorsprong of achterstand in jaren onderwijs. Bovendien maakt deze aanpak de verschillende gebruikte eindtoetsen (Centrale Eindtoets Basisonderwijs, IEP en Route 8) onderling vergelijkbaar. Tot slot zetten we de adviezen en de plaatsing in het vo om in deze schaal, door voor elk advies en schoolniveau de gemiddelde score op deze schaal te nemen. Hiermee zijn alle uitkomsten, en de SES-verschillen voor deze uitkomsten, op een vergelijkbare en duidelijk interpreteerbare schaal gezet.

Uit de LVS-data van de OML wordt dus de 'sleutel' gehaald om de andere uitkomsten om te zetten. Deze uitkomsten worden, met uitzondering van de LVS-scores, ontleend aan de CBS-data over alle leerlingen in Nederland. Dit betreft de score op de eindtoets, het schooladvies en de plaatsing drie jaar later in het vo. Deze data zijn voor wat betreft toetsscores en adviezen beschikbaar van 2010–2019, en wat betreft plaatsing in het vo van 2012–2021.

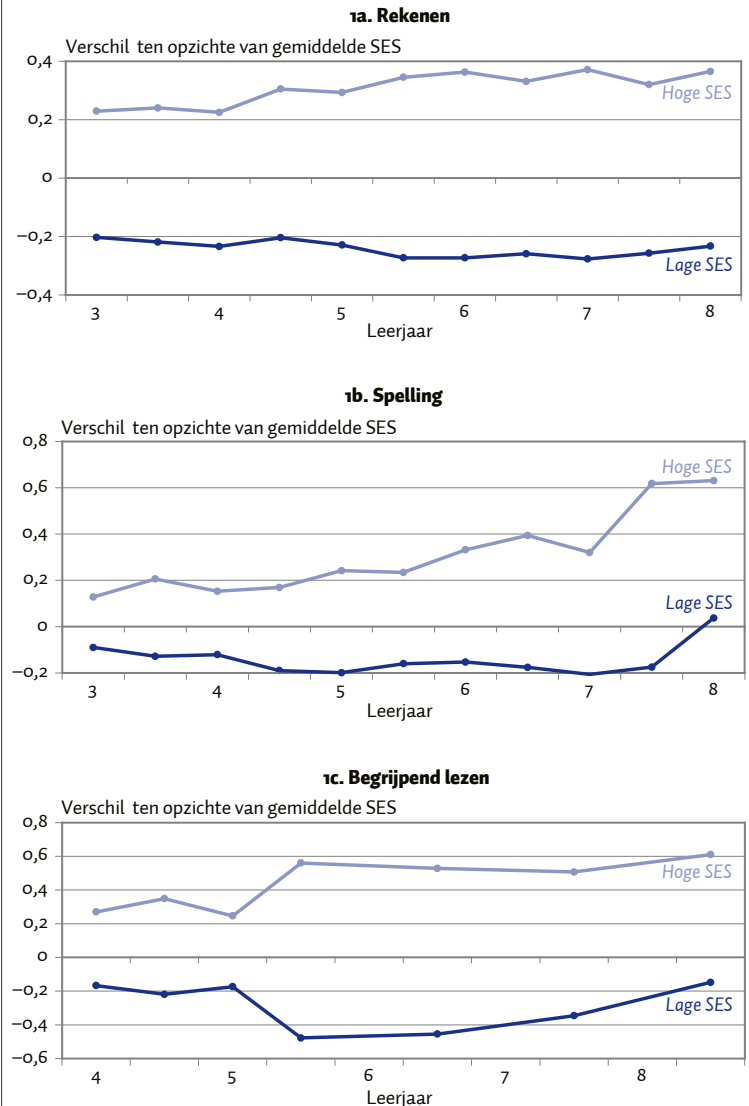
BASISONDERWIJS

We kijken allereerst naar de ontwikkeling van toetsscores naar SES tijdens het basisonderwijs. Figuur 1 geeft in drie panelen deze verschillen weer voor groep 3 t/m 8. Ieder leerjaar is er sprake van een toets in januari of februari, en een toets in mei of juni.

Bij rekenen zien we dat kinderen van laagopgeleide ouders halverwege groep 3 0,4 jaar achterstand hebben op de kinderen van hoogopgeleide ouders. Met wat schommelingen groeit dit verschil geleidelijk uit naar 0,6 jaar. De grafiek is gebaseerd op toetsen afgenomen door leerlingen die tussen 2016 en 2018 in groep 8 van de basisschool zaten. In de onderwijskundige literatuur is het gebruikelijk om verschillen tussen groepen te meten in standaarddeviaties. Omdat

Verschillen in LVS-scores tijdens het basisonderwijs

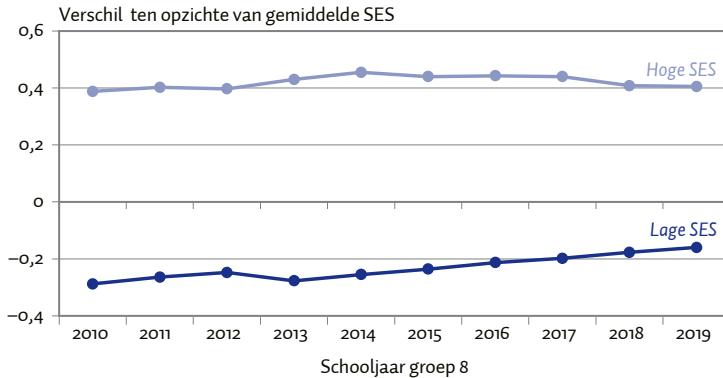
FIGUUR 1

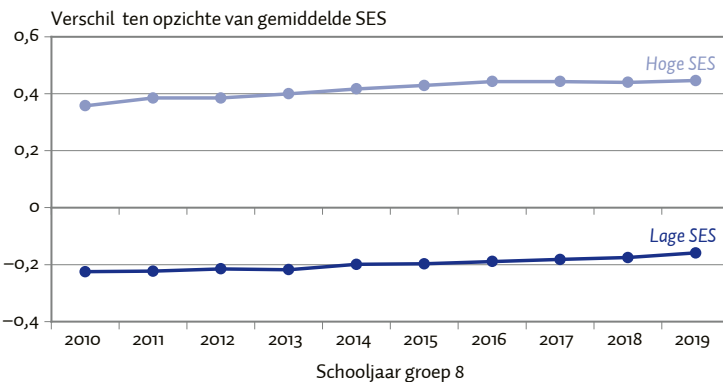
Verschillen in scores op de Eindtoets Basisonderwijs

FIGUUR 2

Verschillen in advies (ruw)

FIGUUR 3

in termen van jaren leerachterstand de omvang van de standaarddeviatie geleidelijk groter wordt, groeien de verschillen tussen beide SES-groepen in zo'n analyse minder dan hier te zien is.

Ook bij spelling groeit de achterstand van lage-SES-kinderen gedurende de periode dat zij op de basisschool zitten.

Hier begint het verschil heel bescheiden met 0,2 jaar, maar eindigt met een achterstand van 0,7 jaar. Opmerkelijk is de stijging in prestatie van lage-SES-leerlingen in groep 8. De groep 8-toets is hier gebaseerd op een relatief kleine steekproef, waardoor het een minder betrouwbaar beeld geeft. De ontwikkeling bij begrijpend lezen laat ook een lichte divergentie zien. Het verschil in de score voor begrijpend lezen is al groot in groep 3, namelijk 0,4 jaar. Daarna neemt het vooral toe tussen groep 4 en 5, waarna het voor lage-SES-leerlingen weer afneemt ten opzichte van de middengroep. Aan het einde van de basisschool is het verschil tussen lage- en hoge-SES-kinderen ongeveer 0,8 jaar.

In figuur 2 kijken we naar verschillen in prestaties op de Eindtoets, voor de jaren 2010–2019. Het verschil in scores tussen gemiddelde-SES-leerlingen en hoge-SES-leerlingen is over het gehele decennium constant gebleven. Een zeer lichte stijging tussen 2012 en 2014 is in de jaren daarna gestaag weer afgevlakt. Aan de andere kant zien we dat het verschil tussen lage-SES-leerlingen en gemiddelde-SES-leerlingen (en daarmee indirect ook tussen lage-SES- en hoge-SES-leerlingen) in elk jaar tussen 2013 en 2019 iets is afgenomen: van ongeveer $-0,28$ jaar in 2013 tot $-0,16$ jaar in 2019. Het verschil tussen lage-SES-leerlingen en hoge-SES-leerlingen was in 2010 nog 0,68 jaar, en in 2019 is dat 0,57 jaar. De verschillen zijn daarmee goed vergelijkbaar met die van de LVS-toetsen aan het einde van het basisonderwijs. Lage-SES-leerlingen liggen ten tijde van de Eindtoets dus ongeveer zes maanden achter op hoge-SES-leerlingen, uitgaande van een schooljaar van tien maanden.

ADVISERING

De volgende stap is om te bekijken hoe de verschillen in advisering op basis van deze toetsscores zich door de jaren heen hebben ontwikkeld. Figuur 3 toont aan dat, terwijl de scores op de Eindtoets enigszins naar elkaar toelopen, er bij de adviezen een vrijwel parallelle ontwikkeling te zien is. In de eerste helft van de periode lopen de lijnen licht uit elkaar, en in de tweede helft komen ze weer wat naar elkaar toe. Het verschil tussen lage-SES-leerlingen en hoge-SES-leerlingen is 0,58 in 2010, en 0,61 in 2019.

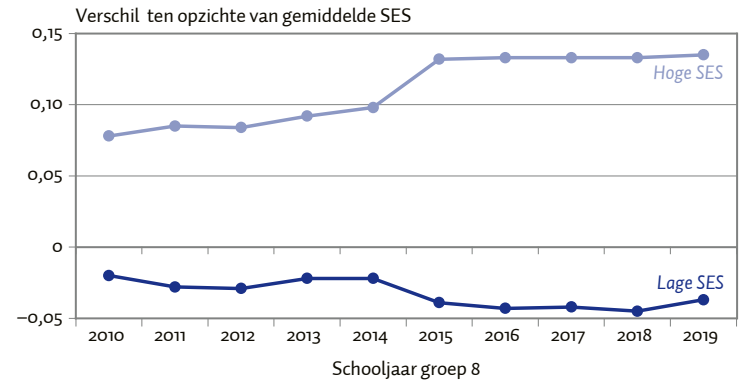
Figuur 4 combineert de vorige twee figuren, door te kijken naar adviezen conditioneel op de score op de Eindtoets. Eerdere versies van deze figuur hebben in voorgaande analyses vooral veel aandacht gekregen omdat ze aangeven dat leraren voor dezelfde score differentiëren in hun adviezen naar het sociale milieu. Figuur 4 bevestigt dit. In Borghans en Schils (2016) hebben we laten zien dat dit conditionele verschil deels een statistisch artefact is als gevolg van *regression to the mean*. Voor de huidige data vinden we dat dit ruim een derde van het verschil verklaart. Verder is er een sprong zichtbaar tussen 2014 en 2015. Sinds 2015 is het advies leidend geworden, en kan de score op de Eindtoets alleen nog leiden tot een heroverweging naar boven toe. Het gevolg is dat de prikkels tijdens de Eindtoets voor leerlingen met een minder goed advies groter werden dan voor leerlingen die al een goed advies hebben gekregen (Borghans et al., 2018). Figuren 2 en 3 laten zien dat deze sprong het gevolg is van zowel een iets hogere advisering voor hoge-SES-leerlingen (figuur 3) als een wat lagere eindtoetsscores voor hoge-SES-leerlingen (figuur 2). Deze veranderingen zijn klein in de figuren 2 en 3, maar komen zeer sterk naar voren in figuur 4. Dit heeft te maken met de onderliggende schaal: de verschillen in het conditionele advies zijn klein als we ze vergelijken met de ruwe verschillen in scores en adviezen (gemiddeld 0,14 verschil tussen lage en hoge SES). Verder valt het op dat sinds 2015 de SES-verschillen zeer constant blijken. De beeldbepalende grafiek van de Inspectie van het Onderwijs (2016) liep van 2010 t/m 2015 – en liet dus alleen de divergente fase zien.

VOORTGEZET ONDERWIJS

Vervolgens kijken we naar de ontwikkeling van kinderen tijdens hun schoolloopbaan in het vo. Net als bij de adviezen worden leerachterstanden uitgedrukt in toetsscore-verschillen aan het einde van de basisschool. Ze laten dus niet zien of de leerachterstanden nog daadwerkelijk groeien of kleiner worden, maar of de plaatsing van leerlingen in de verschillende onderwijsniveaus de aanvankelijke advisering corrigeert. Figuur 5 toont verschillen in op- en afstroom tijdens de onderbouw van het vo. We doen dit door te kijken naar het verschil in advies en de plaatsing drie jaar later. We druk-

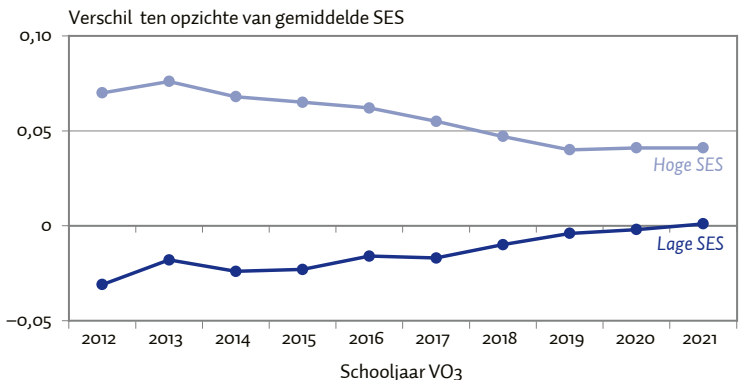
Verschillen in advies (conditioneel op Eindtoets-score)

FIGUUR 4

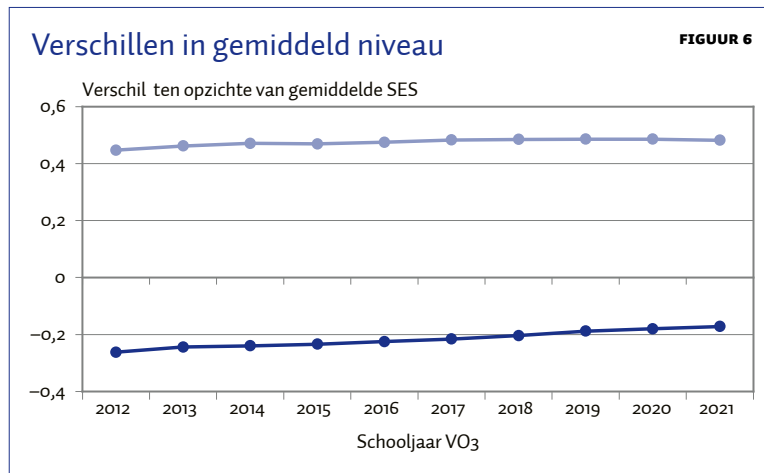
Verschillen in op- en afstroom

FIGUUR 5

ken verschillen wederom uit in jaren onderwijsachterstand.

Ook in de afstroom zijn er verschillen naar sociaal milieu. Ondanks de meer conservatieve advisering van lage-SES- en gemiddelde-SES-leerlingen, stromen beide groepen vaker af in het vo. Figuur 5 laat zien dat deze verschillen echter kleiner worden, en zelfs verdwijnen als we lage-SES-leerlingen

vergelijken met gemiddelde-SES-leerlingen. Aangezien de data van deze leerlingen drie jaar na groep 8 zijn gemeten, moet men hier kijken naar het 2018-cohort als het eerste cohort dat de omdraaiing van advies en Eindtoets Basisonderwijs heeft meegemaakt. Voor dat cohort nemen de verschillen af ten opzichte van het jaar ervoor, maar die daling wordt al eerder ingezet. Deze lijkt daarmee vooral samen te hangen met de licht stijgende verschillen in advisering die we zagen in figuur 3. Deze (lichte) stijgingen in ongelijkheid bij de adviezen zijn dus deels gecompenseerd door minder sociale ongelijkheid in de afstroom. Ook hier moet er worden benadrukt dat de grootte van de verschillen klein is, lettend op de schaal van de verticale as. Ten opzichte van de grote grove verschillen in figuren 2 en 3 gaat het dus om relatief kleine verschillen die daar in deze fase bovenop komen.

Uiteindelijk culminerend al deze uitkomsten in een onderwijsniveau dat leerlingen volgen in VO3. Een blik op het gemiddeld gevolgde onderwijsniveau in VO3 geeft dus aan hoe de verschillende toe- en afnames uit de vorige figuren uitpakken aan het eind van de rit. Figuur 6 laat dit zien. Hieruit komt een heel constant beeld naar voren van ongelijkheid in het Nederlandse onderwijs over het laatste decennium. Het verschil tussen lage-SES- en hoge-SES-leerlingen is eerder gedaald dan gestegen; er is een lichte daling

zichtbaar van 0,71 tot 0,67 per leerjaar. Dit is te verklaren door de licht stijgende scores op de Eindtoets voor lage-SES-leerlingen (figuur 2).

CONCLUSIE

In dit hoofdstuk hebben we in kaart gebracht hoe groot de kloof is in schoolprestaties van kinderen van hoog- en laagopgeleide ouders, hoe deze kloof zich ontwikkelt gedurende de basisschooltijd, welke rol de overgang van de basisschool naar de middelbare school hierbij speelt, en of deze ongelijkheid de laatste tijd groter aan het worden is.

De resultaten van onze analyses laten zien dat de ongelijkheid in onderwijsprestaties in het laatste decennium vrij constant is gebleven. Verschillen tussen leerlingen uit lagere en hogere sociale milieus zijn substantieel, en blijken in deze periode nauwelijks te veranderen. Dit contrasteert duidelijk met het beeld van een snel groeiende ongelijkheid in het Nederlandse onderwijs dat de laatste jaren is ontstaan. Een duidelijke toename zien we alleen bij één van de dimensies van ongelijkheid, namelijk de verschillen in advisering naar sociaal milieu, bij een gelijke score op de Eindtoets. Bij deze uitkomst is er ook geen sprake van een gestage stijging, maar is de toename toe te schrijven aan de beleidswijziging in 2014/2015, waarbij het advies leidend is gemaakt. Daarvoor en daarna is er geen stijging of daling, wat duidelijk wordt in figuur 4 waar er sprake is van een niveauperandering. De cijfers over deze vorm van ongelijkheid – verschillende advisering voor dezelfde score – domineren vaak de publieke en politieke discussie. Uit de analyses blijkt echter dat deze cijfers relatief klein zijn ten opzichte van het niveau van de ongelijkheid in zijn geheel. Bovendien is de toename in deze dimensie van ongelijkheid deels gecompenseerd door een afname in de ongelijkheid rond op- en afstroom in het vo. Hier lijkt er sprake te zijn van een ‘waterbedeffect’: hogere advisering aan het eind van het basisonderwijs leidt, ceteris paribus, tot meer afstroom in het voortgezet onderwijs.

Het stimuleren van ‘kansrijk adviseren’ of een andere verhouding zoeken tussen toets en advies zou in aanleg de ongelijkheid kunnen reduceren, maar gegeven de resultaten uit dit onderzoek hebben deze maatregelen maar een beperkt

te potentie. Ongelijkheid in het Nederlandse onderwijs moet breder worden bekeken dan alleen advisering. Deze ontstaat al op vroege leeftijd en stijgt gestaag gedurende de periode dat kinderen in het basisonderwijs verblijven. Het besef dat ongelijkheid in het onderwijs niet iets nieuws is en ook in grote lijnen niet toeneemt, is van belang omdat in de discussie hierover vaak wordt gekeken naar recente ontwikkelingen. Voorbeelden hiervan zijn de opkomst van privéscholen, eindtoets-trainingen, en de sterke groei van huiswerkbegeleidingsbureaus. Oplossingen om deze vorm van ongelijkheid terug te dringen, worden dan ook vaak in deze hoek gezocht, zoals het breder aanbieden van dergelijke diensten. Het constante beeld over de jaren heen, voorheen ook al aangetoond voor eerdere decennia (Borghans et al., 2018), laat echter zien dat de verklaring van ongelijkheid moet worden gezocht in verschillen in ondersteuning en investering naar sociaal milieu, die al lang en persistent aanwezig zijn.

Onze analyses laten zien dat de achterstand van leerlingen met laagopgeleide ouders op basis van de Eindtoets ongeveer 0,6 jaar is, in vergelijking met hoogopgeleide ouders. Ten opzichte van de middengroep is de achterstand 0,18 jaar. Het uitdrukken van achterstanden in deze tijdseenheid geeft een praktisch handvat om in te schatten wat er nodig is om deze achterstanden aan te pakken. Het komt erop neer dat, om dit gat voor kinderen van laagopgeleide ouders in zijn geheel

te dichten, de groep van vijftien procent lage-SES-leerlingen elk jaar een extra investering nodig heeft in orde van grootte van een maand extra onderwijs, oftewel tien procent extra leertijd per jaar. Voor leerlingen met middelbaar opgeleide ouders (33 procent van de populatie) gaat het om twee derde hiervan. Buiten het schooljaar om zou dit de vorm kunnen krijgen van een zomer- of lenteschool gedurende een maand per jaar. Binnen het schooljaar kan er gedacht worden aan het verlengen van de schooldag voor deze groep leerlingen met een half uur gedurende het gehele basisonderwijs. Om dit in geld uit te drukken, kunnen we ons ook baseren op de huidige uitgaven van een jaar primair onderwijs. Als we ervan uitgaan dat er tien procent extra leertijd nodig is voor leerlingen met laagopgeleide ouders, en ongeveer zeven procent voor leerlingen met middelbaar opgeleide ouders, dan zou dat neerkomen op een benodigd budget van 350 miljoen euro per jaar. Dit is toevallig gelijk aan het huidige budget voor het onderwijsachterstandenbeleid. Als we ervan uitgaan dat deze middelen effectief zijn, is dus verdubbeling van het budget nodig. Anderzijds zaaien empirische evaluaties van het achterstandenbeleid twijfels over de effectiviteit van de huidige middelen (Centraal Planbureau, 2017). In dat geval zou het huidige budget dus vooral anders ingezet moeten worden.

LITERATUUR

AVS, VO-raad, MBO Raad, PO-Raad et al. (2020) *Toekomst van ons onderwijs*. Discussiestuk. Te vinden op toekomstvanonsonderwijs.nl.

Borghans, L. en T. Schils (2016) *10 redenen waarom zowel het schooladvies als de eindtoets belangrijk zijn voor de plaatsing van een leerling*. ESB Blog.

Borghans, L., R. Diris en T. Schils (2018) *Sociale ongelijkheid in het onderwijs is hardnekkig*. ESB,

103(4768), 540–543.

Centraal Planbureau (2017) *Een empirische evaluatie van het onderwijsachterstandenbeleid in het primair en voortgezet onderwijs*. CPB Notitie, 21 april.

Huizen, T. van (2018) *The evolution of achievement gaps from early childhood to adolescence in the Netherlands*. In: G. Passaretta en J. Skopek (red.), *Roots and development of achievement gaps: a longitu-*

dinal assessment in selected European countries. ISO-TIS Report (D 1.3), Trinity College Dublin, p. 50–87.

Inspectie van het Onderwijs (2016) *De Staat van het Onderwijs*. Onderwijsverslag 2014/2015. Te vinden op www.onderwijsinspectie.nl.

Onderwijsraad (2021) *Later selecteren, beter differentiëren*. Onderwijsraad.

Gelijk op naar het hoger onderwijs?

TRUDIE SCHILS
Hoogleraar aan de
Universiteit Maas-
tricht

In dit hoofdstuk bekijken we de ongelijkheid in doorstroom op het havo en vwo, van de middelbare school naar de sociaal-economische achtergrond. We kijken naar de afstroom in de onderbouw, de verwachtingen van de leerlingen en ouders aangaande het diploma en de vervolgopleiding, en naar de sociale relaties met klasgenoten en leraren.

IN HET KORT

- ▶ Leerlingen met mbo-opgeleide ouders stromen in de onderbouw van de middelbare school vaker af.
- ▶ Mbo-opgeleide ouders van havisten en vwo'ers verwachten van de vervolgopleiding een lager diploma.
- ▶ Er is geen ongelijkheid in de sociale relaties die leerlingen ervaren met klasgenoten of leraren.

Niet alle kinderen en jongeren worden in het onderwijs in gelijke mate in staat gesteld om hun kennis, vaardigheden en talenten voldoende te ontwikkelen. Daarbij spelen factoren zoals geslacht, en de sociaal-economische en culturele achtergrond een rol. De coronacrisis heeft ook in het onderwijs de zorgen over ongelijkheid vergroot. Er is veel aandacht voor ongelijkheid in de overgang van de basisschool naar de

middelbare school. Leerlingen met lageropgeleide ouders en gelijke cognitieve leerprestaties als andere leerlingen krijgen lagere schooladviezen, worden vaker in een lager onderwijstype op de middelbare school geplaatst, en stromen in de eerste jaren van de middelbare school ook vaker af naar lagere onderwijstypes (voor een recent overzicht van studies, zie Onderwijsraad, 2021). Dit heeft tot gevolg dat leerlingen met lageropgeleide ouders minder vaak op het havo of vwo zitten, waarmee ze een directe toegang zouden hebben tot het hoger onderwijs (oftewel hbo of universiteit). Ze nemen dan ook vaker een indirecte, minder goed begaanbare, route naar het hoger onderwijs, bijvoorbeeld via het (v)mbo (Inspectie van het Onderwijs, 2019; Elffers, 2018).

Daarnaast zijn er andere, meer informele, obstakels voor een gelijke doorstroom naar het hoger onderwijs (Elffers, 2018). Daarbij gaat het, onder andere, om factoren die invloed hebben op de keuzes die leerlingen en hun ouders maken. Bijvoorbeeld de mate waarin leerlingen zich thuis voelen op het onderwijstype waar ze zitten. Voor leerlingen op de middelbare school is het belangrijk wat hun vrienden doen, met het oog op leren en doorstuderen. Goede sociale

relaties dragen bij aan een positieve leerhouding, een groter schoolvertrouwen, betere schoolprestaties en minder schooluitval (Schwabe et al., 2019; Wentzel et al., 2017). Een andere factor is het verwachte succes dat ze denken te zullen hebben op school of op de vervolgopleiding, en hoe zich dit verhoudt tot de te maken monetaire en niet-monetaire kosten (Lergetporer et al., 2021). Daarbij spelen impliciete en expliciete verwachtingen van leraren en ouders een belangrijke rol (Geven et al., 2021; Denessen, 2017).

Er is nog weinig bekend over deze meer informele factoren op de middelbare school, die kunnen zorgen voor een ongelijke doorstroom naar het hoger onderwijs. In deze verkennende studie kijken we naar leerlingen met een schooladvies havo of vwo, die daarmee in principe in aanmerking komen om door te stromen naar het hoger onderwijs. We kijken naar de verschillen tussen leerlingen met een andere sociaal-economische achtergrond wat betreft een drietal gegevens:

1. de afstroom, ofwel een vergelijking van het onderwijstype waarin ze na drie jaar middelbare school zullen zitten met het schooladvies;
2. verwachtingen van leerlingen en ouders ten aanzien van het diploma van de middelbare school, en dat van de vervolgopleiding; en
3. de sociale relaties die leerlingen ondervinden met hun klasgenoten en leraren.

We presenteren eerst alle resultaten, waarna we deze in de discussie samenbrengen en aanvullen met adviezen voor onderwijsbeleid.

DATA

De gebruikte data zijn afkomstig van de *OnderwijsMonitor Limburg*, waarin sinds 2009 brede informatie over het onderwijs wordt verzameld. Deze data worden verzameld binnen het programma *De Educatieve Agenda Limburg*, dat gefinancierd wordt door Limburgse schoolbesturen bij het basis- en middelbaar onderwijs, de Limburgse mbo-instellingen, de Fontys Hogescholen, Zuyd Hogeschool, Open Universiteit, Universiteit Maastricht en de provincie Limburg. Voor de

analyses in deze studie gebruiken we data van leerlingen die in 2014/2016/2018/2020 in leerjaar 3 van de middelbare school zaten (3VO). Voor 2014–2018 hebben we van 70 à 80 procent van de Limburgse leerlingen informatie verzameld via de leerling- en/of ouder vragenlijst. In 2020 is dit 66 procent vanwege de coronacrisis.

Uit de schooladministratie halen we het schooladvies van de leerling, het onderwijstype waarop de leerling zit, het geslacht en de leeftijd van de leerling. Uit leerling- en ouder vragenlijsten halen we gegevens over het opleidingsniveau van de ouders, de sociale relaties die de leerling heeft met klasgenoten en leraren, en de verwachtingen die leerlingen en ouders hebben aangaande het te behalen diploma van de middelbare school en de vervolgopleiding. Het gebruikte opleidingsniveau van de ouders is gelijk aan het hoogst

Achtergrondkenmerken van leerlingen in 3VO in de Onderwijsmonitor Limburg, 2014–2020

TABEL 1

	havo	vwo
% meisjes	51,7	53,6
Leeftijd	15,2	15,1
Opleidingsniveau ouders (%)		
Maximaal mbo-diploma	40,6	26,2
hbo-diploma	37	39,7
wo-diploma	17,9	31,1
Onbekend	4,5	3,1
Subregio in Limburg (%)		
Noord-Limburg	16,8	14,6
Midden-Limburg	24,6	23,7
Sittard-Geleen	13,9	15,9
Maastricht-heuvelland	21,9	23,9
Parkstad Limburg	22,8	21,9
Jaar waarin leerling in 3vo zit (%)		
2014	28,8 (n=1.891)	28,0 (n=1.890)
2016	32,5 (n=2.130)	31,2 (n=2.107)
2018	22,5 (n=1.478)	24,6 (n=1.656)
Totaal aantal observaties	6.558	6.744

behaalde diploma van een van de ouders. Tabel 1 geeft een korte typering van de steekproef voor deze analyse. Van de havisten heeft zo'n 56 procent van de ouders een hogeronderwijs- diploma, van de vwo'ers 71 procent. De groep leerlingen bij wie de informatie over het opleidingsniveau van de ouders ontbreekt, is niet in de analyses meegenomen.

POSITIE DRIE JAAR NA HET SCHOOLADVIES

Eerst kijken we naar de ongelijkheid in het onderwijstype waarop de leerling in 3VO zit, gegeven het schooladvies dat de leerling had. We kijken naar leerlingen met een schooladvies van vmbo/havo of hoger. We hanteren een nauwe definitie qua op-/afstroom: een leerling die een schooladvies

vmbo/havo kreeg en op het vmbo zit, is niet volgens deze definitie afgestroomd.

Van de leerlingen met een vwo-advies (zowel havo/vwo als vwo) zit 74 procent drie jaar later op het vwo. Voor leerlingen met een havo-advies (vmbo/havo, havo en havo/vwo) is dit 54 procent. Tabel 2 laat zien dat gemiddeld vijftien procent van de leerlingen met minimaal een vmbo/havo-advies afstroomt, en 6,5 procent opstroomt. Bovendien zijn er sterke verschillen tussen de leerlingen met verschillende opleide ouders. Leerlingen met mbo-opgeleide ouders stromen vaker af, en minder vaak op in vergelijking met leerlingen die hbo- of wo-opgeleide ouders hebben. Ter illustratie: de kans dat een leerling met hbo-opgeleide ouders afstroomt is 5,5 procentpunt lager dan de kans dat een leerling met mbo-opgeleide ouders afstroomt. Voor opstroom zijn de verschillen kleiner. De kans dat een leerling met hbo-opgeleide ouders namelijk opstroomt, is twee procentpunt hoger dan de kans dat een leerling met mbo-opgeleide ouders opstroomt. De jaardummy's laten zien dat de kans op af- of opstromen fluctueert over de jaren. Als we in de analyses ook rekening houden met de cognitieve vaardigheden van leerlingen, dat wil zeggen dat we toetscores meenemen om ook met een verschil in niveau binnen een onderwijstype rekening te houden, dan blijven de conclusies gelijk.

Marginale effecten multinomiale logit-regressie naar verschil tussen positie leerjaar 3 en schooladvies leerlingen met minimaal vmbo/havo-advies, 2014–2020

TABEL 2

	Positie VO ₃ lager dan schooladvies			Positie VO ₃ hoger dan schooladvies		
Gemiddelde kans	0,146	0,003		0,065	0,002	
Opleiding ouders (ref = max mbo-diploma)						
hbo-diploma	-0,055	0,007	***	0,021	0,004	***
wo-diploma	-0,1	0,008	***	0,036	0,012	***
Meisje	-0,044	0,006	***	0,018	0,004	***
Jaar in 3vo (ref = 2014)						
2016	-0,02	0,008	**	-0,009	0,005	*
2018	-0,033	0,009	***	0,011	0,006	*
2020	-0,035	0,009	***	-0,007	0,007	
Leeftijd	0,085	0,006	***	-0,027	0,005	***
Schooladvies (ref = vmbo/havo)						
havo	0,082	0,011	***	0,140	0,009	***
havo/vwo	-0,007	0,012				
vwo	0,065	0,011	***			
Aantal observaties	12.879					

Noot: De tabel toont de resultaten van een multinomiaal logit-model. Daarbij worden de kansen op een lagere, gelijke en hogere positie in relatie tot het schooladvies tegelijk geschat, waarbij de gelijke positie de referentie is. De marginale effecten laten de afwijkingen ten opzichte van de gemiddelde kans zien. */**/** Significat op respectievelijk tien-, vijf- en eenprocentniveau.

VERWACHTINGEN TEN AANZIEN VAN DIPLOMA EN VERVOLGOPLEIDING

Leerlingen en hun ouders is ook gevraagd naar hun verwachtingen over het behalen van het diploma van de middelbare school en van een vervolgopleiding. Gezien de verschillende niveaus in de vervolgopleiding, aansluitend op havo en vwo, bespreken we dit apart voor de twee onderwijstypen. Het gaat om leerlingen die in 3VO op havo en vwo zitten, dat wil zeggen dat degenen die zijn afgestroomd naar het vmbo hier niet zijn meegenomen. Figuur 1 laat de voorspelde kansen zien van zowel de havisten als de ouders van havisten op het behalen van de verschillende diploma's, uitgesplitst naar het opleidingsniveau van de ouders.

Als we eerst kijken naar de verwachting wat betreft het diploma van de middelbare school, zien we dat leerlingen

met wo-opgeleide ouders vaker denken dat ze een vwo-diploma gaan halen, in vergelijking met de leerlingen met mbo- of hbo-opgeleide ouders. Ter illustratie: havisten met wo-opgeleide ouders achten de kans op een vwo-diploma gemiddeld veertien procent. Voor havisten met hbo-opgeleide ouders is deze kans acht procent, en voor de havisten met mbo-opgeleide ouders vijf procent.

Dit beeld zien we niet terug bij de ouders. Wel zien we dat de ouders van havisten de kans op een vmbo-diploma hoger inschatten dan de leerlingen. Ouders schatten de kans op een vmbo-diploma (dat is dus lager dan waar de leerling nu zit) gemiddeld zo'n achttien procent, terwijl leerlingen deze kans op vier procent inschatten. Een belangrijke vraag is of leerlingen hun kansen te hoog inschatten, of dat de ouders de toekomstkansen van leerlingen onderschatten. We zien geen verschil tussen ouders met verschillende opleidingsniveaus.

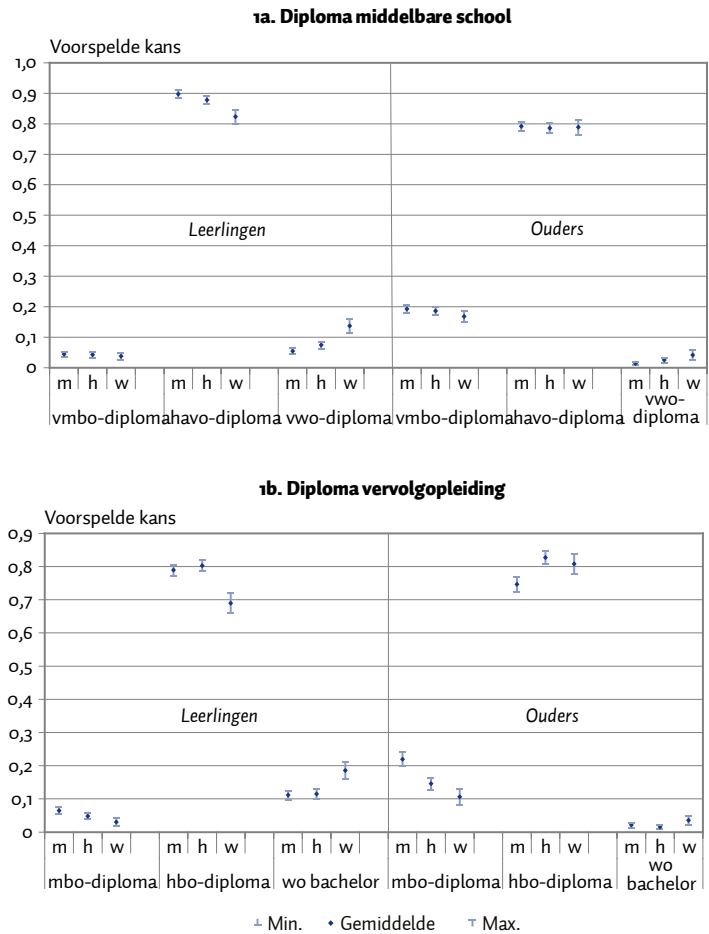
Als we de trends over de jaren heen bekijken, zien we bij leerlingen geen verschil in de kansen sinds 2014. Ouders geven in de jaren na 2014 lagere verwachtingen te zien; waar ouders in 2014 de kans van leerlingen op een havo-diploma nog inschatten op zo'n 88 procent, daalde dit in 2018 naar 74 procent. Daarentegen steeg in de ogen van de ouders de kans op een vmbo-diploma van 18 procent in 2014 naar 33 procent. Er is hierbij geen verschil tussen ouders met verschillende opleidingsniveaus.

Vervolgens kijken we voor havisten naar de voorspelde kans op een diploma van mbo, hbo, of wo-bachelor. Zowel bij leerlingen als ouders zien we dat de kans op een hbo-diploma het hoogst wordt geacht. Dit is na het havo ook een logische vervolgopleiding. Bij leerlingen zien we dat dit significant lager is voor havisten met wo-opgeleide ouders, want die verwachten daarentegen vaker een diploma van een academische bachelor. Bij ouders zien we dat mbo-opgeleide ouders minder vaak een hbo-diploma verwachten, en vaker een mbo-diploma. Dat verschilt acht procentpunt met de hbo-opgeleide ouders.

Als we naar verschillen in deze verwachtingen kijken over de tijd heen, dan zien we dat havisten in alle jaren ten opzichte van 2014 minder vaak een wo-bachelor-diploma denken te halen en vaker een hbo-diploma. Dit verschil is het

Voorspelde kans op uiteindelijk te behalen diploma middelbare school en vervolgopleiding naar opleidingsniveau ouders, 2014–2020 – havo

FIGUUR 1

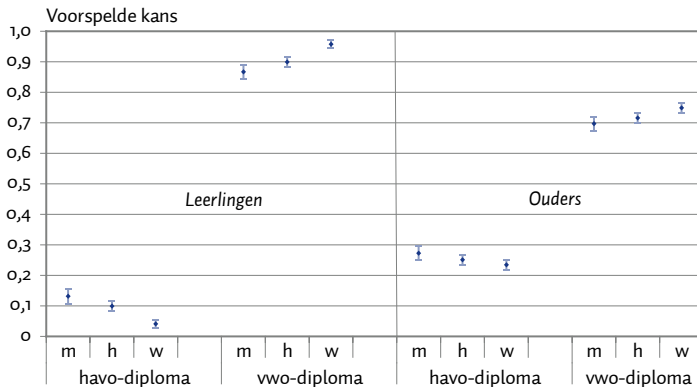
Noot: m = ouders mbo-opgeleid, h = ouders hbo-opgeleid, w = ouders wo-opgeleid. De figuur toont de resultaten van een multinomiaal logit-model. Daarbij worden de kansen op de diploma's van de verschillende opleidingen tegelijk geschat in een model met alle achtergrondkenmerken. De figuur toont de voorspelde kansen na deze regressie. De volledige regressieresultaten zijn opvraagbaar bij de auteur. De resultaten zijn onveranderd wanneer er gecontroleerd wordt voor de cognitieve capaciteiten van leerlingen.

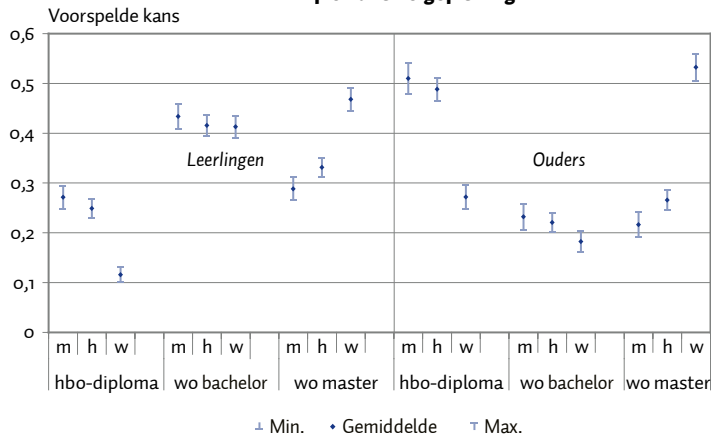
Voorspelde kans op uiteindelijk te behalen diploma middelbare school en vervolgopleiding naar opleidingsniveau ouders, 2014–2020 – vwo

FIGUUR 2

2a. Diploma middelbare school

2b. Diploma vervolgopleiding

Noot: m = ouders mbo-opgeleid, h = ouders hbo-opgeleid, w = ouders wo-opgeleid. De figuur toont de resultaten van een multinomiaal logit-model. Daarbij worden de kansen op de diploma's van de verschillende opleidingen tegelijk geschat in een model met alle achtergrondkenmerken. De figuur toont de voorspelde kansen na deze regressie. De volledige regressieresultaten zijn opvraagbaar bij de auteur. De resultaten zijn onveranderd wanneer gecontroleerd wordt voor de cognitieve capaciteiten van leerlingen.

grootst in 2020. In dat jaar hebben leerlingen, ongeacht het opleidingsniveau van hun ouders, significant lagere verwachtingen. Bij ouders zien we over de jaren redelijk stabiele verwachtingen, met uitzondering van 2020. Ook ouders hebben dan lagere verwachtingen, waarbij ouders minder vaak denken dat leerlingen een hbo-diploma halen en vaker een mbo-diploma. Dit komt het minst vaak voor bij wo-opgeleide ouders.

Figuur 2 laat de voorspelde kansen zien van zowel vwo'ers als ouders van vwo'ers wat betreft het behalen van de verschillende diploma's, uitgesplitst naar het opleidingsniveau van de ouders. We zien hier hetzelfde beeld bij leerlingen als bij het havo: leerlingen met wo-opgeleide ouders hebben hogere verwachtingen van het diploma van de middelbare school, en denken vaker dan andere leerlingen dat ze een vwo-diploma halen. Ter illustratie: zij schatten die kans in op 98 procent, in vergelijking met 90 procent bij leerlingen met mbo-opgeleide ouders. Bij ouders zien we dit niet terug. Wel zien we ook hier dat ouders gemiddeld genomen van de vwo'ers lagere verwachtingen hebben dan de leerlingen zelf. Ook bij vwo'ers zien we voor leerlingen stabiele verwachtingen over de jaren, maar voor de ouders zijn er sinds 2016 lagere verwachtingen. En er is geen significant verschil tussen ouders met verschillende opleidingsniveaus.

Voor vwo'ers kijken we vervolgens naar de kans op een diploma van het hbo, de wo-bachelor of wo-master. Bij leerlingen zien we dat vwo'ers met wo-opgeleide ouders vaker een wo-master-diploma verwachten te behalen in vergelijking met de andere leerlingen. Bij ouders zien we dit ook terug. Ook valt op dat mbo- en hbo-opgeleide ouders lagere verwachtingen hebben dan de leerlingen van deze groepen en dat ze vaker uitgaan van een hbo-diploma dan een wo-diploma. Vwo'ers hebben ook lagere verwachtingen over de afgelopen jaren. We zien geen 2020-effect. Bij ouders van vwo'ers zien we qua verwachtingen over de jaren geen verschil.

SOCIALE RELATIES OP SCHOOL

De sociale inbedding op school kan een rol spelen bij de vorming van verwachtingen door leerlingen. In een laatste analyse kijken we daarom of er ongelijkheid is in de ervaring van

de sociale inbedding op de middelbare school. We hebben leerlingen verschillende vragen voorgelegd over het contact dat ze hebben met klasgenoten en leraren. Tabel 3 laat de resultaten zien van de analyse naar achtergrondkenmerken. Er blijkt geen relatie te zijn tussen het opleidingsniveau van de ouders en de sociale relaties die leerlingen met hun klasgenoten ervaren. Tabel 3 laat ook de resultaten zien met betrekking tot de sociale relaties die leerlingen ondervinden met hun leraren. Leerlingen met wo-opgeleide ouders ervaren de minst goede relatie met hun leraren. We zien dit terug op zowel het havo als het vwo.

In 2020 geven leerlingen aan minder goede relaties te hebben met hun klasgenoten. Dit kan samenhangen met de schoolsluiting en het wegvallen van het directe contact. Als we hier wat dieper op inzoomen, zien we dat het hier vooral gaat om leerlingen met mbo-opgeleide ouders. We hebben leerlingen in 2020 ook gevraagd naar het aantal sociale contacten dat ze doorgaans gemiddeld hebben, zowel fysiek als digitaal, en of dit tijdens de lockdown veranderde. Een interessante bevinding is dat leerlingen op havo en vwo met mbo-opgeleide ouders minder sociale contacten rapporteerden dan de leerlingen met hbo-opgeleide ouders, voornamelijk waar het gaat om fysieke contacten. Tijdens de schoolsluiting laten alle groepen een significante daling zien van het aantal sociale contacten (Schils et al., 2020), maar dit trekt weer bij na de zomervakantie, tot boven het niveau van voor de schoolsluiting. Leerlingen met mbo-opgeleide ouders laten daarbij de minst grote toename van het aantal sociale contacten zien, zowel fysiek als digitaal, in vergelijking met leerlingen met hbo-opgeleide ouders. Er is geen significante afwijking te zien voor 2020 in de sociale relaties die leerlingen ervaren met leraren.

DISCUSSIE EN BELEIDSADVIEZEN

In deze studie hebben we een eerste verkennende analyse gedaan van de factoren die kunnen zorgen voor een ongelijke doorstroom vanuit de middelbare school naar het hoger onderwijs. Daarbij kijken we enerzijds naar de ongelijkheid qua objectieve factoren, zoals de positie in 3VO in relatie tot het schooladvies. Anderzijds kijken we naar de meer subjectieve

factoren, zoals de verwachtingen over het te behalen diploma en de sociale relaties die leerlingen hebben op school.

De resultaten laten ongelijkheid zien in het doorstromen naar de onderbouw van het middelbaar onderwijs, in aansluiting op andere literatuur (Onderwijsraad, 2021). Leerlingen met mbo-opgeleide ouders die minstens een vmbo-havo-advies hebben, stromen vaker af. Hiermee lopen ze een grotere kans op de eerdergenoemde indirecte en min-

TABEL 3
Coëfficiënten lineaire regressie op (gestandaardiseerde) scores voor goede relaties met klasgenoten of leraren voor leerlingen op havo en vwo, 2014–2020

	Goede relatie met klasgenoten			Goede relatie met leraren		
Opleiding ouders (ref = max mbo-diploma)						
hbo-diploma	0,019	0,021		-0,018	0,021	
wo-diploma	0,022	0,024		-0,084	0,024	***
Meisje	-0,067	0,018	***	-0,191	0,018	***
Jaar in 3VO (ref = 2014)						
2016	0,03	0,023		-0,006	0,024	
2018	0,048	0,026	*	-0,091	0,026	***
2020	-0,058	0,028	**	-0,018	0,028	
Leeftijd	-0,174	0,019	***	-0,013	0,019	
Vwo (ref = havo)	0,194	0,018	***	0,151	0,019	***
Constante	2,722	0,286	***	0,289	0,294	
Aantal observaties	10374			10314		
Stellingen in de index	<ul style="list-style-type: none"> • Ik heb goed contact met mijn klasgenoten • Ik zou liever in een andere klas zitten • We hebben een leuke klas • Ik kan goed overweg met mijn klasgenoten • Ik vind het leuk om met mijn klasgenoten om te gaan 			<ul style="list-style-type: none"> • Leraren weten meestal hoe ik me voel • Ik kan met mijn leraren over problemen praten • Als ik me ongelukkig voel, kan ik daar met leraren over praten • Ik voel me op mijn gemak bij de leraren • De leraren begrijpen me • Ik heb goed contact met mijn leraren 		
Interne betrouwbaarheid index (Cronbachs α)	0,86			0,87		

Noot De tabel toont de resultaten van twee lineaire regressiemodellen, één voor relatie met klasgenoten en één voor relatie met leraren.

*/**/** Significant op respectievelijk tien-, vijf- en eenprocentniveau.

der goed begaanbare route naar het hoger onderwijs (Elffers, 2018). Het advies is om meer in te zetten op het inzicht in de onderliggende factoren voor de ongelijkheid in de afstroom, zowel vanuit onderzoek als vanuit de onderwijspraktijk. Zo laat ander onderzoek bijvoorbeeld zien dat vaardigheden zoals zorgvuldigheid, meegaandheid en een positieve schoolhouding gerelateerd zijn aan betere schoolprestaties en aan minder afstroom (Diris, 2019). Leerlingen die afstromen op de middelbare school laten ook een hogere kans zien op voortijdig schoolverlaten (Diris en Schils, 2017). Voortijdig schoolverlaten is een belangrijke maatschappelijke uitdaging, en brengt economische kosten met zich mee. De opgedane kennis van de onderliggende factoren en vaardigheden moet

In 2020 geven leerlingen aan minder goede relaties te hebben met hun klasgenoten

gevolgd worden door een inzet op de ontwikkeling van deze vaardigheden bij leerlingen in de risicogroepen. Dit betekent dat er ook goed nagedacht moet worden hoe deze vaardigheden (formatief) te evalueren, en dat de monitoring ervan onderdeel gemaakt wordt van de doorgaande onderwijsontwikkeling van leerlingen. Het huidige instrumentarium daarvoor ontbreekt op middelbare scholen.

Als we kijken naar leerlingen die in leerjaar 3 nog op de havo en vwo zitten, zien we in deze groep ook sociaal-economische ongelijkheid in de toekomstverwachtingen van leerlingen en hun ouders. Bij leerlingen zit die 'afwijking aan de bovenkant' – de leerlingen met de hoogst opgeleide ouders wijken af van de andere twee groepen en hebben hogere verwachtingen dan de andere leerlingen, zowel aangaande het diploma van de middelbare school als dat van een vervolgopleiding. Dit zien we ook na rekening te houden met de leerprestaties van leerlingen. Een verschil in leerprestaties is niet

de verklaring voor de verschillen in deze verwachtingen van leerlingen. Wellicht hangt het samen met de bekendheid die de ouders hebben met het volgen van een academische opleiding. Naast ongelijkheid zien we dat de verwachtingen van leerlingen over hun diploma van een vervolgopleiding sinds 2014 lager zijn geworden, ongeacht het opleidingsniveau van de ouders. Onbekend is waardoor dit komt.

Opvallend is dat ouders, zowel qua havo als vwo lagere verwachtingen hebben dan leerlingen. De verschillen zijn het grootst voor verwachtingen ten aanzien van de vervolgopleiding. Bij ouders zien we overigens meer 'afwijking aan de onderkant': mbo-opgeleide ouders hebben lagere verwachtingen voor een diploma van de vervolgopleiding. Een belangrijke vraag is overigens wie er de meer realistische verwachtingen heeft, de ouders of de leerlingen. De lagere verwachtingen van mbo-opgeleide ouders worden niet verklaard door het verschil in leerprestaties van leerlingen, want ook wanneer we daarvoor corrigeren zien we de ongelijkheid. Er zijn studies die in dit kader wijzen op het belang van verschillen in het verkrijgen en verwerken van informatie, of op het omgaan met onzekerheid (O'Sullivan et al., 2019). Ondersteuning bij deze factoren kan ongelijkheid in de verwachtingen tegengaan en een succesvolle doorstroom bevorderen. Bij de ouders zien we in 2020 lagere verwachtingen, en de ongelijkheid tussen mbo-opgeleide ouders en andere ouders is daarbij ook groter geworden. Dit kan gerelateerd zijn aan zorgen over leerachterstanden door het thuisonderwijs en dalende arbeidsperspectieven door de coronacrisis, met name in de mbo-beroepen die de ouders hebben. Dat weten we echter niet. Meer kennis is nodig over de factoren die leerlingen en hun ouders meenemen in de vorming van verwachtingen, en de rol die verwachtingen spelen bij een succesvolle doorstroom naar het hoger onderwijs.

Sociale inbedding op de middelbare school kan daarbij een belangrijke factor zijn. Voor jonge adolescenten is de *peergroep* een belangrijke bron bij de vorming van de identiteit en de eigen verwachtingen voor de toekomst. Onze verkenning laat geen significante ongelijkheid zien in de sociale relaties die leerlingen op de middelbare school ervaren met hun klasgenoten en leraren. We zien daarom geen verklaring

hierin voor de ongelijkheid in de verwachtingen die leerlingen over hun toekomst vormen.

Deze beknopte studie laat zien dat er indicaties zijn voor een ongelijke doorstroom naar het hoger onderwijs. Op dat terrein weten we nog vooral veel niet. Ook is de vraag of de gevonden relaties specifiek zijn voor Limburg, of dat deze tevens in andere delen van Nederland worden gevonden.

Het belangrijkste advies is: meer inzicht verkrijgen in de mechanismen achter deze ongelijkheid (en in andere vormen van ongelijkheid, zoals wat betreft geslacht), om vervolgens in te kunnen zetten op de ontwikkeling van de juiste vaardigheden, met behulp van passende instrumenten voor monitoring, om zo ongelijke doorstroom naar het hoger onderwijs te verminderen.

LITERATUUR

- Denessen, E.J.P.G. (2017) Ongelijke kansen in het onderwijs: verklaringen en voorstellen voor beleid. In: K. Hoogeveen, IJ. Jepma en F. Studulski (red.), *Kansen bieden in plaats van uitsluiten: Jubileumuitgave 1992–2017*. Utrecht: Sardes, p. 19–38.
- Diris, R. (2019) *Afstroom en opstroom in Limburg: persoonlijkheidskenmerken*. Factsheet Educatieve Agenda Limburg, 18 september.
- Diris, R. en T. Schils (2017) *Voortijdig schoolverlaten in Zuid-Limburg: analyse van risicofactoren*. Onderzoeksrapport Educatieve Agenda Limburg. Te vinden op cris.maastrichtuniversity.nl.
- Elffers, L. (2018) *Toegankelijkheid van het hbo: van complex vraagstuk naar handreiking voor de praktijk*. Studie in opdracht van Nationaal Regieorgaan Onderwijsonderzoek. Hogeschool van Amsterdam. Te vinden op www.nro.nl.
- Geven, S., Ø.N. Wiborg, R.E. Fish en H.G. van de Werfhorst (2021) How teachers form educational expectations for students: a comparative factorial survey experiment in three institutional contexts. *Social Science Research*, 100, artikelnr 102599.
- Inspectie van het Onderwijs (2019) *De Staat van het Onderwijs 2019*. Onderwijsverslag 2017/2018. Te vinden op www.onderwijsinspectie.nl.
- Lergetporer, P., K. Werner en L. Woessmann (2021) Does ignorance of economic returns and costs explain the educational aspiration gap? Representative evidence from adults and adolescents. *Economica*, 88(351), 624–670.
- Onderwijsraad (2021) *Later selecteren, beter differentiëren*. Onderwijsraad.
- O’Sullivan, K., J. Robson en N. Winters (2019) ‘I feel like I have a disadvantage’: how socio-economically disadvantaged students make the decision to study at a prestigious university. *Studies in Higher Education*, 44(9), 1676–1690.
- Schils, T., L. Borghans, R. Haenbeukers en S. Zuidema (2020) *Limburgse middelbare scholieren in tijden van corona: 2. sociale contacten*. Onderzoek te vinden op www.educatieveagendalimburg.nl.
- Schwabe, F., R. Korthals en T. Schils (2019) Positive social relationships with peers and teachers as moderators of the Big-Fish-Little-Pond Effect. *Learning and Individual Differences*, 70, 21–29.
- Wentzel, K.R., K. Muenks, D. McNeish en S. Russell (2017) Peer and teacher supports in relation to motivation and effort: a multi-level study. *Contemporary Educational Psychology*, 49, 32–45.

Ongelijkheid in het Nederlandse onderwijssysteem

PAUL VERSTRATEN
Programmaleider
Kennis en Innovatie
bij het Centraal
Planbureau (CPB)

DERK VISSER
Wetenschappelijk
medewerker bij het
CPB

MARIA ZUMBUEHL
Wetenschappelijk
medewerker bij het
CPB

De kansen in Nederland zijn niet voor ieder kind gelijk. De oorzaak hiervan wortelt deels in de thuissituatie, maar ook aspecten van het onderwijssysteem kunnen kansengelijkheid onder druk zetten. Wat betekent dit voor de ontwikkeling van het kind, wat is de invloed van de coronacrisis, en wat zou het beleid hieraan kunnen doen?

IN HET KORT

- ▶ Kinderen van ouders met een lager opleidingsniveau hebben al voor de basisschool slechter ontwikkelde cognitieve en non-cognitieve vaardigheden.
- ▶ De schoolsluitingen tijdens de coronacrisis hebben bestaande ongelijkheden in het onderwijs zichtbaarder gemaakt en verder vergroot.
- ▶ Onderzoek toont aan dat het beleid meerdere beleidsopties voorhanden heeft om de ongelijkheid in het onderwijs te bestrijden.

Over weinig zaken lijkt er in de politiek zo veel consensus te bestaan als over de wens om ieder kind gelijke onderwijskansen te bieden: sociaal-economische achtergrond mag geen barrière vormen voor de onderwijsloopbaan van een kind. Zo staat er bijvoorbeeld in het recente verkiezingsprogramma van de

SP dat “ieder kind een eerlijke kans verdient om zichzelf te kunnen ontwikkelen”, en schrijft de VVD in haar programma dat goed onderwijs cruciaal is omdat het “jongeren de kans op een gelijke start” biedt. Er zijn dan ook goede argumenten om te streven naar een maatschappij die een hoge mate van kansengelijkheid heeft in het onderwijs. Voor het individu: je talenten ontdekken en ontwikkelen is leuk, geeft je zelfvertrouwen, en biedt de kans om een zelfstandig bestaan op te bouwen (Cuñado en Pérez de Gracia, 2012). Maar ook voor de maatschappij: het maximaal benutten van ieders potentie leidt tot een lager beroep op sociale uitkeringen (Mincer, 1991), minder crimineel gedrag (Lochner en Moretti, 2004), een gezondere levensstijl (Silles, 2009) en meer politieke en maatschappelijke betrokkenheid (Hanushek, 2002).

In deze bijdrage laten we echter zien dat het Nederlandse onderwijssysteem niet voldoet aan het ideaalbeeld van volledige kansengelijkheid. We beginnen met een analyse die aantoonde dat ongelijkheid tussen kinderen uit verschillende sociaal-economische groepen al ontstaat tijdens de allervroegste levensfase. Vervolgens geven we een beschouwing over de invloed van de coronacrisis op ongelijkheden in het onderwijs. En tot slot bespreken we de opties voor beleid. De focus van deze bijdrage ligt op het funderend onderwijs.

ONGELIJKHEID ONTSTAAT AL VROEG

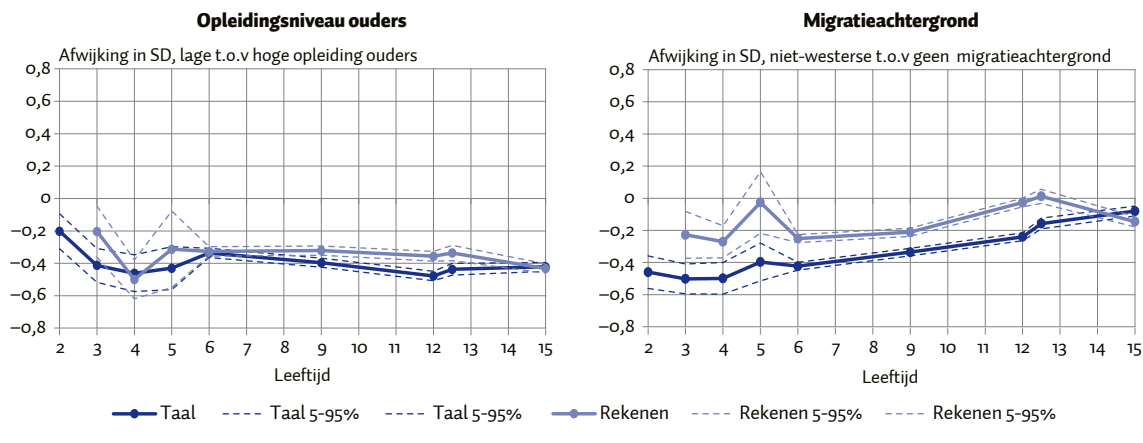
Kansenongelijkheid begint met de ‘loterij van de geboorte’. Kinderen worden geboren in gezinnen die uiteenlopende middelen hebben, en niet alle ouders bezitten even goede mogelijkheden om hun kinderen dusdanig te ondersteunen dat ze hun eigen talenten optimaal kunnen ontwikkelen. Zo zijn er bijvoorbeeld verschillen in de aanwezigheid van educatieve materialen en in de ouderlijke betrokkenheid gedurende de vroege jeugd. Ook bezoeken kinderen tijdens hun schoolloopbaan scholen van verschillende kwaliteit, en is tevens de leerhulp die ouders kunnen bieden (zelf of via bijles) ongelijk verdeeld. Deze factoren kunnen ertoe leiden dat jonge kinderen ongelijke kansen krijgen om hun vaardigheden te ontwikkelen. En dat kan grote consequenties hebben aangezien de competenties die kinderen vroeg in hun leven opdoen, een belangrijke input vormen voor het verder verwerven van nieuwe vaardigheden in de daaropvolgende levensfasen (Cunha en Heckman, 2008). Hierbij zijn zowel de cognitieve vaardigheden, die direct met informatieverwerking te maken hebben, als de niet-cognitieve vaardigheden, zoals persoonlijkheidskenmerken, belangrijk (Borghans et al., 2008).

Maar hoe groot is dat probleem van ongelijke kansen in Nederland? Kan het schoolsysteem in Nederland de rol van ‘de grote gelijkmaker’ aan, of zien we de kloof groeien? In een recente CPB-studie (Zumbuehl en Dillingh, 2020) onderzoeken we deze vragen door te kijken hoe de vaardigheden van kinderen met verschillende sociaal-economische achtergronden zich gedurende hun jeugd ontwikkelen. Hierbij dient te worden opgemerkt dat we in ons onderzoek geen onderscheid kunnen maken tussen de verschillende oorzaken, zoals opvoeding of aanleg, van de ongelijke vaardigheden.

Voor dit onderzoek maken we gebruik van de cohort-onderzoeken ‘pre-COOL’ en ‘COOL’, die ons gegevens opleveren over de cognitieve en niet-cognitieve vaardigheden bij kinderen van twee tot vijftien jaar in Nederland. We gebruiken metingen van taal en rekenen als graadmeter voor de cognitieve vaardigheden. Werkhouding en gedrag zijn een indicator van de non-cognitieve vaardigheden. De data werden verzameld in de periode 2007–2014. Hoewel de gegevens bedoeld zijn als panelstudies, is het verloop hoog, vooral in het COOL-panel. Daarom gebruiken we cross-sectionele data voor de analyses, en poolen we de cohorten als er meer dan één meetjaar beschikbaar is. De gegevens uit de cohort-

Cognitieve vaardigheden

FIGUUR 1

onderzoeken combineren we met microdata van het CBS. Dit stelt ons in staat om extra achtergrondvariabelen toe te voegen voor de kinderen en hun gezinnen. Ook kunnen we hiermee populatiegewichten construeren, om aldus rekening te houden met niet-representativiteit in de enquêtesteekproef.

Vervolgens bestuderen we het gemiddelde verschil tussen kinderen uit de verschillende sociaal-economische groepen, rekening houdend met alle andere belangrijke achtergrondkenmerken in onze steekproef. We berekenen de verschillen voor elke leeftijdsgroep apart, hetgeen we in twee stappen doen. In de eerste stap corrigeren we de betreffende (gestandaardiseerde) vaardigheid voor alle overige achtergrondkenmerken, behalve het kenmerk van de groep die we onderzoeken (bijvoorbeeld 'migratieachtergrond'). Bij de tweede stap gebruiken we de residuen van de regressie om te laten zien hoeveel van de onverklaarde variatie door het betreffende kenmerk wordt verklaard. Een kanttekening bij deze aanpak is dat het effect van het opleidingsniveau van de ouders wat lager uitvalt, omdat het sterk correleert met het huishoudinkomen dat we opnemen als controlevariabele.

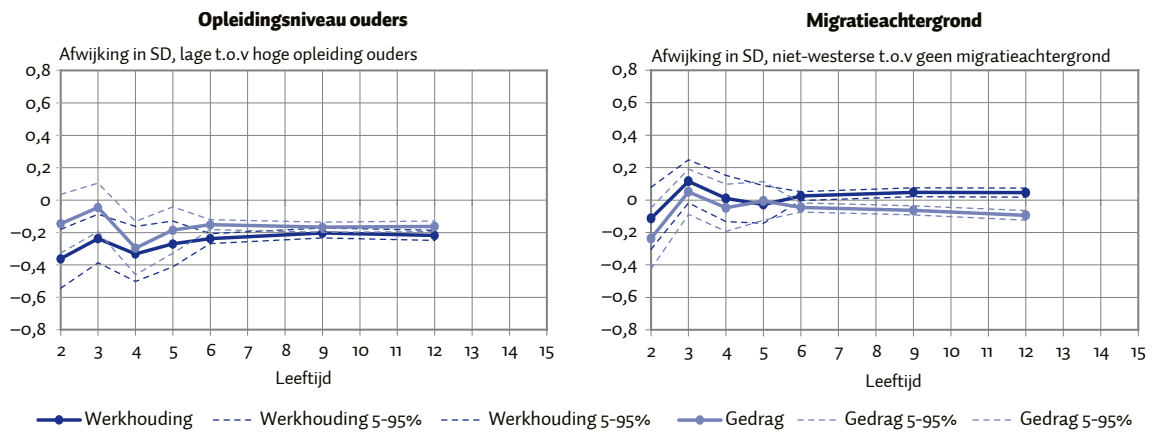
De resultaten laten zien dat kinderen uit bepaalde groepen al op vroege leeftijd een significante achterstand in cog-

nitieve vaardigheden hebben (figuur 1). Terwijl het verschil tussen kinderen met laag- en met hoogopgeleide ouders behoorlijk stabiel blijft gedurende hun jeugd, maken de kinderen met een migratieachtergrond wel degelijk een inhaal-slag ten opzichte van hun klasgenoten zonder migratieachtergrond. Dit geldt voor zowel de reken- als de taalvaardigheden.

Bij de niet-cognitieve vaardigheden is dit patroon iets minder duidelijk (figuur 2). We vinden wel een significant verschil tussen kinderen van hoog- en van laagopgeleide ouders, maar het verklaart minder van de totale variatie in de residuen. Voor kinderen met of zonder migratieachtergrond zien we op jonge leeftijd (vóór groep 3) geen statistisch significante verschillen. Tijdens het primair onderwijs beoordelen leraren kinderen met een niet-westerse migratieachtergrond iets beter op werkhouding, en iets minder goed op het gebied van gedrag ten opzichte van kinderen zonder migratieachtergrond.

Wat betekenen deze resultaten voor de rol van het Nederlandse onderwijssysteem als grote gelijkmaker? Deze vraag kunnen we met deze studie helaas niet volledig beantwoorden. We zien wel dat het verschil tussen kinderen met en zonder migratieachtergrond afneemt, en dat het gat tussen kinderen van laag- en hoogopgeleide ouders niet verder

Niet-cognitieve vaardigheden

groeit. We weten echter niet hoe deze verschillen zich hadden ontwikkeld als we een ander onderwijssysteem hadden gehad. De coronacrisis gaf ons wel een inzicht in wat er kan gebeuren als de reguliere schooltijd tijdelijk wegvalt. Dit zullen we in de volgende paragraaf bespreken.

ONGELIJKHEID IN HET ONDERWIJS WORDT DOOR DE CORONACRISIS VERDER VERGROOT

Corona heeft deze reeds bestaande ongelijkheid niet alleen zichtbaarder gemaakt, maar ook vergroot. Toen op 16 maart 2020 alle scholen de deuren moesten sluiten vanwege de coronapandemie, kregen leerlingen noodgedwongen thuis onderwijs op afstand. Door thuisonderwijs neemt de invloed van de thuissituatie en de directe omgeving toe. Dit zorgt voor meer ongelijkheid, omdat niet alle ouders even goede mogelijkheden hebben om hun kinderen te ondersteunen. Basisscholen gingen vanaf 11 mei weer gedeeltelijk open, middelbare scholen vanaf 2 juni. Op 16 december 2020 volgde echter de tweede schoolsluiting tot 8 februari (basisscholen) en tot 1 maart (middelbare scholen). Hier bespreken we op welke manieren de coronapandemie de ongelijkheden in het funderend onderwijs verder heeft vergroot.

Tijdens de schoolsluitingen moest ook de voor- en vroegschoolse educatie (vve) de deuren sluiten. Vve heeft als doel peuters met een mogelijke (taal)achterstand beter voor te bereiden op de basisschool, en ervoor te zorgen dat kleuters zonder achterstand naar groep 3 kunnen. Een aantal kinderopvangvoorzieningen en basisscholen richtte een noodopvang in voor kwetsbare kinderen (naast noodopvang voor kinderen van ouders met een cruciaal beroep). Een deel van de vve-doelgroep heeft hiervan gebruik kunnen maken, maar er is weinig bekend over de impact van de beperkende maatregelen op de vve-programma's en de doelgroepkinderen. Onderzoek op basis van interviews en een vragenlijst wijst echter uit dat niet alle ouders bereikt konden worden, en dat het zicht op de activiteiten die door de ouders thuis werden gedaan om de ontwikkeling van hun kind te stimuleren, beperkt was (Stoep et al., 2021). Er is dus een reëel risico dat deze kwetsbare groep aan hun schoolloopbaan zal gaan beginnen met een grotere achterstand.

Veel meer is bekend over de achterstanden tijdens de schoolsluiting die leerlingen in het primair onderwijs hebben opgelopen. Er zijn verschillende onderzoeken die leerachterstanden meten op basis van landelijke Cito-toetsen uit het leerlingvolgsysteem (LVS). Als gevolg van de eerste schoolsluiting rapporteren Engzell et al. (2021) een gemiddelde leerachterstand in rekenen, spelling en begrijpend lezen van 0,08 standaarddeviatie. De leerachterstand is echter voor kinderen met lageropgeleide ouders tot zestig procent groter. De reeds bestaande verschillen in cognitieve vaardigheden tussen de kinderen met hoger- en lageropgeleide ouders die we in de vorige paragraaf zagen, zijn dus vergroot door de schoolsluiting. Omgerekend is de opgelopen leerachterstand ongeveer gelijk aan de duur van de schoolsluiting, wat suggereert dat de kinderen in deze periode gemiddeld weinig tot niets geleerd hebben. Haelermans et al. (2021a) vinden ook, ten opzichte van de 'normale leergroei', een lagere leergroei in de tweede helft van het schooljaar 2019/2020. Deze vertraging was groter voor leerlingen met lageropgeleide ouders, dus een niet-westerse migratieachtergrond, laagpresteerders en eenouder- en grote gezinnen. Op basis van de (op het moment van schrijven) meest recente gegevens tot april 2021 constateren Haelermans et al. (2021b) dat een deel van de opgelopen achterstand is ingehaald, behalve bij begrijpend lezen.

Welke factoren zorgen voor deze ongelijkheid in de opgelopen leerachterstanden? Ten eerste hebben niet alle ouders even goede mogelijkheden om hun kinderen te ondersteunen. Bol (2020) concludeert dat – ondanks dat alle ouders het belangrijk vinden dat kinderen hun schoolwerk bijhouden – kinderen van hogeropgeleide ouders meer ondersteuning ontvangen van hun ouders. Dit komt deels doordat hogeropgeleide ouders zich beter in staat voelen om hun kinderen te helpen (zowel in het primair als het voortgezet onderwijs). Daarnaast heeft niet iedereen dezelfde toegang tot (digitale) leermiddelen, of een goede omgeving om te leren. Met name kinderen uit armere gezinnen hebben minder vaak een eigen werkplek en een eigen computer. Smeets et al. (2021) rapporteren dat kinderen uit minder kwetsbare postcodegebieden vaker gebruikmaakten van online-leermiddelen tijdens de

eerste lockdown. Bovendien zullen gezinnen met een hoger inkomen meer mogelijkheden hebben om achteraf eventuele leerachterstanden weg te werken met betaalde bijlessen. Het gebruik van betaald aanvullend onderwijs groeit, en kinderen van hogeropgeleide ouders gaan hier vaker toe over (Inspectie van het Onderwijs, 2021).

Ook door het schrappen in 2020 van de centrale Eindtoets in het primair onderwijs is de ongelijkheid toegenomen. Door het vervallen van de Eindtoets kon het schooladvies niet naar boven bijgesteld worden. Leerlingen met een migratieachtergrond en kinderen van ouders met een lagere opleiding of een laag inkomen lopen hierdoor vaker een hoger schooladvies mis (Swart et al., 2020b). Het ministerie heeft scholen opgeroepen om leerlingen kansen te bieden door ze – als daar aanleiding toe zou zijn – hoger te plaatsen dan het schooladvies en om meer brede brugklassen aan te bieden (OCW, 2020). Het moet echter nog blijken in hoeverre dit de negatieve effecten kan compenseren.

Het schrappen van het centraal examen in het voortgezet onderwijs heeft juist een tegenovergesteld effect op de ongelijkheid gehad. In het schooljaar voor de pandemie (2018/2019) zijn leerlingen met een migratieachtergrond en leerlingen met lageropgeleide ouders gemiddeld vaker gezakt (zowel op het vmbo, de havo als het vwo) (Swart et al., 2020a). In het schooljaar 2019/2020 slaagden echter bijna alle leerlingen (Inspectie van het Onderwijs, 2021), onder andere omdat zij extra herkansingsmogelijkheden kregen in de vorm van resultaatverbeteringstoetsen. Het is belangrijk om te monitoren hoe het deze leerlingen vergaat in het vervolgonderwijs, en om waar nodig extra ondersteuning te bieden.

BELEIDSOPTIES DIE ONGELIJKHEID IN HET ONDERWIJS VERKLEINEN

In de vorige paragraaf hebben we gezien dat de coronapandemie een groot effect had op het onderwijs. Met het Nationaal Programma Onderwijs (NPO) is 8,5 miljard euro beschikbaar gesteld voor herstelmaatregelen. Het is belangrijk om bij het repareren van de opgelopen achterstanden extra aandacht te schenken aan de groepen die harder getroffen zijn.

De Onderwijsraad (2021a) en het SCP (2021) hebben al in dit kader opgeroepen om ‘ongelijk te investeren’. Maar ook als het NPO erin zou slagen om de door corona opgelopen achterstanden te herstellen, zijn we er nog niet. We zagen immers in de tweede paragraaf van deze bijdrage dat het onderwijs ook voor het uitbreken van de pandemie te maken had met ongelijkheid tussen bevolkingsgroepen. Daarom bespreken we nu de beleidsopties om ongelijkheid in het onderwijs te bestrijden.

Een factor die leidt tot minder gelijke kansen in het Nederlandse onderwijssysteem, is het relatief vroege moment waarop kinderen worden geselecteerd voor de verschillende onderwijsniveaus. Dit selectiemoment vindt in Nederland namelijk al op twaalfjarige leeftijd plaats, terwijl dit in veel andere OESO-landen pas op vijftien- of zestienjarige leeftijd gebeurt. Van Elk et al. (2011) tonen aan dat vroege selectie leidt tot een aanzienlijk lagere kans op een hoger onderwijsdiploma voor leerlingen met een mavo-advies, terwijl Van der Steeg (2011) laat zien dat vroege selectie juist positief uitpakt voor bovenmodale leerlingen. Ook internationaal onderzoek naar hervormingen van het selectieproces toont aan dat later selecteren leidt tot minder ongelijkheid tussen kinderen van ouders uit verschillende inkomensgroepen (Van de Werfhorst, 2019). Om deze reden pleit de Onderwijsraad (2021b) voor een later selectiemoment, na een brede driejarige brugperiode waarin de leerlingen op maat gesneden onderwijs krijgen dat recht doet aan de onderlinge verschillen tussen leerlingen. Als alternatief kunnen ook ruimere mogelijkheden tot opstroom (overstappen naar een hoger onderwijsniveau, voordat er een diploma op een lager onderwijsniveau is behaald) en stapelen (een diploma op een hoger onderwijsniveau behalen, nadat een diploma op een lager onderwijsniveau is behaald) tegenwicht bieden wat betreft het vroege selectiemoment. Dustmann et al. (2017) vinden in Duitsland namelijk geen langetermijneffecten aangaande vroege selectie, wat de auteurs toeschrijven aan de ruime mogelijkheden om op te stromen en te stapelen. Het beleid in Nederland heeft al een eerste stap gezet door het doorstroomrecht per 1 augustus 2020 in de wet te verankeren, maar de effecten hiervan zijn nog niet geëvalueerd.

Een andere optie is om de eindtoets in het primair onderwijs een belangrijker rol te geven door deze af te nemen vóór het initiële schooladvies. In de huidige situatie wordt het initiële schooladvies namelijk uitgebracht vóór de afname van de eindtoets, waarna de eindtoets kan leiden tot een verplichte heroverweging, maar niet tot een verplichte aanpassing van het initiële schooladvies. Swart et al. (2019) laten zien dat kinderen van ouders met een lager inkomen of opleidingsniveau in de praktijk een kleinere kans hebben dat het initiële advies naar boven wordt bijgesteld, gegeven dat er een heroverweging nodig is. De auteurs stellen dat de kwaliteit van het schooladvies verbetert wanneer de eindtoets vóór het initiële schooladvies wordt afgenomen, omdat het advies dan op zo veel mogelijk informatie wordt gebaseerd. Een bijkomend voordeel is dat scholen kunnen verwijzen naar de uitslag van de eindtoets, als ouders druk uitoefenen om het schooladvies naar boven bij te stellen. Een belangrijke kanttekening hierbij is wel dat een grotere rol voor de eindtoets ouders zou kunnen verleiden om particuliere toetstraining in te schakelen, waardoor het netto-effect op de kansengelijkheid onduidelijk is.

Het beleid kan zich ook richten op het bestrijden van schoolsegregatie en de negatieve gevolgen daarvan. Een van de oorzaken van schoolsegregatie is de schaarste aan plekken op populaire scholen. Dit kan de ongelijkheid vergroten omdat niet alle ouders over dezelfde informatie en connecties beschikken om hun kind op de gewenste school te plaatsen. Hierdoor vissen kinderen van minder goed geïnformeerde ouders vaker achter het net. Zulkarnain en Zumbuehl (2021) stellen dat het beleid hierop kan inspelen door het toelatingsbeleid van scholen zo veel mogelijk te standaardiseren (bij-

voorbeeld overal dezelfde inschrijfdatum) en zo transparant mogelijk te maken (zoals overal dezelfde informatievoorziening). Ook het gebruikte allocatiemechanisme kan grote invloed hebben op de kansengelijkheid. Dat schoolsegregatie negatief kan uitpakken voor kansengelijkheid constateert ook de onderwijsinspectie, die vaststelt dat scholen die meer leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond hebben vaker kampen met een lerarentekort (Inspectie van het Onderwijs, 2019). Dit heeft nadelige gevolgen voor de onderwijskwaliteit op deze scholen, omdat we uit de literatuur weten dat zowel de kwantiteit als de kwaliteit van docenten cruciaal is voor de ontwikkeling van kinderen (CPB, 2016). Beleid kan hierop inspelen door het voor docenten aantrekkelijker te maken om op deze scholen les te geven.

Tot slot kan de gelijkheid worden vergroot door sterker in te zetten op het verkleinen van leerachterstanden. Met name in het primair onderwijs is het bestrijden van leerachterstanden een aantrekkelijke optie, omdat verworven vaardigheden op jonge leeftijd de basis vormen voor de ontwikkeling op latere leeftijd. Bolhaar et al. (2018) schetsen op basis van de empirische literatuur een breed aantal effectieve interventies om de leerachterstanden in het primair onderwijs aan te pakken. Cruciaal voor het wegwerken van leerachterstanden is de aanwezigheid van voldoende docenten, waardoor kleuters uit achterstandsposities extra reguliere lessen kunnen volgen, en klassen kunnen worden verkleind of zomerscholen kunnen worden aangeboden. Ook de kwaliteit van de docenten speelt een belangrijke rol. Cognitieve vaardigheden zijn hierbij niet altijd doorslaggevend: met name docenten die sterk sensitief en responsief te werk gaan, kunnen een kind verder helpen.

LITERATUUR

- Bol, T. (2020) *Inequality in homeschooling during the Corona crisis in the Netherlands: first results from the LISS Panel*. Universiteit van Amsterdam, Working Paper, 30 april. Te vinden op thijsbol.com.
- Bolhaar, J., A. Houkes-Hommes en K. van der Ven (2018) *Effectieve interventies leerachterstanden in het primair onderwijs*. CPB Notitie, 6 juni.
- Borghans, L., A.L. Duckworth, J.J. Heckman en B. ter Weel (2008) The economics and psychology of personality traits. *The Journal of Human Resources*, 43(4), 972–1059.
- CPB (2016) *Kansrijk Onderwijsbeleid*. CPB Boek.
- Cuñado, J. en F. Pérez de Gracia (2012) Does education affect happiness? Evidence for Spain. *Social Indicators Research*, 108(1), 185–196.
- Cunha, F. en J.J. Heckman (2008) Formulating, identifying and estimating the technology of cognitive and noncognitive skill formation. *The Journal of Human Resources*, 43(4), 738–782.
- Dustmann, C., P.A. Puhani en U. Schönberg (2017) The long-term effects of early track choice. *The Economic Journal*, 127(603), 1348–1380.
- Elk, R. van, M. van der Steeg en D. Webbink (2011) Does the timing of tracking affect higher education completion? *Economics of Education Review*, 30(5), 1009–1021.
- Engzell, P., A. Frey en M.D. Verhagen (2021) Learning loss due to school closures during the COVID-19 pandemic. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 118(17), e2022376118.
- Haelermans, C., M. Jacobs en L. van Vugt (2021a) *Factsheet eerste schoolsluiting n.a.v. COVID-19-crisis: technische toelichting*. Nationaal Cohortonderzoek Onderwijs, maart.
- Haelermans, C., M. Jacobs en L. van Vugt (2021b) *Factsheet leergroei na een jaar COVID-19-crisis: technische toelichting*. Nationaal Cohortonderzoek Onderwijs, juni.
- Hanushek, E.A. (2002) Publicly provided education. In: A.J. Auerbach en M. Feldstein (red.), *Handbook of public economics*, 4. Amsterdam: North Holland, p. 2045–2141.
- Inspectie van het Onderwijs (2019) *De Staat van het Onderwijs 2019*. Onderwijsverslag 2017/2018. Te vinden op www.onderwijsinspectie.nl.
- Inspectie van het Onderwijs (2021) *De Staat van het Onderwijs 2021*. Onderwijsverslag 2019/2020. Te vinden op www.onderwijsinspectie.nl.
- Lochner, L. en E. Moretti (2004) The effect of education on crime: evidence from prison inmates, arrests, and self-reports. *The American Economic Review*, 94(1), 155–189.
- Mincer, J. (1991) *Education and unemployment*. NBER Working Paper, 3838.
- OCW (2020) *De overstap van primair naar voortgezet onderwijs in 2020*. Brief Ministerie van OCW, 24091026.
- Onderwijsraad (2021a) *Advies Nationaal Programma Onderwijs*. Onderwijsraad.
- Onderwijsraad (2021b) *Later selecteren, beter differentiëren*. Onderwijsraad.
- SCP (2021) *Adviesbrief Sociaal en Cultureel Planbureau: bouwstenen voor sociaal herstelbeleid*. SCP-brief, 2021/953.
- Silles, M.A. (2009) The causal effect of education on health: evidence from the United Kingdom. *Economics of Education Review*, 28(1), 122–128.
- Smeets, R., B. ter Weel en J. Zwetsloot (2021) Ongelijk gebruik van online-leermiddelen tijdens de lockdown. *ESB*, 106(4793), 24–26.
- Steeg, M. van der (2011) *Invloed vroege selectie op bovenkant vaardigheidsverdeling*. CPB Achtergrond-document bij CPB Policy Brief 05.
- Stoep, J., A. van der Lee, A. Mullink en J. Simonis (2021) *Educatief partnerschap in VVE op afstand: werkzame principes in het bieden van virtuele ondersteuning aan ouders van risicoleerlingen*. Expertisecentrum Nederlands/Stichting PAS.
- Swart, L., W. van den Berge en D. Visser (2019) *De waarde van eindtoetsen in het primair onderwijs*. CPB Policy Brief, april.
- Swart, L., D. Visser en M. Zumbuehl (2020a) *Effect schrappen centraal examen zonder aanvullende maatregelen*. CPB Coronapublicatie.
- Swart, L., D. Visser, M. Zumbuehl en W. van den Berge (2020b) *Schrappen eindtoets groep 8 kan ongelijkheid vergroten*. CPB Coronapublicatie, juli.
- Werfhorst, H.G. van de (2019) Early tracking and social inequality in educational attainment: Educational reforms in 21 European countries. *American Journal of Education*, 126(1), 65–99.
- Zulkarnain, A. en M. Zumbuehl (2021) *Beschermen van gelijke toegang tot scholen*. CPB Policy Brief, oktober.
- Zumbuehl, M. en R. Dillingh (2020) *Ongelijkheid van het jonge kind*. CPB Notitie, december.

Stimuleren van actieve leefstijl kan ongelijkheid in schoolresultaten vergroten

Heeft het stimuleren van een actievere leefstijl tijdens het speelkwartier en na school een effect op ongelijkheid in schoolresultaten van basisschoolleerlingen? Een veldexperiment in Zuid-Limburg toont aan dat het stimuleren van een actieve leefstijl in het speelkwartier en na school ertoe kan leiden dat leerlingen die de zwakste schoolresultaten hebben nog slechter gaan presteren, wat betekent dat het ongelijkheid in schoolresultaten kan vergroten.

IN HET KORT

- ▶ Onderzoek toont vaak een positief verband aan tussen bewegen en schoolresultaten.
- ▶ Een veldexperiment in Zuid-Limburg toont aan dat het stimuleren van kort durende bewegingsmomenten door activering tijdens het speelkwartier, stimuleren van actief transport van en naar school en sporten in de vrije tijd, kan leiden tot zwakkere schoolresultaten van met name de leerlingen die al de zwakste schoolresultaten hebben.
- ▶ Beleid dat een actievere leefstijl wil bevorderen, moet oog hebben voor de (onbedoelde) neveneffecten van interventies.

Nederland behoort, met Slowakije, Slovenië, Tsjechië, Finland en België, tot de meest egalitaire landen van Europa (CBS, 2019). Toch zijn er ook hier grote verschillen tussen de 'haves' en de 'have-nots'. Zo loopt ongeveer zeventien procent van de Nederlandse bevolking risico op armoede en sociale uitsluiting, terwijl de rijkste één procent van de huishoudens ongeveer een derde van al het private vermogen in Nederland bezit, en de top 0,1 procent een zesde in handen heeft (Toussaint et al., 2020).

Ongelijkheid tussen volwassenen in inkomen en vermogen kan deels voorkomen worden door kansarmere kinderen te helpen om betere schoolresultaten te behalen. Onderzoek toont aan dat kinderen met ouders uit de lagere sociaal-economische milieus nog altijd beduidend minder kansen hebben om door te stromen naar hoge opleidingsniveaus dan kinderen uit rijkere gezinnen (Zumbuehl en Dillingh, 2020).

Er zijn veel mogelijkheden om schoolresultaten te ver-

BART GOLSTEYN

Hoogleraar aan de
Universiteit
Maastricht

**ANNELORE
VERHAGEN**

Promovenda aan de
Universiteit Maas-
tricht

beteren. Een manier die zich niet direct op kennisoverdracht richt, is om kinderen meer te laten bewegen. Onderzoek toont vaak een positief verband tussen bewegen en schoolresultaten (Centers for Disease Control and Prevention, 2010). In het onderzoek naar deze relatie wordt echter doorgaans geen aandacht besteed aan de heterogeniteit van dit verband tussen leerlingen met (aanvankelijk) verschillende schoolresultaten, dus is het onduidelijk of het stimuleren van bewegen een manier kan zijn om de ongelijkheid in schoolresultaten te verminderen. Met andere woorden: zijn het de slechtst presterende leerlingen van wie de schoolresultaten er het meest op vooruitgaan dankzij het bevorderen van een actievere leefstijl, en zou lichaamsbeweging derhalve tevens de ongelijkheid in schoolresultaten kunnen verkleinen? Of zijn het de best presterende leerlingen die het meest profiteren van een dergelijke interventie – en vergroot het daarmee juist de ongelijkheid?

Kinderen meer laten bewegen is uiteraard niet alleen potentieel goed voor hun schoolprestaties, maar zal primair ook helpen om hun gezondheid te verbeteren. Net als in veel andere landen neemt in Nederland het aantal kinderen met overgewicht toe. Dit wordt voor een groot deel toegeschreven aan een gebrek aan lichaamsbeweging. Door een toenemend gebruik van tablets, telefoons en andere digitale middelen brengen kinderen tegenwoordig meer tijd zittend door. Ook pakken ouders vaker dan vroeger de auto om de kinderen naar school en buitenschoolse activiteiten te brengen. Weinig lichaamsbeweging en overgewicht komen gemiddeld vaker voor bij volwassenen met een lage sociaal-economische status (SES) en bij hun kinderen. Het stimuleren van lichaamsbeweging is daarom extra belangrijk in regio's met een hoge concentratie inwoners met een lage SES.

Lichaamsbeweging kan plaatsvinden in een formele vorm (sport), en ook in een informele setting (de alledaagse lichaamsbeweging). In dit preadvies gaan we in op de vraag of het stimuleren van alledaagse lichaamsbeweging ongelijkheid in schoolresultaten kan beïnvloeden. We baseren dit preadvies op ons recent gepubliceerde artikel (Golsteyn et al., 2020).

BIJDRAGE AAN DE LITERATUUR

Onderzoek naar de consequenties van lichaamsbeweging laat over het algemeen positieve effecten zien op *gezondheid*

(Cawley et al., 2007; 2013; Strong et al., 2005), en op het cognitief functioneren, met name bij oudere volwassenen (Colcombe en Kramer, 2003; Hillman et al., 2008).

Een metastudie van vijftig artikelen geeft een overzicht van relaties tussen lichaamsbeweging en *schoolresultaten* (Center for Disease Control and Prevention, 2010). De conclusies zijn:

1. Lichaamsbeweging door middel van gymlessen op school is positief (in 11 van 14 studies), of is niet gerelateerd aan schoolresultaten (in 3 van 14 studies).
2. Kortdurige lichaamsbeweging in de klas heeft een positieve relatie met schoolresultaten (in 8 van 9 studies).
3. Activiteiten georganiseerd door de school buiten schooltijd om lichaamsbeweging te stimuleren zijn positief of niet gerelateerd aan schoolresultaten (in 19 van 19 studies).

De vraag of de ongelijkheid in schoolresultaten verandert, komt niet aan bod in de literatuur, maar dit preadvies gaat hier specifiek op in.

Een tweede bijdrage van dit preadvies aan de literatuur is dat we ons richten op informeel bewegen. In de literatuur wordt specifiek aandacht besteed aan formele vormen van bewegen. Naast formele lichaamsbeweging, zoals bijvoorbeeld sporten in clubverband, bewegen mensen ook tijdens alledaagse activiteiten. Dit wordt 'actief leven' of 'informele lichaamsbeweging' genoemd. Voor kinderen kan daarbij gedacht worden aan buitenspelen en lopend of fietsend naar school gaan. Er is nog weinig onderzoek gedaan naar de effecten van deze vorm van bewegen op de schoolresultaten. De eerder genoemde metastudie bespreekt weliswaar acht studies die laten zien dat lichaamsbeweging gedurende pauzes een positief verband heeft met indicatoren van cognitie en academisch gedrag, maar de relaties met schoolresultaten worden hierbij niet genoemd.

Toch is het ook van belang de effecten van deze vorm van bewegen te evalueren, en wel om drie redenen. Ten eerste is de hoeveelheid tijd die besteed wordt aan informele lichaamsbeweging mogelijk substantieel groter dan de tijd die men besteedt aan formele lichaamsbeweging zoals sporten in clubverband. Ten tweede is het a priori niet duidelijk of het effect van het stimuleren van informele beweging vergelijkbaar is met de gevonden effecten van formele beweging. Gegeven dat informeel bewegen normaal gesproken minder

intens is dan sporten, biedt onze studie een inzicht in de relatie tussen lichaamsbeweging en schoolprestatie met een verhoging van laag-intensieve beweging. Eerder onderzoek heeft aangetoond dat de positieve relatie tussen lichaamsbeweging en gezondheid enerzijds en schoolresultaten anderzijds met name voorkomt bij gemiddeld- of hoog-intensieve beweging (Van den Berg et al., 2016; Felez-Nobrega et al., 2017; Singh et al., 2012). Ten derde kunnen formele en informele lichaamsbeweging ook verschillende vaardigheden bevorderen. Sport leert spelers wellicht om competitief en volhardend te zijn – vaardigheden die waardevol kunnen zijn in het onderwijs. Bij informele activiteiten, zoals naar school fietsen of actief spel, worden zulke vaardigheden misschien minder sterk ontwikkeld. Een ander voorbeeld is dat atleten meer aandacht en stimulering kunnen krijgen van leraren en ouders, hetgeen kan leiden tot meer zelfvertrouwen en een toegenomen druk van medesporters om succesvol te zijn (Stevenson, 2010).

Een derde bijdrage van onze studie aan de literatuur is dat wij proberen het causale effect van bewegen op schoolresultaten in te schatten. Bovendien maken we gebruik van een veldexperiment, waardoor onze aannames voor het vaststellen van een causaal effect minder restrictief zijn dan in sommige andere causale studies. De meeste van bovengenoemde studies rapporteren correlaties, en niet het causale effect van bewegen op de schoolprestaties.

Tot slot is het belangrijk om te noemen dat het curriculum en de pauzeduur in ons veldexperiment onveranderd bleven. Dit is een belangrijk aspect, omdat het anders vrijwel onmogelijk is om het effect van het stimuleren van lichaamsbeweging los te koppelen van het effect van een veranderde lesinhoud, lestijd of pauzeduur. Dit gebeurt vaak niet in andere studies van interventies die het bewegen bevorderen, en vormt dus een vierde bijdrage van onze studie aan de literatuur.

HET ACTIVE LIVING-VELDEXPERIMENT

We maken gebruik van een uniek veldexperiment dat tussen 2012 en 2015 is uitgevoerd: het *Active Living Programma*. Hieraan namen 21 basisscholen in Zuid-Limburg deel. De helft van de scholen waren controlescholen, in de andere helft werden leerlingen in groep 7 en 8 gestimuleerd om meer te bewegen in hun dagelijks leven. Het programma is

ingevoerd in buurten met een lage SES, omdat het probleem van overgewicht en weinig lichaamsbeweging doorgaans samenhangt met SES. Het curriculum en de pauzeduur bleven onveranderd in het Active Living Programma.

Kinderen uit groep 7 en 8 op interventiescholen werden op verschillende manieren gestimuleerd om vrijwillig meer te gaan bewegen. De scholen spoorden de kinderen bijvoorbeeld aan om lopend of met de fiets naar school te komen, in plaats van met het openbaar vervoer of met de auto. Zo plaatsten ze meer fietsenrekken, verbeterden ze de verkeersveiligheid rond de school, of beloonden leerkrachten de kinderen die fietsend of lopend naar school kwamen met een sticker. De schoolpleinen werden daarnaast aantrekkelijker gemaakt voor kinderen om actief te spelen. Denk aan een *Twister*-tekening op de grond, of aan goaltjes en ballen voor een voetbaltoernooi. Als laatste werd ook de lichaamsbeweging buiten schooltijd aangemoedigd. Er werd een voetbalclub gestart en een gemeente heeft een soort trainingscircuit neergezet op een leeg veld.

De kinderen in alle 21 scholen kregen een zogenoemde ‘accelerometer’ oftewel versnellingsmeter bevestigd, die voor en na de interventies gedurende een week continu bijhield hoeveel ze bewogen. Zo kon er precies gemeten worden wanneer en hoe lang de scholieren bewogen. Daarnaast werden van alle leerlingen op de scholen met en zonder het Active Living Programma zowel voor als na de interventies alle toetscores bijgehouden. Niet alle kinderen wilden deelnemen aan het experiment, mochten meedoen van hun ouders, of droegen de meter op een juiste manier. Grofweg de helft van de test-uitvoerende kinderen wilde en mocht deelnemen, en droeg de meter op een juiste manier. De observeerbare kenmerken van kinderen die de meter niet of verkeerd droegen zijn gemiddeld gezien hetzelfde als die van kinderen die de meter wel goed droegen.

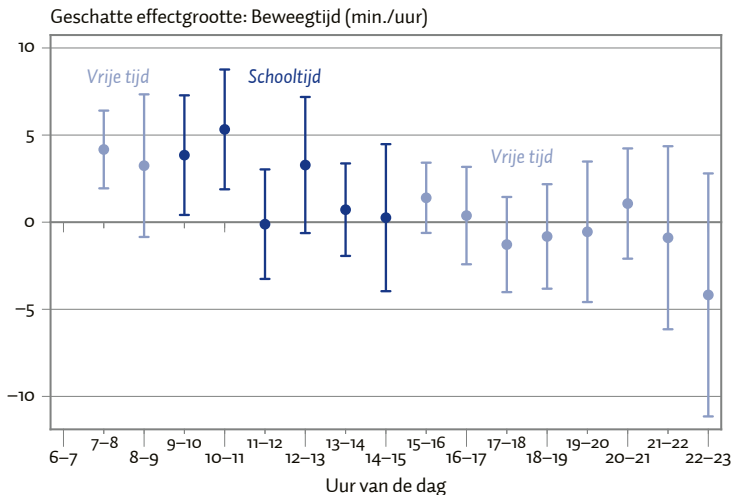
De verschillen in beweging en de schoolresultaten van deze kinderen voor en na de interventie werden vergeleken met de verschillen voor en na de interventie van leerlingen in elf basisscholen die niet aan het programma meededen (de controlescholen). Op die manier kon het causale effect bepaald worden van het stimuleren van een actieve leefstijl op zowel bewegen als op schoolresultaten.

EFFECTEN OP BEWEGEN

Figuur 1 laat het geschatte effect zien van het Active Living Programma op de tijd die kinderen per dag aan lichaamsbeweging besteedden. De figuur geeft aan dat kinderen met name in de ochtend significant meer gingen bewegen. Per uur bewogen zij, dankzij het Active Living Programma, ongeveer 5 minuten meer dan de kinderen in de controle groep. Een deel van het effect vindt plaats in de ochtend voor schooltijd (tussen 7 en 9 uur 's ochtends). Deels zou dit toe te schrijven kunnen zijn aan thuis wat meer lichaamsbeweging hebben, op een actievere manier naar school toekomen, of dat ze wat eerder naar school gaan om op het speelplein te spelen. Een ander deel vindt tijdens schooltijd plaats (tussen 9 en 11 uur). Hierbij kan gedacht worden aan actiever spel op de speelplaats. Een kleiner effect vindt plaats in de vrije tijd na schooltijd; blijkbaar heeft het programma minder effect op sporten of bewegen in de vrije tijd.

Het effect van het Active Living Programma op de beweegtijd, per uur op schooldagen

FIGUUR 1

Uitleg: De figuur laat de resultaten van zestien OLS-regressies zien, met betrouwbaarheidsintervallen van 95 procent. De afhankelijke variabele in elke regressie is de tijd die gedurende schooldagen aan beweging wordt besteed (met uitzondering van de woensdagen). Het effect is gebaseerd op difference-in-differences-analyses en uitgedrukt op de verticale as. Er is onder meer gecontroleerd voor het tijdsbestek waarin de kinderen de meter dragen en voor fixed-effects bij kinderen.

Bron: Golsteyn et al. (2020)

EFFECTEN OP SCHOOLRESULTATEN

Figuur 2 laat het effect zien van de interventie op schoolresultaten. Voor elk kind is het gemiddelde van de taal- en rekenoetsen berekend, en herschaald op een schaal van 0 tot 100. Op de horizontale as van figuur 2 staat het gemiddelde schoolresultaat van vóór de interventie van een voortschrijdende steekproef van 200 leerlingen. Dus, 46 is de gemiddelde pre-interventie-score van de eerste regressie voor de slechtst scorende 200 leerlingen, en 68 is de gemiddelde pre-interventie-score van de best scorende 200 leerlingen. De schoolprestaties van de kinderen op de scholen die aan het bewegprogramma meededen, gingen minder hard omhoog dan die van de kinderen die niet meededen aan het programma. Aanvullende analyses tonen aan dat dit zowel voor rekenen als voor taal geldt (Golsteyn et al., 2020).

Verder blijkt uit de figuur dat de slechtst presterende kinderen het hardst door de interventie worden geraakt. Het gaat hier om de kinderen die onder het 38e percentiel scoorden in de schoolresultatenverdeling. Hun schoolresultaten waren gemiddeld ongeveer 0,1 standaarddeviatie lager dan de slechtst presterende kinderen in de controlegroep. Dit impliceert dat de ongelijkheid qua schoolresultaten groter wordt door de interventie, aangezien de best presterende leerlingen er niet significant op achteruit gingen.

MOGELIJKE VERKLARINGEN

Uit analyses van vragenlijsten die alle achtste-groepers invulden, bleek dat bewegen voor school en tijdens het speelkwartier mogelijk onrustig maakt in de klas en de aandacht voor de lesstof verslapt. Kinderen zijn na een kwartier niet uitgespeeld en kunnen daardoor onrustig de klas in komen. De kinderen op de interventiescholen gaven na de invoering van de interventies vaker aan niet goed stil te kunnen zitten dan hun leeftijdsgenoten op de scholen waar geen interventies plaatsvonden. Bewegen en buitenspelen op het schoolplein is leuk en zorgt daardoor misschien voor afleiding. Enthousiasme kan echter ook onrust veroorzaken, en een paar onrustige kinderen in de klas kunnen zorgen dat de rest van de klas ook minder goed presteert op cito toetsen. Het negatieve effect van het stimuleren van een actieve leefstijl op schoolresultaten lijkt deels te worden veroorzaakt door de toegenomen rusteloos-

heid tijdens de les. De slechtst presterende leerlingen gingen er door het Active Living Programma het hardst op achteruit. Zij kunnen het zich waarschijnlijk het minst veroorloven om minder goed op te letten of ze lijden het meest door bewegelijke klasgenoten en gingen daardoor slechter scoren.

CONCLUSIES

Het stimuleren van lichaamsbeweging is een aantrekkelijke manier om kinderen actiever te maken, omdat we er impliciet of expliciet van uitgaan dat alle neveneffecten positief zullen zijn: het zal de gezondheid van de kinderen verbeteren, hun welzijn vergroten, en met een beetje geluk zelfs de schoolprestaties verbeteren.

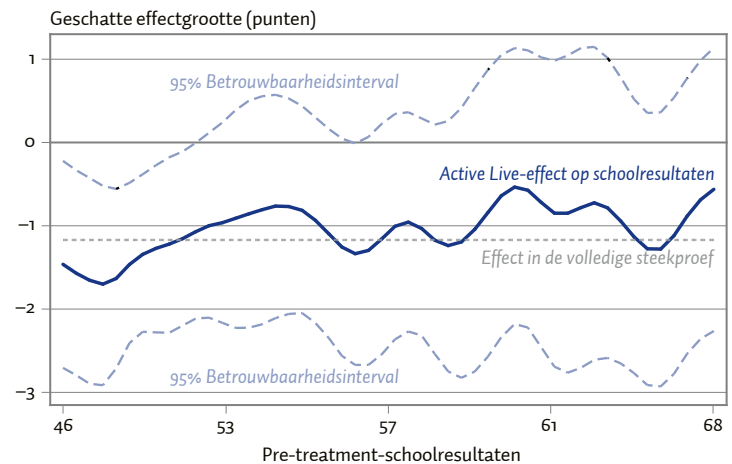
Het verband tussen bewegen en schoolresultaten is al vaker onderzocht. Eerdere artikelen naar het verband tussen bewegen en schoolresultaten hebben zich gericht op het bestuderen van de effecten van het participeren in gymnastieklessen, sporten in clubverband en andere vormen van formele of professionele sport. Er worden vaak positieve verbanden gevonden.

In ons veldexperiment dat zich richt op het stimuleren van informeel bewegen tijdens het speelkwartier, en aanmoedigen van actief transport van en naar school en sporten in vrije tijd vinden we echter een negatief effect op schoolresultaten, dat bovendien sterker is voor de slechtst presterende leerlingen. Onze resultaten suggereren dus dat het vaak gevonden positieve effect van sporten op schoolresultaten wellicht niet opgaat voor informele lichaamsbeweging door alledaagse korte speelactiviteiten, en dat door het stimuleren van dit soort korte bewegingsmomenten tijdens schooltijd de ongelijkheid in schoolresultaten onder leerlingen kan toenemen.

Het Active Living Programma is succesvol in het stimuleren van bewegen bij kinderen in een lage SES regio. Aangezien lage-SES vaker gepaard gaat met weinig bewegen en slechtere gezondheid, heeft het Active Living Programma waarschijnlijk regionale ongelijkheid in bewegen (en daarmee gezondheid) verkleind. De studie benadrukt dat ouders, leraren en beleidsmakers die kinderen meer willen laten bewegen of ongelijkheid in bewegen willen verkleinen, zich ervan bewust moeten zijn dat het belangrijk is op welke manier extra beweging bij leerlingen wordt aangeboden en dat zij zich bewust zijn van de sterke heterogeniteit in impact. Meer korte, informele bewegingsmo-

menten kunnen – zoals dit onderzoek aantoon – mogelijk leiden tot zwakkere schoolresultaten en meer ongelijkheid in schoolresultaten. Toekomstig onderzoek zou zich moeten richten op de vraag welke aanpak voor het stimuleren van een actieve leefstijl wel een positieve invloed heeft op schoolresultaten. Zo zou een geïntegreerde aanpak waarbij kinderen bewegend leren wellicht kunnen voorkomen dat extra tijd voor bewegen ten koste gaat van andere nuttige tijdsbestedingen. Een ander veelbelovend voorbeeld is 'De Gezonde Basisschool van de Toekomst': een recente vernieuwende aanpak in Limburgse basisscholen waarbij de middagpauze wordt verlengd naar anderhalf uur zodat er meer tijd is voor sport, spel en bewegen en kinderen na een uur spelen ook echt uitgespeeld zijn en niet onrustig de klas inkomen. Ook eten leerlingen gezamenlijk een gezonde lunch en gezonde tussendoortjes, en wordt er tijdens de lessen aandacht besteed aan gezonde voeding. Uit een tussenevaluatie is gebleken dat deze specifieke vorm van stimule-

Het effect van het Active Living Programma op schoolresultaten, naar pre-treatment-schoolresultaten **FIGUUR 2**

Uitleg: De figuur is een 'smoothed local polynomial' van de resultaten van OLS-regressies naar de verdeling van pre-treatment-schoolprestaties. Dit is een voortschrijdend gemiddelde van 200 leerlingen over de verdeling van schoolresultaten in het pre-treatment-jaar. De afhankelijke variabele in elke regressie is schoolprestatie. De geschatte effect-grootte is gebaseerd op difference-in-differences-analyses, en is uitgedrukt op de verticale as. Er is onder meer gecontroleerd voor fixed-effects bij kinderen. Bron: Golsteyn et al. (2020)

ring van een actieve leefstijl niet ten koste gaat van schooltevredenheid (Oosterhoff et al., 2020). Ook draagt deze gezamenlijk lunch en speelvorm bij aan een beter sociaal klimaat met minder pestgedrag (Jansen & Burhenne, 2019).

De resultaten uit het onderzoek plaatsen pogingen om de kans op obesitas bij kinderen te verkleinen zoals bijvoorbeeld in het nationaal preventieakkoord uit 2018 wordt genoemd in een ander perspectief. Het onderzoek suggereert dat het bij zulke initiatieven erg belangrijk is om ook (ongelijkheid in) schoolresultaten goed te blijven monitoren. Bij dalende schoolresultaten is het wellicht beter om andere interventies te proberen die steviger geïntegreerd zijn in het curriculum van de school, professioneel ondersteund worden en in

tijdsduur adequaat zijn om onrust in de klas te voorkomen. De Gezonde Basisschool van de Toekomst is dan mogelijk een voorbeeld voor een goede alternatieve aanpak. Deze is inmiddels effectief gebleken in het terugdringen van overgewicht, en het bevorderen van gezond voedingsgedrag en bewegen (Bartelink, 2019). Met deze aanpak kunnen de doelen van het Nationaal Preventie Akkoord worden bereikt, ervan uitgaande dat het gezonde gedrag beklijft (Giessen et al., 2020). Andere literatuur laat zien dat interventies zoals Jamie Oliver's Feed Me Better Campaign (geïmplementeerd in 80 scholen in Greenwich) waarin kinderen gezonde maaltijden krijgen tijdens de lunch, positieve effecten hebben op schoolresultaten (Belot & James, 2011).

LITERATUUR

- Bartelink, N (2019). *Evaluating health promotion in complex adaptive school systems: The Healthy Primary School of the Future*. Maastricht.
- Belot, M. en J. James (2011) Healthy school meals and educational outcomes. *Journal of Health Economics*, 30(3), 489–504.
- Berg, V. van den, E. Salasi, R.H.M. de Groot et al. (2016) Physical activity in the school setting: cognitive performance is not affected by three different types of acute exercise. *Frontiers in Psychology*, 17 mei. Te lezen op www.frontiersin.org.
- Cawley, J., D. Frisvold en C. Meyerhoefer (2013) The impact of physical education on obesity among elementary school children. *Journal of Health Economics*, 32(4), 743–755.
- Cawley, J., C.D. Meyerhoefer en D. Newhouse (2007) The impact of state physical education requirements on youth physical activity and overweight. *Health Economics*, 16(12), 1287–1301.
- CBS (2019) *Nederland langs de Europese meetlat*. CBS Publicatie.
- Centers for Disease Control and Prevention (2010) *The association between school-based physical activity, including physical education, and academic performance*. U.S. Department of Health and Human Services, juli. Te vinden op www.cdc.gov.
- Colcombe, S. en A.F. Kramer (2003) Fitness effects on the cognitive functioning of older adults: a meta-analytic study. *Psychological Science*, 14(2), 125–130.
- Felez-Nobrega, M., C.H. Hillman, E. Cirera en A. Puig-Ribera (2017) The association of context-specific sitting time and physical activity intensity to working memory capacity and academic achievement in young adults. *European Journal of Public Health*, 27(4), 741–746.
- Giessen, A. et al. (2020). *Gezonder op de basisschool: schoollunches en meer bewegen. Een verkenning naar draagvlak, haalbaarheid, betaalbaarheid en impact*. RIVM-rapport 2020-0161
- Golsteyn, B.H.H., M.W.J. Jansen, D.H.H. Van Kann en A.M.C. Verhagen (2020) Does stimulating physical activity affect school performance? *Journal of Policy Analysis and Management*, 39(1), 64–95.
- Hillman, C.H., K.I. Erickson en A.F. Kramer (2008) Be smart, exercise your heart: exercise effects on brain and cognition. *Nature Reviews Neuroscience*, 9, 58–65.
- Jansen M., Burhenne K.. (2019). *De Gezonde Basisschool van de Toekomst. Van leer- naar leefschoon*. Provincie Limburg, GGD Zuid Limburg. Maastricht.
- Oosterhoff, M., O.C.P. van Schayck, N.H.M. Bartelink et al. (2020) The short-term value of the 'Healthy Primary School of the Future' initiative: a social return on investment analysis. *Frontiers in Public Health*, 21 augustus. Te lezen op www.frontiersin.org.
- Singh, A., L. Uijtendewilligen, J.W.R. Twisk et al. (2012) Physical activity and performance at school: a systematic review of the literature including a methodological quality assessment. *Archives of Pediatrics and Adolescent Medicine*, 166(1), 49–55.
- Stevenson, B. (2010) Beyond the classroom: using Title IX to measure the return to high school sports. *The Review of Economics and Statistics*, 92(2), 284–301.
- Strong, W.B., R.M. Malina, C.J.R. Blimkie et al. (2005) Evidence based physical activity for school-age youth. *The Journal of Pediatrics*, 146(6), 732–737.
- Toussaint, S., B. van Bavel, W. Salverda en C. Teulings (2020) Nederlandse vermogens schever verdeeld dan gedacht. *ESB*, 105(4789), 438–441.
- Zumbuehl, M. en R. Dillingh (2020) *Ongelijkheid van het jonge kind*. CPB Notitie, december.

Activering werkloze grootvaders beïnvloedt leerresultaten van kleinkinderen

Activering van ouderen op de arbeidsmarkt is een belangrijk speerpunt voor beleidsmakers. Maar wat betekent die activering voor de andere activiteiten die niet-werkende ouderen ondernemen? Wat is het effect op de arbeidsparticipatie van kinderen van de grootouders en de leerresultaten van kleinkinderen als de mogelijkheden tot informele zorg en opvang door grootouders worden beperkt?

IN HET KORT

- ▶ Arbeidsparticipatie van grootvaders neemt toe door introductie van zoekverplichtingen in de WW.
- ▶ Zij hebben daardoor minder tijd om op hun kleinkinderen te passen.
- ▶ Moeders blijven werken, en de leerresultaten van kleinkinderen verbeteren door de hogere kwaliteit van de formele kinderopvang.

De arbeidsparticipatie van ouderen is sinds de jaren negentig sterk toegenomen door de afschaffing van de vervroegde uittreding (VUT), door de versoeringen van uittredroutes via de sociale zekerheid, en de verhoging van

de AOW-leeftijd. Het beleid van de afgelopen jaren wordt gekenmerkt door het stimuleren van een langere actieve deelname aan de arbeidsmarkt. Er zijn verschillende maatregelen genomen om ouderen te stimuleren en te ondersteunen om op de arbeidsmarkt langer actief te blijven. Een van deze maatregelen betreft de hervorming van de Werkloosheidswet (WW), waarbij werklozen van 57,5 jaar en ouder per 1 januari 2004 niet langer vrijgesteld zijn van de verplichting om werk te zoeken. Het doel van deze maatregel was het verminderen van de mogelijkheden om langdurige werkloosheid te gebruiken als uittredroute naar pensionering. Na invoering van de sollicitatieplicht voor werkloze ouderen is hun arbeidsparticipatie inderdaad omhooggegaan, door een lagere instroom in de WW en een verhoogde uitstroom uit de WW (Been en Knoef, 2017).

Hoewel deze maatregelen de arbeidsparticipatie van ouderen feitelijk verhoogden, rijst wel de vraag of de maatregelen in een breder perspectief ook als effectief te bestem-

JIM BEEN

*Universitair docent
aan de Universiteit
Leiden*

ANNE GIELEN

*Hoogleraar aan de
Erasmus Universi-
teit Rotterdam*

MARIKE KNOEF

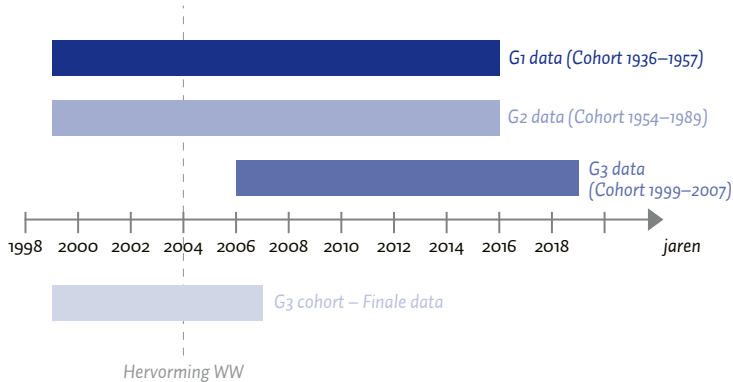
*Hoogleraar aan de
Universiteit Leiden*

GLORIA MORONI

*Postdoc aan de
Erasmus Universi-
teit Rotterdam*

Overzicht van beschikbare gegevens voor verschillende cohorten

FIGUUR 1

pelen zijn. Een sollicitatieplicht invoeren voor werkloze ouderen kan voor hun kinderen en kleinkinderen gevolgen hebben als deze ouderen zo minder tijd hebben om hun kleinkinderen informele zorg en opvang te bieden. Vergelijken met andere Noord-Europese landen besteden Nederlandse grootouders relatief veel tijd aan zorg voor hun kleinkinderen (Ghysels, 2011; Jappens en Van Bavel, 2012). Ten tijde van de hervorming in 2004 geeft ongeveer 45 procent van de grootmoeders en 35 procent van de grootvaders aan minstens één dag per week voor de kleinkinderen te zorgen (Been et al., 2021). Wanneer ouderen dit niet langer kunnen doen of moeten minderen vanwege langere participatie op de arbeidsmarkt, dan kan dat invloed hebben op de kleinkinderen. Dit intergeneratiele effect kan ook sterker worden indien de informele zorg door grootouders beter (of slechter) is dan het alternatief, bijvoorbeeld formele kinderopvang of opvang door ouders.

Het bestuderen van intergeneratiele effecten is dan ook belangrijk omdat het een completer beeld geeft van de effecten van een dergelijke beleidshervorming. Bovendien tonen eerdere studies dat verschillende soorten investeringen (zoals informele zorg en formele opvang) het latere leven van

kinderen sterk kunnen beïnvloeden (Havnes en Mogstad, 2015). Een activeringsmaatregel gericht op ouderen kan dus effect hebben op de arbeidsparticipatie van kinderen en ontwikkeling van kleinkinderen. Zo kan het kansongelijkheid beïnvloeden en op lange termijn directe gevolgen hebben voor de ongelijkheid in de samenleving. Meer kennis hierover is dan ook van groot belang voor het formuleren van beleid.

In deze bijdrage analyseren we de intergeneratiele effecten van de WW-hervorming in 2004. In het bijzonder onderzoeken we in hoeverre de introductie van de sollicitatieplicht voor werkloze ouderen (1e generatie, dus de grootouders) van invloed is op de schoolprestaties van hun kleinkinderen (3e generatie). Tevens besteden we aandacht aan de onderliggende mechanismen voor dit intergeneratiele effect: wat is het *directe* effect – dus de veranderde tijdsinvestering door grootouders in hun kleinkinderen – en wat is de impact van *indirecte* factoren – dus de veranderingen in het arbeidsaanbod of de fertiliteit van de ouders (2e generatie) die ook van invloed zijn op de uitkomsten van de (klein)kinderen (3e generatie).

DATA EN METHODE

Data

Met behulp van administratieve databestanden van het CBS koppelen we gegevens van drie generaties. De onderzoekspopulatie bestaat uit grootouders tussen de 50–63 jaar in de jaren 1999 gedurende de ontwikkeling van het kind (figuur 1). Daarnaast is er voor grootouders informatie beschikbaar over hun gezinssamenstelling, geslacht, immigratieachtergrond, inkomen en gezondheid. De schoolprestaties van kleinkinderen worden gemeten op basis van citoscores op twaalfjarige leeftijd, die beschikbaar zijn voor de periode 2006–2019. Voor de kleinkinderen is verder informatie beschikbaar over hun geslacht en hun positie in het gezin. Tot slot is informatie over het arbeidsaanbod van de moeders beschikbaar over de periode 1997–2007. Voor een grafische weergave van de gekoppelde CBS-bestanden verwijzen we naar figuur 1. De bovenste drie balken geven aan over welke jaren er informatie beschikbaar is voor elk van de drie generaties. De gele balk

onderaan in de figuur laat zien dat de finale dataset bestaat uit kleinkinderen geboren tussen 1999 en 2007, voor wie er informatie beschikbaar is over de Cito-toets op twaalfjarige leeftijd, en informatie over de moeder en grootouders gedurende de ontwikkeling van het kind.

Methode

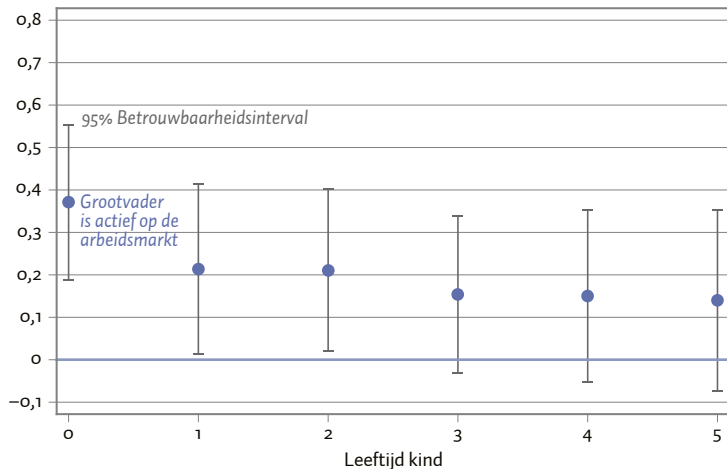
Om het effect van de sollicitatieplicht op de schoolprestaties van kleinkinderen te onderzoeken, gebruiken we de zogenaamde *difference-in-differences*-benadering. Daarbij bestaat de doelgroep uit mensen van 57,5 jaar. Vanaf 2004 kregen zij, indien ze werkloos waren, te maken met een sollicitatieplicht. De controlegroep is jonger dan 57,5 jaar en deze had ook al voor 2004 te maken met een sollicitatieplicht (voor hen is er na 2004 niets veranderd). De uitkomsten van dit model geven inzicht in hoeverre de arbeidsparticipatie van ouderen veranderd is als gevolg van deze hervorming. Vervolgens gebruiken we een instrumentele-variabele-model om het causale intergenerationale effect te bepalen van de arbeidsparticipatie van deze grootouders op de schoolprestaties van de kleinkinderen. Hierbij wordt de arbeidsparticipatie van een grootouder geïnstrumenteerd door een interactie van de doelgroep en de periode na de hervorming.

ARBEIDSMARKTPARTICIPATIE VAN OUDEREN

Onze resultaten tonen aan dat de introductie van de sollicitatieplicht voor ouderen geleid heeft tot een toename van negen procent van de arbeidsmarktparticipatie onder mannen. Dit is in lijn met de eerdere bevindingen van Been en Knoef (2017). Merk op dat dit een lokaal effect is, dus vastgesteld voor de groep werklozen in de relevante leeftijdscategorie die vanwege de afschaffing van de sollicitatieplicht zijn gaan werken, of daardoor niet ingestroomd zijn in de WW. Voor vrouwen vinden we geen significant effect. Dit komt overeen met eerdere studies, die eveneens een groter effect voor mannen vinden dan voor vrouwen (Been en Knoef, 2017; Hulleger en Van Ours, 2014; Lammers et al., 2013). Op basis van deze resultaten gaan we in de rest van deze bijdrage alleen in op de verandering in de arbeidsmarktparticipatie wat betreft grootvaders als gevolg van de hervorming, en bestuderen we welke

Effect van werkende grootvader op Cito-score kleinkinderen – naar leeftijd en duur

FIGUUR 2

Het effect op de verticale as is uitgedrukt in de standaarddeviatie van de score op de Cito-toets

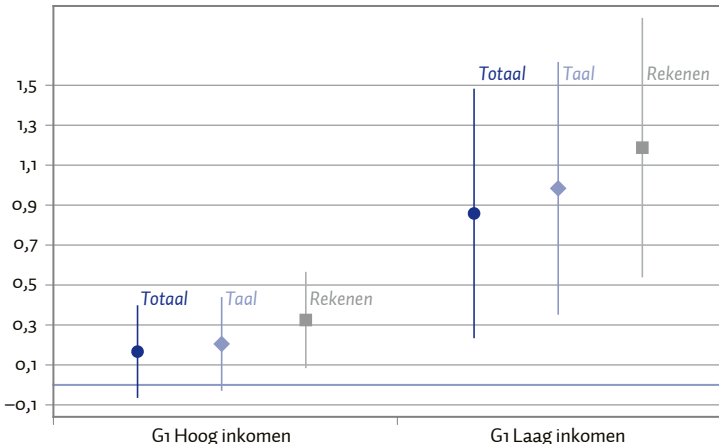
impact dit heeft op de schoolprestaties van hun kleinkinderen. Met behulp van additionele LISS-data laten we zien dat pensionering van mannen logischerwijs leidt tot minder gewerkte uren, zodat er meer vrije tijd (met de partner) overblijft en ook meer tijd doorgebracht wordt met kleinkinderen en andere familie.

LEERPRESTATIE VAN SCHOOLGAANDE KINDEREN

Onze resultaten laten zien dat de hervorming een positief effect heeft op de schoolprestaties van kleinkinderen. Als de grootvader door de hervorming is gaan werken, dan scoort zijn kleinkind vijftig procent van een standaarddeviatie hoger op de Cito-toets. Dit effect is iets hoger voor rekenen dan voor taal (maar niet significant verschillend), en vrijwel hetzelfde voor kleinzonen en kleindochters. Dit effect lijkt relatief groot, maar kan verklaard worden uit het feit dat het de cumulatieve impact meet van alle investeringen in kleinkinderen, gedurende meerdere jaren in hun jeugd.

Effect van werkende grootvader op Cito-score kleinkinderen – naar inkomen van de grootvader

FIGUUR 3

Het effect op de verticale as is uitgedrukt in de standaarddeviatie van de score op de Cito-toets

Figuur 2 maakt onderscheid naar het moment waarop de grootvader te maken krijgt met de hervorming. Uit deze figuur blijkt duidelijk dat het effect op het kleinkind het grootste is in de eerste twee jaren van zijn leven – daarna zwakt het af. Dit ligt aan het feit dat kinderen vanaf hun vierde jaar naar school gaan, en daarmee dus de rol voor grootouders kleiner wordt om informele zorg te verlenen ('blootstellingseffect'). Merk op dat de effecten in figuur 2 ook verklaard kunnen worden door een 'leeftijdseffect'. Het gaat hier om de leeftijd waarop het kleinkind in aanraking komt met de hervorming (moment van effect). De hersenontwikkeling aan het begin van het leven heeft een permanente invloed. Volgens het zogenaamde *skills beget skills*-principe kunnen kinderen met een vroege beheersing van een reeks cognitieve, sociale en emotionele competenties op latere leeftijd makkelijker en efficiënter leren. Met de huidige data is het in deze analyse niet mogelijk om onderscheid te maken tussen het blootstellingseffect en het leeftijdseffect.

MECHANISMEN

Onze resultaten laten zien dat de toegenomen arbeidsparticipatie van ouderen een positief effect heeft op de schoolprestaties van hun kleinkinderen. Om inzicht te krijgen in de onderliggende mechanismen, onderscheiden we directe en indirecte mechanismen.

Het *directe* mechanisme betreft de verandering in de investeringen die de grootouders kunnen doen in hun kleinkinderen, en de impact daarvan op hun schoolprestaties. Helaas hebben we geen informatie beschikbaar over de werkelijke informele zorg die grootouders aan hun kleinkinderen besteden – om aldus het directe effect te kunnen meten. Om meer inzicht te krijgen in het directe effect van de investeringen van de grootouders in hun kleinkinderen, bekijken we hoe deze effecten verschillen voor het eerste kleinkind versus later geboren kleinkinderen, en ook hoe de effecten afhangen van het aantal kinderen. Immers, naarmate er meer kleinkinderen geboren zijn, kunnen grootouders minder tijd/geld aan elk kleinkind besteden.

Als het directe effect van de investeringen een rol speelt, dan verwachten we de grootste effecten te zien bij het eerste geboren kleinkind (en kleinere effecten bij de later geboren kleinkinderen en bij grootouders met relatief weinig kinderen). Daarnaast analyseren we hoe de effecten samenhangen met de fysieke afstand tussen grootvader en kleinkind(eren). Grootvaders die dichterbij wonen, spelen waarschijnlijk een belangrijkere rol als oppas.

We vinden dat de positieve effecten geconcentreerd zijn onder de eerstgeborenen die naar verwachting de meeste aandacht (in tijd) krijgen van hun grootouders, en dat het effect afneemt voor elk later geboren kleinkind. Tevens vinden we dat het effect groter is voor grootvaders met minder kleinkinderen. Dit duidt erop dat het effect groter is voor kleinkinderen die van hun grootvader een grotere tijdsinvestering krijgen. Daarnaast vinden we dat het effect groter is bij grootvaders die relatief dicht bij hun kleinkind(eren) wonen, maar dan alleen voor grootvaders en kleinkinderen woonachtig in een stedelijk gebied. In landelijk gebied vinden we geen effecten van afstand. Dit duidt erop dat grootvaders en formele kinderopvang sterkere substituten zijn in stedelijk

gebied, mogelijk door een grotere dichtheid van kinderopvangcentra in dergelijke regionen.

Het positieve intergenerationale effect is te verklaren door het feit dat het wegvallen van de informele zorg door de grootvader wordt opgevangen via een alternatieve vorm van opvang van hogere kwaliteit. Dit kan zowel door de moeder van het kind worden verkregen (zie indirecte mechanisme, hieronder), als in de vorm van formele kinderopvang. Onze resultaten tonen aan dat er inderdaad meer gebruik wordt gemaakt van formele kinderopvang als grootvaders nog actief zijn op de arbeidsmarkt, met name in stedelijke gebieden (waar de arbeidsparticipatie van vrouwen hoger is), en ook indien de grootvaders dichter bij de kleinkinderen wonen. Bovendien vinden we dat de positieve effecten geconcentreerd zijn bij kleinkinderen van wie de grootvader, voorafgaand aan de hervorming, een lage sociaaleconomische status (SES) heeft. Figuur 3 laat zien dat het positieve effect van een werkende grootvader het grootst is op de leerresultaten van het kleinkind wanneer de grootvader een laag inkomen heeft. Indien de SES een proxy is voor de kwaliteit van investeringen in kleinkinderen (bijvoorbeeld in de vorm van informele opvang), dan kan het wegvallen van informele opvang door grootvaders met een lage SES een positief effect hebben op de kleinkinderen wanneer dit gecompenseerd wordt door de hoge kwaliteit van de formele kinderopvang. In dat geval heeft beleid gericht op het activeren van ouderen een bijkomstig gunstig effect op de ontwikkeling van de volgende generatie kinderen, met name wanneer het kwetsbare groepen betreft. Dit verkleint zo de kansenongelijkheid.

Het *indirecte* mechanisme betreft de verandering in de keuzes van de moeder, indien zij het verlies aan informele opvang door de grootvader wil compenseren. De moeder kan ervoor kiezen om zelf de opvang voor de kinderen te verzorgen, waardoor haar arbeidsaanbod verandert. Ook kan ze ervoor kiezen om minder kinderen te krijgen. De rol voor het indirecte effect wordt bestudeerd door te kijken naar de arbeidsparticipatie en fertiliteit van de tussenliggende generatie moeders (tweede generatie). Onze resultaten tonen geen bewijs dat de moeder haar arbeidsaanbod aanpast als de grootouder tot een hogere leeftijd werkt. Dit zou impliceren

dat de opvang wordt gecompenseerd door formele kinderopvang, en dat sluit dan aan bij de bevindingen van eerdere studies die laten zien dat, hoewel de vraag naar formele kinderopvang afhangt van de kosten daarvan (Akgunduz et al., 2015), het arbeidsaanbod van moeders redelijk ongevoelig is voor de kosten (en subsidies) van de formele kinderopvang (Been en Jongen, 2017). Wel vinden we een significant negatief effect op het *aantal* kinderen, wat impliceert dat moeders er door de hervorming voor kiezen om minder kinderen te krijgen wanneer grootouders niet langer de informele opvang kunnen verzorgen.

Inspanningen gericht op het activeren van ouderen dragen bij aan gelijke kansen in het onderwijs

CONCLUSIE

Als gevolg van de vergrijzing werden vroegpensioenregelingen onbetaalbaar, en zijn de uittreedroutes via de WW en arbeidsongeschiktheid almaar moeilijker gemaakt. Tevens neemt de AOW-leeftijd steeds verder toe, en zet recent beleid (bijvoorbeeld de Participatiewet, en de Wet werk en zekerheid) meer en meer in op de activering van inactieve ouderen. Deze maatregelen vergroten de arbeidsparticipatie van ouderen, maar verminderen daarmee de mogelijkheden van grootouders om kleinkinderen informele opvang te geven. Een hervorming in 2004, waardoor er minder grootvaders werkloos waren, blijkt nu effecten met zich mee te brengen die op meer dan één generatie doorwerken in de vorm van verbeterde schoolprestaties van kleinkinderen. Met name voor jonge kinderen, en voor kinderen van wie de grootouders een lage sociaaleconomische status hebben, heeft substitutie van informele kinderopvang door grootouders vanwege de hogere kwaliteit van formele kinderopvang een aanzienlijk effect. Deze studie laat zien dat, bij het vormen van een

socialezekerheidsbeleid, de intergenerationale spillover-effecten belangrijk zijn om mee te wegen, vooral wanneer er jonge kinderen in het spel zijn. Het meewegen bij beleidsvormingen van de intergenerationale spillover-effecten van socialezekerheidsbeleid leidt niet alleen tot een beter gefundeerde besluitvorming, maar biedt tevens een extra instrument ter verbetering van de kansgelijkheid voor iedereen in de samenleving.

Het recente IBO-rapport *Deeltijdwerk* noemt het bevorderen van gelijkheid tussen mannen en vrouwen door middel van het vergroten van de arbeidsduur voor (veelal in deeltijd werkende) vrouwen als een belangrijk maatschappelijk doel. Tevens raakt het “ook aan andere thema’s, zoals persoonlijke en sociale ontwikkeling van het kind of het bewaken van een goede werk-privébalans” (Rijksoverheid, 2019, p.13). Ons onderzoek laat zien dat beleid dat de nadruk legt op een langere en intensievere arbeidsparticipatie van ouderen

het doel van een toenemende (en intensievere) participatie van vrouwen niet in de weg hoeft te staan. Sterker nog, het kan tevens gunstige effecten hebben voor de kinderen van deze vrouwen als de hoge kwaliteit van de formele kinderopvang goed beschikbaar en toegankelijk is. Hiermee sluiten inspanningen gericht op het activeren van ouderen ook aan bij de ambitie om gelijke kansen te creëren in onder andere het onderwijs, zoals uiteengezet in het programma *Gelijke Kansen* van het Ministerie van OCW, en de SER-adviezen *Een kansrijke start voor alle kinderen* en *Gelijke kansen in het onderwijs* (SER, 2021a; 2021b). Cumulatieve effecten van kansongelijkheid in de eerste levensjaren kunnen gevolgen hebben voor de ontwikkeling in het initiële onderwijs en voor de loopbaan van kinderen.

Instituut Gak en NWO (Vidi no. 452-17-007) hebben dit onderzoek mede gefinancierd

LITERATUUR

- Akgunduz, Y.E., E.L.W. Jongen, P.P.M. Leseman en J. Plantenga (2015) *Quasi-experimental evidence on the relation between child care subsidies and child care quality*. CPB Discussion Paper, 310.
- Been, J., A.C. Gielen, M. Knoef, en G. Moroni (2021). *Multigenerational spillover effects of unemployment insurance reform: Grandparents' labour supply and grandchildren's educational outcomes*. Working paper.
- Been, J. en E.L.W. Jongen (2017) *The effect of child care subsidies on the time allocation and well-being of parents*. Paper te vinden op conference.iza.org.
- Been, J. en M. Knoef (2017) *Job-search requirements for unemployed at the end of working life effects on unemployment dynamics and self-employment probabilities*. *The Journal of Human Resources*, 52(2), 491–530.
- Ghysels, J. (2011) *The provision of informal childcare by European grandparents: constraints versus selective preferences*. CSB Working Paper, Universiteit van Antwerpen, 11/08. Te vinden op repository.uantwerpen.be.
- Havnes, T. en M. Mogstad (2015) *Is universal child care leveling the playing field?* *Journal of Public Economics*, 127, 100–114.
- Hulle, P. en J. van Ours (2014) *Seek and ye shall find: how search requirements affect job finding rates of older workers*. *De Economist*, 162(4), 377–395.
- Jappens, M. en J. Van Bavel (2012) *Regional family norms and child care by grandparents in Europe*. *Demographic Research*, 27, 85–120.
- Lammers, M., H. Bloemen en S. Hochguertel (2013) *Job search requirements for older unemployed: transitions to employment, early retirement and disability benefits*. *European Economic Review*, 58, 31–57.
- Rijksoverheid (2019) *IBO Deeltijdwerk – de(el)tijd zal het leren*. Rapport Ministerie van Financiën, september.
- SER (2021a) *Een kansrijke start voor alle kinderen: naar inclusieve en toegankelijke voorzieningen voor kinderen van 0–13 jaar*. SER Advies, 21/07.
- SER (2021b) *Gelijke kansen in het onderwijs: structureel investeren in kansgelijkheid voor iedereen*. SER Advies, 21/09.

Sociaal-economische gezondheidsverschillen in Nederland

Al decennialang is er in Nederland beleidsmatig en wetenschappelijk veel aandacht voor sociaal-economische gezondheidsverschillen. Vooralsnog worden deze verschillen echter alleen maar groter. Door de aandacht te verschuiven van gezondheidsverschillen tussen sociaal-economische groepen naar gezondheidsverschillen binnen sociaal-economische groepen is er wellicht meer gezondheidswinst te realiseren.

**JOCHEN
MIERAU**

Hoogleraar aan
de Rijksuniversi-
teit Groningen en
Wetenschappelijk
directeur van de
Aletta Jacobs School
of Public Health

IN HET KORT

- ▶ Sociaal-economische ongelijkheid vertaalt zich in Nederland naar steeds groter wordende gezondheidsverschillen.
- ▶ Onderzoek naar gezondheidsverschillen wordt belemmerd doordat oorzakelijkheid niet experimenteel vastgesteld kan worden.
- ▶ Door de aandacht te verschuiven van gezondheidsverschillen *tussen* groepen naar gezondheidsverschillen *binnen* sociaal-economische groepen, kan er in het komende decennium wellicht meer vooruitgang geboekt worden.

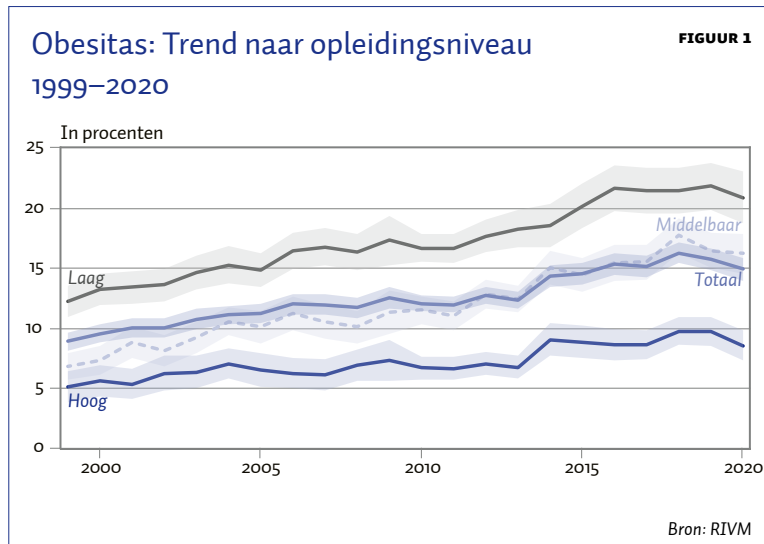
De Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) definieert gezondheidsongelijkheid als *vermijdbare* verschillen in gezondheid tussen groepen mensen die voortkomen uit ongelijkheden in samenlevingen. Sociale en economische omstandigheden zijn bepalend voor de kans dat iemand ziek wordt, voor de maatregelen die worden genomen om een ziekte te voorkomen en voor de behandeling van de ziekte als deze zich voordoet.

In het Nederlandse beleidsdebat wordt er wat minder onderscheid gemaakt tussen de begrippen 'gezondheidsongelijkheid' en 'gezondheidsverschillen'. Er wordt vooral gesproken over *gezondheidsverschillen*, en de nadruk wordt daarbij steeds vaker gelegd op de (sociale) determinanten van de verschillen die (potentieel) via beleid te beïnvloeden zijn.

SOCIAAL-ECONOMISCHE GEZONDHEIDSVERSCHILLEN

Sociaal-economische gezondheidsverschillen laten zich in vele uiteenlopende maatstaven uitdrukken, maar het verschil in levensverwachting is een goed uitgangspunt. In Nederland was in 2018 (voorafgaand aan de coronapandemie) de gemiddelde levensverwachting bij de geboorte 80,5 jaar voor mannen en 83,6 jaar voor vrouwen. Los van het verschil tussen mannen en vrouwen blijkt dat mannen met een lage opleiding (basisonderwijs, vmbo, mbo-1, of de eerste drie jaar van havo of vwo) een levensverwachting hadden van 76,6 jaar (vrouwen 81,4), terwijl mannen met een hoge opleiding (hoger beroeps- of wetenschappelijk onderwijs) een levensverwachting hadden van 82,9 jaar (vrouwen 85,3). Kijkend naar de gezonde levensverwachting (het verwachte aantal jaren zonder lichamelijke beperkingen of in een als goed ervaren fysieke en mentale gezondheid) lopen de verschillen alleen maar verder op. Zo is de gezonde levensverwachting van mannen met een lage opleiding 57 jaar (vrouwen 56,5), terwijl die van mannen met een hoge opleiding 71,6 (vrouwen 70,6) is.

Geheel in lijn met de definitie van de WHO manifesteren gezondheidsverschillen zich echter niet pas laat in het leven. We zien dat risicofactoren (zoals obesitas en roken) van chronische aandoeningen vaker voorkomen bij mensen met een lage opleiding dan bij degenen met een hoge opleiding. Als we kijken naar de trend in figuur 1 valt het op dat, in de afgelopen twintig jaar, het percentage mensen met obesitas in alle opleidingsgroepen sterk is toegenomen, maar dat de stijging het grootst is in de groep met een laag opleidingsniveau (die al met een hoger percentage begon). Roken vertoont een soortgelijk patroon. Daarbij blijkt dat het percentage rokers in alle opleidingsgroepen sterk is gedaald, maar dat de daling het sterkst geweest is bij mensen met een hoog opleidingsniveau (die ook al met een lager percentage begonnen waren). Tezamen geven de trends van de afgelopen jaren steeds grotere verschillen te zien in gezondheid(sgedrag) tussen de sociaal-economische groepen in Nederland.

De gezondheidsverschillen uiteten zich ook op tal van economische vlakken. Met het oog op de kosten voor de verzekerde zorg in Nederland laten De Boer et al. (2018) bijvoorbeeld zien dat de zorgkosten in armere wijken hoger zijn dan in rijkere wijken. Ze becijferen dat, als de kosten in arme wijken even hoog zouden zijn als in rijke wijken, de uitgaven voor de verzekerde zorg (ongeveer de helft van de totale zorgkosten) met 7,3 procent zouden dalen. Naast de directe kosten gaat ongezondheid ook gepaard met productiviteitsverlies op de werkvloer, vanwege een hoger aantal ziekte dagen en vervroegde uittreding uit de arbeidsmarkt.

Grote maatschappelijke crises hebben de neiging om vooral kwetsbare groepen te raken, en zo de gezondheidsverschillen verder te bevestigen. Dat geldt ook voor de coronapandemie, waarbij bleek dat mensen in armere wijken een grotere kans hadden te overlijden (De Visser et al., 2021). Tevens hadden veel van de – terecht – maatregelen die nodig waren om het virus in te perken een disproportioneel grote impact op de kwetsbare groepen in armere wijken (Smeets et al., 2021). Bijvoorbeeld omdat thuisonderwijs voor mensen met een lage opleiding lastiger is, en omdat veel praktisch werk zich niet leent voor thuiswerken, waardoor sommige mensen ongeacht de risico's toch maar naar het werk gingen.

Als we naar de toekomst kijken, is het waarschijnlijk dat de coronapandemie de gezondheidsverschillen in Nederland nog verder zal vergroten.

VAN EIGEN REGIE & POSITIEVE GEZONDHEID NAAR BREDE WELVAART & GEZONDHEIDSVERMOGEN

Met een nadruk op concepten als ‘eigen regie’ en ‘positieve gezondheid’ is er in de afgelopen jaren sterk geleund op de gedachte dat gezondheid, en daarmee de gezondheidsverschillen, in de eerste plaats de eigen verantwoordelijkheid is van individuen. En hoewel het begrip ‘positieve gezondheid’, in zijn originele context, als gespreksmiddel tussen zorgverlener en patiënt zeker een plaats heeft, strekt het niet ver genoeg om de bredere sociale determinanten van gezondheid op waarde te schatten. Gezondheid is inderdaad niet alleen een individuele verantwoordelijkheid, maar veel meer een samenspel tussen individuele eigenschappen, sociaal-economische omstandigheden, maatschappelijke stabiliteit en de kwaliteit van preventie, zorg en verpleging waarover iemand de beschikking heeft. Dit samenspel creëert de *health capability* (het ‘gezondheidsvermogen’) van het individu. Dat wil zeggen: het vertrouwen en vermogen om effectief een goede gezondheid te bereiken, waarbij rekening gehouden wordt met de biologische en genetisch aanleg, de sociale context, de bredere economische en politieke context en de toegang tot preventie en zorg (Prah Ruger, 2010). Deze benadering resoneert eveneens in recente rapporten van onder andere de Raad voor Volksgezondheid & Samenleving (2021), de Sociaal-Economische Raad (2021) en het Verwey-Jonker Instituut (2021), en de Kamerbrief van staatssecretaris Blokhuys (Tweede Kamer, 2021) die daarop volgt. De nadruk ligt daarin duidelijk op de collectieve verantwoordelijkheid die de overheid draagt om het voor mensen mogelijk te maken hun gezondheidsvermogen naar eigen inzicht vorm te geven.

De focus op een breed gezondheidsbegrip als gezondheidsvermogen sluit goed aan bij de Nederlandse beleidsdiscussie waarin er steeds meer gestreefd wordt naar brede welvaart. De concepten van gezondheidsvermogen en brede welvaart zijn afgeleid van dezelfde sociaal-filosofische basis

die door Martha Nussbaum en Amartya Sen in de vorige eeuw is ontwikkeld. Deze zogenaamde *capability approach* richt zich niet enkel op de rechten die mensen hebben, maar ook op het vermogen om deze rechten uit te oefenen. De gemeenschappelijke filosofische basis is niet alleen een academisch voordeel, maar zorgt er juist ook voor dat conceptuele beleidsdiscussies over integraal beleid ter bevordering van brede welvaart binnen hetzelfde raamwerk plaats kunnen vinden. Los van de meer filosofische discussie laat het oeuvre van Michael Marmot (Marmot, 2015) inderdaad zien dat de individuele gezondheid in sterke mate afhangt van de sociaal-economische omgeving.

Eenzijds beslaat de sociaal-economische omgeving de fysieke eigenschappen van de bebouwde omgeving waarin iemand woont. Hier valt het bijvoorbeeld op dat in Nederland armere wijken dikwijls meer geluidsoverlast door verkeer kennen, en slechtere luchtkwaliteit en minder groenvoorziening hebben (Kruize, 2007). Naast de directe gezondheidsschade door de luchtkwaliteit leidt dit ook tot een omgeving waarin buiten recreëren minder aantrekkelijk is. Recenter werk laat tevens zien dat de relatief armere buurten ook vaker *obesogene* eigenschappen hebben, die niet zozeer met de beweegvriendelijkheid als wel met het voedselaanbod te maken hebben (Mölenberg et al., 2021) – armere wijken hebben namelijk relatief meer verkoopplekken van ongezond eten. Los van de vraag of dat aanbod een kwestie van oorzaak of gevolg is, betekent het in ieder geval dat in armere wijken bewegen minder aantrekkelijk is en ongezond voedsel frequenter aangeboden wordt. Bij elkaar leidt dit tot een omgeving met een verhoogd risico op overgewicht. Onderzoek laat inderdaad een samenhang zien tussen de sociaal-economische status van buurten in Nederland en het percentage inwoners met overgewicht (Dekker et al., 2021).

Anderzijds beïnvloedt de omgeving de individuele sociaal-economische situatie. Bestaansonzekerheid – vanwege een laag inkomen, problematische schulden of een slechte binding met de arbeidsmarkt – heeft op veel verschillende manieren invloed op de mate waarin iemand in staat is om gezond te zijn. In Nederland uit zich dat in overvoeding wat betreft de kwalitatieve inname, omdat de goedkoopste

manier om te voorzien in de inname van de dagelijks benodigde calorieën gezoete frisdrank en bewerkt voedsel, zoals aardappelchips, is. In bredere zin is er echter steeds meer bewijs dat armoede gepaard gaat met een aanzienlijke hoeveelheid stress, waardoor tal van zaken bemoeilijkt worden. Zo zijn er aanwijzingen dat stress leidt tot een kortere planingshorizon, waardoor onder andere gedrag aantrekkelijker wordt dat in het hier en nu een direct ervaren beloning oplevert, maar later tot schade kan leiden.

Naast hun individuele effecten is er ook een sterk samenspel tussen de individuele sociaal-economische situatie en de (fysieke) eigenschappen van de wijk of buurt waar iemand woont. Onderzoek wijst uit dat sociaal-economisch kwetsbare individuen in een sociaal-economisch kwetsbare wijk het hoogste risico lopen op een ongezonde leefstijl, terwijl dezelfde individuen in een minder kwetsbare wijk een substantieel lagere kans zouden hebben op een ongezonde leefstijl (Zhu et al., 2021). Bij mensen met weinig individuele kwetsbaarheid valt het op dat ze, ongeacht de wijk waarin ze wonen, een betrekkelijk laag risico hebben op een ongezonde leefstijl.

CORRELATIE IS NOG GEEN CAUSATIE

Kenmerkend aan het onderzoek naar gezondheidsverschillen in Nederland en daarbuiten is dat dit veelal gebruikmaakt van observationele studies. In de praktijk heeft dit als gevolg dat veel van de bijdragen zich minder nadrukkelijk richten op het blootleggen van oorzakelijke verbanden, zoals dat de norm is geworden in de economische literatuur. Een groot deel van de literatuur berust op onderzoeksstrategieën die vooral correlaties vaststellen. Dit laat onverlet dat er, in de afgelopen twintig jaar, door gebruikmaking van natuurlijke experimenten steeds meer onderzoek is gewijd aan het blootleggen van oorzakelijke verbanden tussen sociaal-economische omstandigheden en gezondheid.

Een belangrijke rol is hierbij weggelegd voor het gebruik van gegevens met betrekking tot de stand van de conjunctuur in relatie tot het geboortemoment van de kinderen. Waar in de eerder genoemde literatuur een sterke nadruk lag op de gelijktijdige relatie tussen sociaal-economische eigenschappen en gezondheid, richt de levensloopliteratuur zich juist

op de invloed van omstandigheden vroeg in het leven op de gezondheid later in het leven. Echter, omdat dezelfde determinanten zowel de sociaal-economische eigenschappen in de jeugd als de gezondheid in het latere leven (kunnen) bepalen, wijst een correlatie tussen kwetsbaarheid in de jeugd en ongezondheid op latere leeftijd niet per se op een oorzakelijk verband. Om dit probleem te ondervangen, stellen Van den Berg et al. (2006) voor om gebruik te maken van de stand van de conjunctuur bij de geboorte. De stand van de conjunctuur beïnvloedt de sociaal-economische positie van individuen, maar ze zijn zelf niet in staat om de conjunctuurcyclus te bepalen. Daarmee kan de vergelijking van individuen geboren in een hoogconjunctuur met individuen geboren in een laagconjunctuur een beeld geven van een oorzakelijke invloed van armoede op gezondheid in een later leven. Veel studies maken gebruik van relatief oude cohorten (zoals het 'hongerwinter-cohort') die niet per se representatief zijn voor de huidige cohorten. Deze en andere studies met nieuwere cohorten (onder andere uit *Lifelines*, een drie-generatie-cohort met tien procent van de Noord-Nederlandse bevolking) vinden dat slechtere economische omstandigheden vroeg in het leven leiden tot een slechtere gezondheid zoals een lager geboortegewicht en een verhoogde kans op hart- en vaatziekten (Alessie et al., 2019).

Niettemin blijft het lastig om de oorzakelijke invloed van buurtfactoren op de gezondheid empirisch vast te stellen. Om mensen in een rijke of arme buurt in te delen, en vervolgens te kijken wat dat met de gezondheid van die individuen doet, is haast ondoenlijk. Voor de Verenigde Staten is dit echter wel mogelijk geweest bij het zogenoemde *moving-to-opportunity*-programma. Daarbij zijn in de jaren negentig mensen, via een loterij, uit relatief arme buurten naar relatief rijke buurten verplaatst. De evaluatie van de langetermijneffecten van dit programma zijn nog gaande, maar eerdere evaluaties hebben reeds aangetoond dat mensen in de nieuwe (rijker) buurten minder last hadden van obesitas en diabetes (Ludwig et al., 2011). Hoewel deze resultaten in Nederland niet hetzelfde hoeven te zijn (Muilwijk-Vriend et al., 2019), tonen ze wel aan dat er een oorzakelijke relatie kan zijn tussen de buurt waarin iemand opgroeit en zijn/haar gezondheid.

VERSCHILLEN BINNEN GROEPEN

Kenmerkend aan de wetenschappelijke, maatschappelijke en beleidsmatige discussie over gezondheidsverschillen in Nederland is dat deze zich met name richt op de verschillen *tussen* sociaal-economische groepen. Zo ontstaat het beeld dat arme groepen gelijkmatig ongezond zijn, terwijl rijke groepen gelijkmatig gezond zijn. Dit is echter niet waar. De gradiënt en de spreiding in kosten voor verzekerde zorg op wijkniveau, uitgesplitst naar buurten met verschillende sociaal-economische eigenschappen (figuur 2), laat zien dat er *binnen* groepen wijken met vergelijkbare sociaal-economische omstandigheden zeer uiteenlopende gezondheidsuitkomsten bestaan. Zo zijn er arme wijken waar er relatief weinig kosten gemaakt worden, en rijke wijken waar de uitgaven juist hoog zijn. Dekker et al. (2021) laten zien dat hetzelfde geldt voor de gezondheids- en leefstijluitkomsten op buurtniveau, en op individueel niveau laat lopend onderzoek zien er dat ook daar grote verschillen zijn binnen de diverse sociaal-economische groepen. Marmot (2015) grijpt dit fenomeen aan om vast te stellen dat er twee strategieën zijn om gezondheidsverschillen te verminderen, namelijk het aanpakken van de ongelijkheid *tussen* groepen en het verkleinen van de verschillen *binnen* groepen. Uit figuur 2 blijkt dat Strategie 1 inhoudt dat een sociaal-economische groep opschuift naar het gezondheidspatroon (in dit geval qua zorgkosten) van een hogere sociaal-economische groep. Strategie 2 houdt in dat er voor elke groep een gelijksoortig sociaal-economisch wijkenbeleid gevoerd wordt dat ervoor zorgt dat, in wijken met bovengemiddeld hoge zorgkosten, de kosten dalen tot aan het gemiddelde van die groep (of zelfs nog lager).

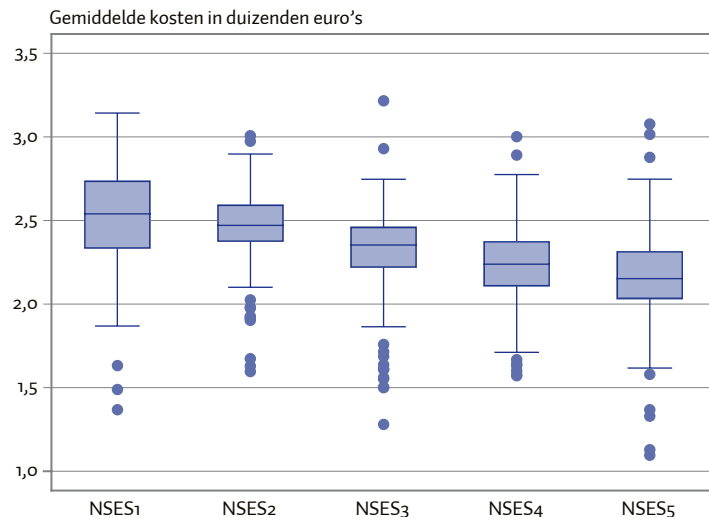
Hoewel bestrijding van onderliggende ongelijkheden (Strategie 1) om verschillende redenen verstandig beleid kan zijn, laten de gezondheidsverschillen binnen groepen zien dat veel gezondheidswinst geboekt kan worden door mensen, ongeacht hun sociaal-economische status, gezonder te maken (Strategie 2). De Boer et al. (2019) berekenen dat, wanneer in Nederland het sociaal-economische gezondheidsverschil binnen wijken wordt vermindert tot aan het punt dat elke wijk maximaal de gemiddelde zorgkosten heeft van de wijken in het eigen sociaal-economische kwintiel, de

totale verzekerde zorgkosten dalen met 2,4 procent. Dat is weliswaar minder dan de daling van 7,3 procent bij het volledig verdwijnen van sociaal-economische gezondheidsverschillen, maar omdat bij deze insteek niet de onderliggende sociaal-economische structuur hoeft te veranderen lijkt het een realistische strategie.

Deze afruil is belangrijk voor een toekomstig beleidsontwerp om gezondheidsverschillen te verlagen. Het is inderdaad aantrekkelijk om ons vooral te richten op de grote winsten die te boeken zijn door het verlagen van verschillen tussen groepen (denk aan het verschil in gezonde levensverwachting). Het veranderen van ongelijkheden in de samenleving is echter geen sinecure, zodat de meer bescheiden winst van het verlagen van gezondheidsverschillen binnen groepen wellicht sneller tot tastbare resultaten kan leiden. Een waar-

Sociaal-economische gezondheidsverschillen binnen en tussen groepen

FIGUUR 2

NSES is de sociaal-economische status van een wijk opgesplitst in kwintielen, gemiddelde kosten zijn de gemiddelde uitgaven voor verzekerde zorg in de desbetreffende wijk.

Bron: De Boer et al. (2019)

schuwing hierbij is dat de mechanismen achter de verschillen binnen groepen nog onvoldoende begrepen worden om tot concrete beleidsaanbevelingen te komen. Omdat verschillen binnen groepen teruggedrongen kunnen worden zonder de onderliggende ongelijkheden aan te spreken, lijkt het daarom verstandig om bij toekomstig onderzoek en beleid juist in te zetten op deze dimensie van gezondheidsverschillen.

Dat begint dan met het verschuiven van de onderzoeksvraag waarom sociaal-economische zwakkere groepen of buurten ongezond zijn, naar de vraag waarom er ook arme mensen en buurten zijn die wel gezond zijn. Dat antwoord kan dan de beleidsonderbouwing vormen waarmee arme groepen en buurten gezondheidswinst kunnen boeken.

LITERATUUR

- Alessie, R.J.M., V. Angelini, J.O. Mierau et al. (2019) Economic conditions at birth and cardiovascular disease risk in adulthood: evidence from post-1950 cohorts. *Social Science & Medicine*, 224, 77–84.
- Berg, G.J. van den, M. Lindeboom en F. Portrait (2006) Economic conditions early in life and individual mortality. *The American Economic Review*, 96(1), 290–302.
- Boer, W.I.J. de, E. Buskens, R.H. Koning en J.O. Mierau (2019) Neighborhood socioeconomic status and health care costs: a population-wide study in the Netherlands. *American Journal of Public Health*, 109(6), 927–933.
- Dekker, L.H., R.H. Rijns en J.O. Mierau (2021) The health potential of neighborhoods: a population-wide study in the Netherlands. *Social Science & Medicine – Population Health*, 15, artikelnr 100867.
- Kruize, H. (2007) *On environmental equity*. Proefschrift Universiteit Utrecht, Netherlands Geographical Studies, 359.
- Ludwig, J., L. Sanbonmatsu, L. Gennetian et al. (2011) Neighborhoods, obesity, and diabetes: a randomized social experiment. *The New England Journal of Medicine*, 365(16), 1509–1519.
- Marmot, M. (2015) The health gap: the challenge of an unequal world. *The Lancet*, 386(10011), 2442–2444.
- Mölenberg, F.J.M., J.D. Mackenbach, M.P. Poelman et al. (2021) Socioeconomic inequalities in the food environment and body composition among school-aged children: a fixed-effects analysis. *International Journal of Obesity*, 13 augustus. Te lezen op www.nature.com.
- Muilwijk-Vriend, S., D. Webbink en B. ter Weel (2019) Economische kansen hangen af van de regio waarin kinderen opgroeien. *ESB*, 104(4780), 564–567.
- Prah Ruger, J. (2010) Health capability: conceptualization and operationalization. *American Journal of Public Health*, 100(1), 41–49.
- Raad voor Volksgezondheid & Samenleving (2021) *Een eerlijke kans op gezond leven*. Rapport, publicatienummer 2021-04. Te vinden op www.raadrvs.nl.
- Smeets, R., B. ter Weel en J. Zwetsloot (2021) Onge-lijk gebruik van online-leermiddelen tijdens de lockdown. *ESB*, 106(4793), 24–26.
- Sociaal-Economische Raad (2021) *Naar een gezond en vitaal Nederland*. Rapport aan de Tweede Kamer, 19 mei.
- Tweede Kamer (2021) *Bouwstenen voor fundament onder toekomstig preventiebeleid: Kamerbrief van staatssecretaris Blokhuis*, 2375974-1010564-PG.
- Verwey-Jonker Instituut (2021) *Versterking van de publieke gezondheid*. Advies, 19 juni.
- Visser, M. de, A. Kunst, L. Stoeldraaijer en C. Harmsen (2021) *Sociaal-demografische verschillen in COVID-19-sterfte tijdens de eerste golf van de corona-epidemie*. CBS Statistische Trends, 23 maart.
- Zhu, Y., M.-J. Duan, I.J. Riphagen, J.O. Mierau et al. (2021) Separate and combined effects of individual and neighbourhood socio-economic disadvantage on health-related lifestyle risk factors: a multilevel analysis. *International Journal of Epidemiology*, 24 april. Te lezen op academic.oup.com.

Coronacrisis

De overgang van onderwijs naar arbeidsmarkt tijdens de coronapandemie

De coronapandemie en het besluit tot een lockdown kwam onverwachts als een schok. Jongeren die in 2019 hun arbeidsmarktintrede beleefden, werden binnen een half jaar geconfronteerd met grote onzekerheid. Vooral in de leeftijdsgroep tot dertig jaar werken er veel jongeren op basis van een tijdelijk contract. Daarnaast zijn jongeren oververtegenwoordigd in sectoren zoals bijvoorbeeld de horeca, die hard getroffen werden door de pandemie en de genomen maatregelen. Deze bijdrage brengt de arbeidsmarktpositie in beeld van alle jongeren die in 2019 en 2020 de arbeidsmarkt betraden.

IN HET KORT

- ▶ Gemiddelde baankansen voor jongeren zijn hersteld tot op het niveau van voor de pandemie, waardoor schade op de lange termijn onwaarschijnlijk lijkt.
- ▶ Het aanbod van jonge aanwas is in 2020 gedaald omdat ruim 20.000 jongeren hun arbeidsmarktintrede hebben uitgesteld.
- ▶ De pandemie legt de bestaande verschillen tussen opleidingsniveau qua baan zekerheid onder een vergrootglas.

Het monitoren van jongeren is van groot belang, omdat een onverwacht slechte start op de arbeidsmarkt mogelijk langdurig negatieve gevolgen kan hebben voor de verdere loopbaan. Verschillende studies komen tot de conclusie dat mensen die de markt betreden in economisch slechte en onzekere tijden langdurig een lager loon en minder kans op stabiel werk hebben (Schwandt en Von Wachter, 2019). Vooral bepalend hiervoor is de arbeidsmarktsituatie in de eerste twee jaar na intrede (Oreopoulos et al., 2012). Contactbeperkingen en sociale isolatie kunnen deze effecten nog eens versterken, en hebben tevens een negatief effect op de (mentale) gezondheid (Holt-Lunstad et al., 2010). Ook leidt het afstuderen in crisistijd tot een grotere

HENRI BUSSINK

Onderzoeker bij
SEO Economisch
Onderzoek

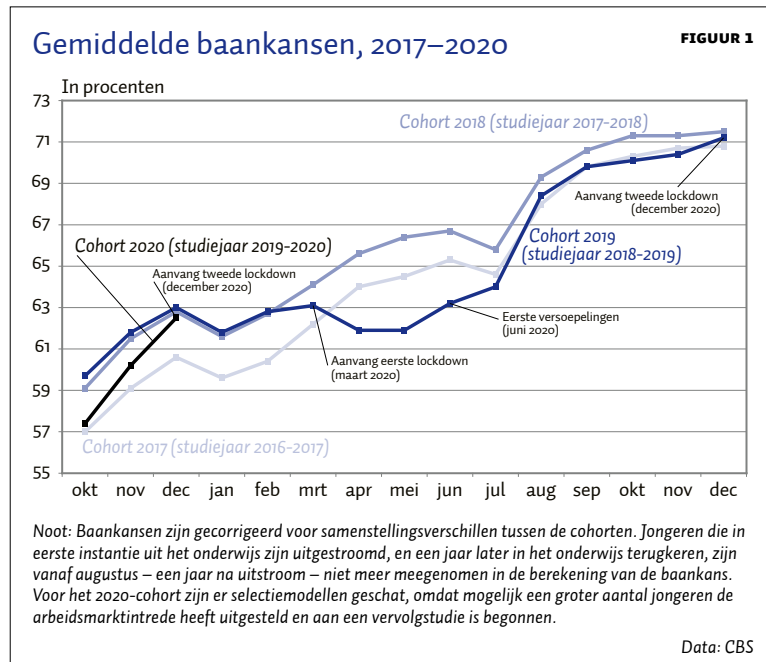
BAS TER WEEL

Algemeen directeur
van SEO Econo-
misch Onderzoek
en hoogleraar aan
de Universiteit van
Amsterdam

JELLE

ZWETSLOOT

Senior onderzoeker
bij SEO Economisch
Onderzoek

neiging tot crimineel gedrag, aangezien er minder kansen op de arbeidsmarkt zijn (Bell et al., 2018), en het verder moeilijker is om een partner te vinden omdat jongeren met een onzekere arbeidsmarktpositie minder aantrekkelijke partners zijn (Schwandt en Von Wachter, 2019).

Tevens blijkt uit de wetenschappelijke literatuur dat jongeren, die ook in economisch goede tijden meer moeite hebben met het vinden van een baan, tijdens crises harder worden getroffen. Het betreft dan onder anderen jongeren met een relatief laag opleidingsniveau, met een migratieachtergrond of met een gezondheidsbeperking. Werkgevers hebben in economisch slechte tijden een ruimere keuze uit sollicitanten en zijn zelf ook onzekerder over de toekomst, waardoor er risico's worden gemeden en bepaalde vooroordelen een prominentere rol spelen. Zo namen tijdens de financiële crisis in 2010 de baankansen voor mbo-afgestudeerden met een migratieachtergrond onevenredig snel af ten opzich-

te van andere mbo'ers (Bisschop et al., 2020). Bovendien ondervonden hier de laag- en middelbaaropgeleide starters meer langdurige negatieve inkomenseffecten dan de hoogopgeleiden (Van den Berge, 2018).

De langetermijneffecten van de coronapandemie op de arbeidsloopbaan van mensen die recent de markt hebben betreden, zijn nog niet duidelijk. Wel is het zaak om goed te monitoren wat de veranderingen zijn in het arbeidsmarktperspectief voor jongeren. Op basis van de eerdere inzichten over negatieve effecten op lange termijn is het mogelijk om op korte termijn maatregelen te nemen.

DATA EN DEFINITIES

De analyses zijn gedaan op basis van administratieve Microdata van het CBS, met daarin informatie tot en met december 2020 (Zwetsloot et al., 2021). De onderzoekspopulatie betreft alle jongeren tussen de zestien en dertig jaar die in een bepaald jaar staan ingeschreven in het bekostigd onderwijs, en al dan niet het bekostigd onderwijs hebben verlaten. Uitstromers uit het onderwijs zijn jongeren die op 1 oktober van een studiejaar staan ingeschreven aan een voltijdsopleiding in het bekostigd onderwijs, en op 1 oktober in het daaropvolgende jaar (uitstroomjaar) niet meer staan ingeschreven.

De data maken het mogelijk om de impact van de coronapandemie in beeld te brengen op de baankansen van jongeren die de arbeidsmarkt zijn opgegaan (cohort 2018/2019 en cohort 2019/2020). Tevens is het mogelijk de impact inzichtelijk te maken van de pandemie op de mate waarin jongeren langer in het onderwijs verblijven en/of vaker terugkeren naar het onderwijs.

We analyseren verschillen in baankansen. Deze kansen zijn gedefinieerd als het hebben van een baan als werknemer voor minimaal drie dagen per week. Indien iemand tegelijkertijd meerdere banen heeft, is het aantal werkdagen bij elkaar opgeteld om zo te bepalen of iemand voor minstens drie dagen per week werk heeft. De baankansen zijn per maand berekend voor alle jongeren die het onderwijs hebben verlaten en in de betreffende maand in Nederland wonen.

Om de impact van de pandemie te meten, vergelijkt dit onderzoek de baankansen van afgestudeerden en schoolver-

laters tijdens de pandemie met de baankansen van (eerdere cohorten) afgestudeerden en schoolverlaters voorafgaand aan de pandemie. Voor een goede vergelijkbaarheid zijn de baankansen gecorrigeerd voor samenstellingsverschillen tussen de cohorten. Bij de uitsplitsing van baankansen naar groepen binnen de opleidingsniveaus is er rekening gehouden met een aantal persoonskenmerken die verschillen in baankansen tussen groepen kunnen veroorzaken.

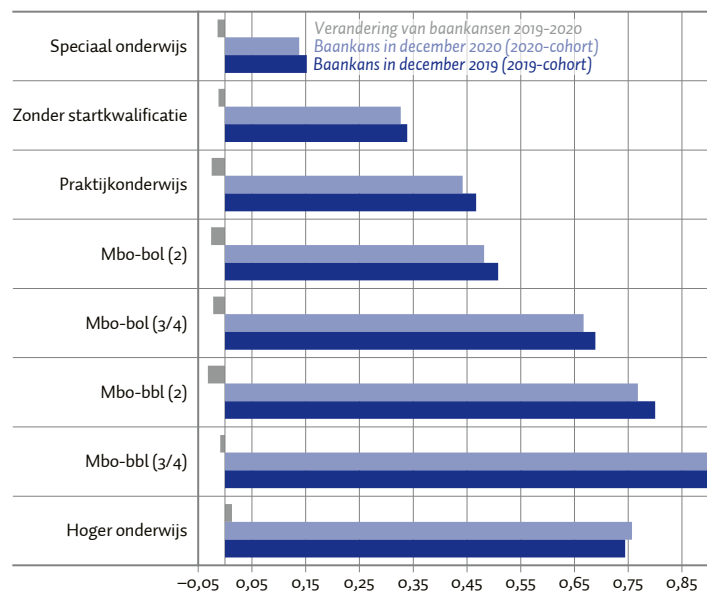
BAANKANSEN

Figuur 1 toont de kans op een baan voor vier verschillende cohorten die in de periode 2017–2020 de arbeidsmarkt hebben betreden. De horizontale as geeft de maanden na uitstroom weer. De eerste meting voor ieder cohort is op 1 oktober, en de laatste meting in december van het daarop volgende jaar. Op die manier worden de baankansen in de eerste vijftien maanden na afstuderen zichtbaar. De twee cohorten die in 2019 (studiejaar 2018/2019) en 2020 (studiejaar 2019/2020) de arbeidsmarkt hebben betreden, hebben mogelijk van de pandemie hinder ondervonden. Het 2019-cohort werd ongeveer een half jaar na afstuderen geconfronteerd met een lockdown, en het 2020-cohort kwam na een turbulente periode en enige versoepelingen op de markt, en werd in december 2020 geconfronteerd met een nieuwe lockdown. Van dit laatste cohort zijn er slechts drie maanden aan data beschikbaar.

Na een dip in de baankansen tijdens de eerste lockdown, zijn de gemiddelde baankansen van de jongeren uit het 2019-cohort hersteld tot het niveau van voor de coronapandemie. De gemiddelde baankansen van jongeren uit het 2019-cohort zijn, aan het begin van de tweede lockdown in december 2020, dus even hoog als de baankansen van jongeren uit het 2018-cohort in december 2019: ongeveer 71,5 procent. Ook de jongeren uit het 2020-cohort, die in de zomer van 2020 tijdens de pandemie het onderwijs hebben verlaten, vinden in het algemeen niet minder vaak werk aan het begin van de tweede lockdown in december 2020. Net als de voorgaande twee cohorten heeft, afgerond, gemiddeld 63 procent van hen een baan voor minimaal drie dagen per week – drie maanden na hun uitstroom uit het onderwijs.

Verschillen in baankansen tijdens de coronapandemie

FIGUUR 2

Noot: Baankansen zijn gecorrigeerd voor samenstellingsverschillen tussen cohorten. Jongeren die in eerste instantie uit het onderwijs zijn uitgestroomd, en een jaar later terugkeren in het onderwijs, zijn vanaf augustus een jaar na uitstroom niet meer meegenomen in de baankansberekening. Voor het 2020-cohort zijn selectiemodellen geschat, omdat een groter aantal jongeren mogelijk de arbeidsmarktintrede heeft uitgesteld en aan een vervolgstudie is begonnen.

Data: CBS

Op basis van deze cijfers lijkt de impact van de coronapandemie op de baankansen van startende jongeren slechts van tijdelijke aard te zijn geweest. Er zijn bij deze conclusie twee kanttekeningen te maken. Ten eerste zijn de gemiddelde baankansen weliswaar hersteld tot op het niveau van voor de pandemie, maar dat geldt niet voor groepen jongeren die ook voorafgaand aan de pandemie al een lage baankans hadden. Hun kansen zijn afgenomen. Ten tweede hebben baankansen alleen betrekking op jongeren die zich op de arbeidsmarkt begeven. Dit zullen waarschijnlijk jongeren met hogere baankansen zijn, hetgeen deze kans is vertekent.

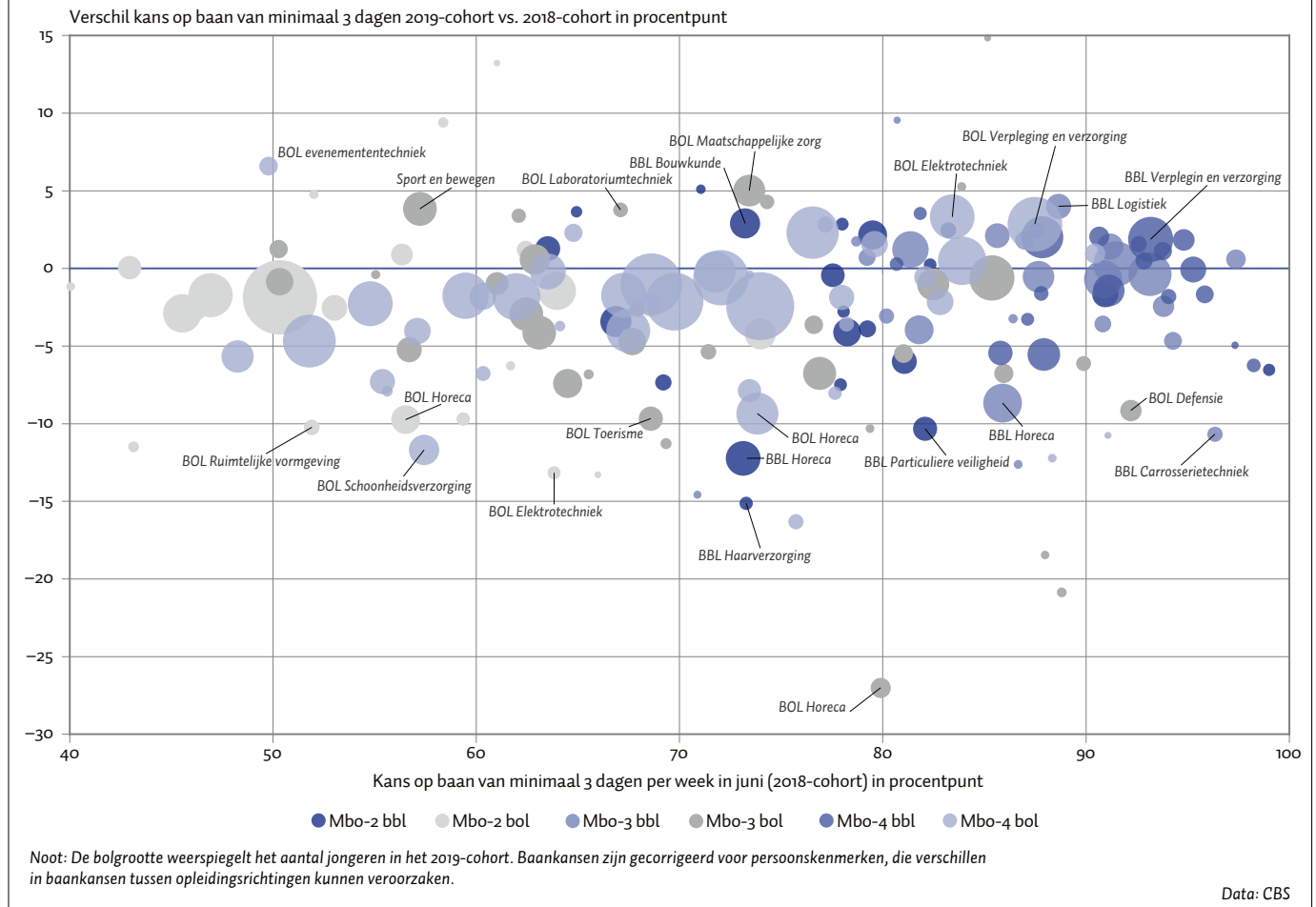
VERSCHILLEN TUSSEN OPLEIDINGSNIVEAUS EN -RICHTINGEN

Het verschil in baankansen tussen opleidingsniveaus is licht toegenomen. Figuur 2 laat een vergelijking van baankansen zien, drie maanden na uitstroom uit het onderwijs door de

2019- en 2020-cohorten. Er is gekozen voor deze twee cohorten omdat ze het dichtst op elkaar zitten, en de mensen in die cohorten waarschijnlijk het best met elkaar te vergelijken zijn. Het hoger onderwijs is als groep weergegeven, omdat baankansen ongeveer gelijk zijn tussen mensen met een wo-

Verschillen in baankansen van mbo'ers: 2018-cohort vs. 2019-cohort ca. een jaar na de arbeidsmarktintrede

FIGUUR 3

opleiding en hbo'ers. Wel is er onderscheid gemaakt tussen de verschillende mbo-opleidingen, aangezien mensen met een bbl-opleiding (een opleiding die zich kenmerkt door een sterke link met werken tijdens de schoolloopbaan) gemiddeld hogere baankansen hebben dan jongeren met een bol-diploma (waarbij de schoolloopbaan zich meer concentreert binnen de muren van het opleidingscentrum). De figuur laat zien dat de relatief hoge baankansen van hoger opgeleiden wat zijn gestegen, terwijl de relatief lage baankansen voor lager opgeleiden wat zijn gedaald (grijze balkjes).

Verschillen naar opleidingsrichting zijn in kaart gebracht door te kijken naar alle mbo-opleidingen in Nederland en deze naar niveau (2, 3 of 4) en richting (bol of bbl) te noteren. De baankansen voor alle jongeren uit het 2018-cohort zijn afgezet tegen het verschil in baankansen tussen dit cohort en het 2019-cohort in de maand juni. Dat is dus ongeveer een jaar na het verlaten van de mbo-opleiding. Figuur 3 laat de resultaten zien, waarbij de grootte van de bollen de omvang weergeeft van het 2019-cohort. In de figuur vallen twee dingen op.

Ten eerste lijkt het erop dat opleidingen, die ook voorafgaand aan de pandemie al relatief lage baankansen boden, over het algemeen harder worden getroffen: jongeren met een mbo-diploma met baankansen van minder dan 70 procent zien in het algemeen hun baankansen dalen. Dit verband is het sterkst bij jongeren met een bol-opleiding (niveau 4).

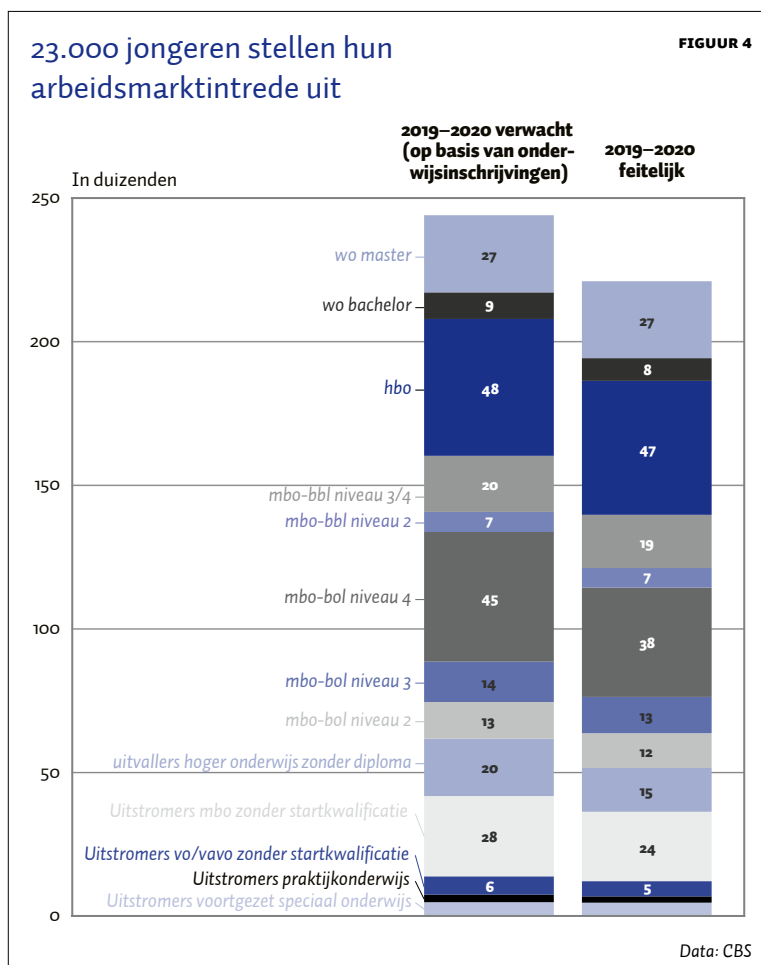
Ten tweede worden jongeren met een diploma dat opleidt voor beroepen in coronagevoelige sectoren relatief hard geraakt. De daling van baankansen ten opzichte van een cohort eerder is vaak meer dan tien procentpunt. Vooral jongeren die aan het werk zouden gaan in de horeca (op alle drie de mbo-niveaus) hebben veel minder vaak een baan van minimaal drie dagen per week. Ook jongeren met een opleiding in de haarverzorging (bol-3 en -4), het toerisme (bol-3) en de schoonheidsverzorging (bol-4) hebben veel minder kans op een baan.

Jongeren met mbo-opleidingen in de verpleging hebben hun relatief goede baankansen verder zien stijgen. Dit hangt samen met de vraag naar zorgpersoneel tijdens de coronapandemie. In het algemeen zijn het jongeren met een oplei-

ding tot een beroep in de zorg of techniek die betere baankansen hebben gekregen (al is het aantal richtingen beperkt waarin de baankansen met meer dan een paar procentpunten zijn toegenomen).

ARBEIDSAANBOD

Het aantal jongeren dat jaarlijks de arbeidsmarkt betreedt, is conjunctuurgevoelig. Vanaf 2013 tot en met 2019 steeg het

nieuwe arbeidsaanbod van 215.000 naar 240.000. In 2020 is er een daling te zien naar 220.000 nieuwe arbeidskrachten die zich op de arbeidsmarkt melden, zoals weergegeven in figuur 4. De daling is vooral zichtbaar onder jongeren met een mbo-bol-opleiding, uitvallers uit het hoger onderwijs, en jongeren zonder startkwalificatie. Op basis van het aantal jongeren in het onderwijs is te schatten hoe groot de uitstroom normaal gesproken had moeten zijn. Uit deze analyse komt naar voren dat tijdens de pandemie het nieuwe arbeidsaanbod ongeveer 23.000 jongeren lager werd. Dat is ongeveer tien procent van het aantal jongeren dat in normale tijden de arbeidsmarkt betreedt. Er is vooral minder uitstroom uit het onderwijs van jongeren met een mbo-bol-opleiding (9.000), van jongeren die uitvallen uit het hoger onderwijs (5.000), en van jongeren die zonder startkwalificatie de markt betreden (5.000). Deze groepen jongeren zagen hun baankansen tijdens de eerste lockdown relatief sterk dalen (Zwetsloot et al., 2021), en lijken ook bij aanvang van de tweede lockdown in december 2020 relatief hard te zijn getroffen.

De daling in de uitstroom van 23.000 jongeren uit het onderwijs is het gevolg van een combinatie van minder studie-uitval, studievertraging en het uitstellen van de arbeidsmarktloopbaan door een vervolgopleiding te beginnen.

De daling in de studie-uitval ontstaat door minder studie-uitval in het hbo en de mbo-bol-opleidingen in het 2020-cohort. Ook in de wo-bachelor- en mbo-bbl-opleidingen stoppen jongeren minder vaak vroegtijdig met hun studie, ten opzichte van eerdere cohorten. Daarnaast is ook de uitval vanuit het voortgezet onderwijs afgenomen, waardoor de totale studie-uitval is gedaald met ruim 15.000 jongeren. Minder studie-uitval kan ontstaan doordat jongeren, vanwege de onzekere situatie op de arbeidsmarkt, besluiten om langer in het onderwijs te blijven en toch hun diploma te gaan halen. Ook kan er meespelen dat onderwijsinstellingen tijdens het afgelopen jaar, waarin er relatief weinig fysiek onderwijs is verzorgd, minder streng zijn geweest wanneer jongeren onvoldoende studiepunten behaalden om door te kunnen stromen naar het volgende jaar. De toekomst moet uitwijzen of deze jongeren erin zullen slagen om een diploma te behalen, of dat zij volgend jaar mogelijk alsnog voortijdig

met hun studie zullen stoppen en de arbeidsmarkt opgaan.

Het aantal jongeren dat met een diploma de arbeidsmarkt betreedt, ligt in totaal ruim 7.500 lager dan verwacht. Dat is deels het gevolg van het feit dat jongeren tijdens de coronapandemie gemiddeld langer doen over het behalen van hun diploma als gevolg van de studievertraging – waardoor het aantal gediplomeerde jongeren afneemt. Het aantal jongeren dat met een mbo-diploma de markt had moeten betreden ligt 5.500 lager. Als gevolg van de coronapandemie kan het gebeuren dat mensen langer doen over het behalen van hun diploma, bijvoorbeeld wanneer de vereiste stages of leerwerkbanen niet door konden gaan, of vanwege de beperkingen van het online-onderwijs om voldoende vooruitgang te kunnen boeken.

Tevens kiezen jongeren na het behalen van hun diploma er vaker voor om door te studeren. Het aantal doorstudeerders in het mbo is drie procentpunt hoger wanneer het 2020-cohort wordt afgezet tegen het 2019-cohort. Ook het aantal jongeren dat, na het behalen van een wo-bachelor-diploma, kiest om door te studeren is met vier procentpunt gestegen. Doorstuderen en het opdoen van nieuwe kennis en vaardigheden in een ongunstige arbeidsmarkt kan het gevolg zijn van een afweging tussen de kosten en baten van een jaar extra onderwijs en het verwachte inkomen. In een arbeidsmarkt die nog een tijdje ongunstig blijft, dient een extra diploma als signaal voor kwaliteit. In de top 20 van hbo- en mbo-opleidingen, met de grootste toename aan doorstudeerders, staan veel opleidingen in ‘coronagevoelige’ sectoren, zoals de luchtvaart, verzorging en horeca. Jongeren die ervoor kiezen om in het onderwijs te blijven, doen dat vrijwel allemaal op een hoger niveau.

CONCLUSIE EN LESSEN

De coronapandemie wijkt af van andere economische crises. De coronapandemie is in eerste instantie een gezondheidscrisis, en als gevolg van contactbeperkingen en andere maatregelen (zoals de sectorale lockdowns) worden bepaalde groepen jongeren harder geraakt dan andere. Economische crises ontstaan vaak door onevenwichtigheden in de economie zelf, zoals een te krappe arbeidsmarkt.

Een aantal bedrijfssectoren is, door de Nederlandse lockdowns of internationale beperkingen, tijdens de coronapandemie helemaal of gedeeltelijk stil komen te liggen – met een grote productie-uitval als gevolg. Met de lockdowns en het verplichte thuiswerken beoogde de overheid het aantal contacten tussen mensen te beperken, om zo de verspreiding van het virus tegen te gaan. Het waren dan ook voornamelijk werkenden in ‘contactberoepen’ die als gevolg van de lockdowns hun werk niet of nauwelijks konden uitoefenen. Dat geldt bijvoorbeeld voor jongeren met een opleiding voor een beroep in de horeca, de persoonlijke dienstverlening, de cultuur-, toerisme- en luchtvaartsector. Andere sectoren zoals de detailhandel *food* zagen de productie juist toenemen, en daar is er geen sprake geweest van een afnemende vraag naar arbeid. Een belangrijke vraag is in hoeverre deze verschillen tussen sectoren en beroepen doorwerken op de kansen van jongeren. De literatuur wijst erop dat vooral de eerste twee jaren na het betreden van de arbeidsmarkt bepalend zijn voor het verdere verloop en de mogelijke schade op de lange termijn. Gezien het huidige snelle herstel van de arbeidsmarkt lijken deze negatieve effecten op dit moment niet erg waarschijnlijk, maar is het goed om het te blijven monitoren zolang de coronapandemie voortduurt.

De werkenden met een mbo-opleiding of zonder startkwalificatie werken vaker in de door de pandemie meest getroffen beroepen en sectoren dan de werkenden met een hbo- of wo-opleiding. Het is dan ook aannemelijk dat jongeren met maximaal een mbo-opleiding van de pandemie meer last hebben ondervonden. Zo hadden, in 2019, respectievelijk 44 en 29 procent van de werkenden met een mbo-opleiding en de werkenden zonder startkwalificatie een baan in de sectoren handel, vervoer en opslag, en horeca, tegenover 12 procent van de werkenden met een hbo- of wo-opleiding. Die laatste groep heeft vaker een baan in de sectoren onderwijs, gezondheids- en welzijnzorg, en specialistische zakelijke diensten – sectoren waarin amper sprake is van minder vraag als gevolg van de pandemie. Ontslagen en het niet kunnen vinden van een baan na het uitbreken van de pandemie komen daarom vooral voor bij de lageropgeleiden. Dit verschil wordt vergroot door het feit dat baan zekerheid hoger

is onder hogeropgeleiden en in de sectoren waarin zij relatief vaak werkzaam zijn. Hun vaardigheden zijn schaars, waardoor werkgevers eerder geneigd zijn deze werkenden aan zich te binden. Een pandemie legt het vergrootglas op deze verschillen, omdat het vooral jongeren met een lagere opleiding zijn die hun baan (tijdelijk) hebben verloren. Deze observatie gold al, waar het gaat om het vinden van werk, voor de aanvang van de pandemie en lijkt zich te hebben versterkt.

Voor lageropgeleiden zijn ontslagen als gevolg van het uitbreken van de pandemie

Door technologische verandering, zoals automatisering, digitalisering en robotisering, kunnen bepaalde taken van de mens worden overgenomen. Veel van deze taken worden in de regel uitgevoerd door mensen met een middelbaar opleidingsniveau, waardoor zij hun baankansen mogelijk verder zien afnemen. Dit is een structurele trend die jongeren raakt met een mbo-diploma (Ter Weel et al., 2020), en een trend die door de coronapandemie mogelijk is versneld. Een voorbeeld is dat in de toekomst er waarschijnlijk vaker thuisgewerkt zal worden, en dat bedrijven daarop inspelen door hun ondersteunende processen verder te digitaliseren. Ook het digitaal vergaderen zorgt ervoor dat de vraag naar bepaalde dienstverlenende beroepen en vervoer daalt. Het lijkt effectief te zijn om in te spelen op deze trends, door jongeren te begeleiden bij het kiezen van hun opleiding en hun toekomstige beroep, en tevens om in te zetten op een leven lang ontwikkelen van jongeren die nu werkzaam zijn in deze beroepen.

Zoals gezegd, de coronapandemie is in de eerste plaats een gezondheids crisis, waarbij ouderen en mensen met een kwetsbare gezondheid een verhoogd gezondheidsrisico lopen. Jongeren lijken in het algemeen minder last te hebben van de fysieke gevolgen van het coronavirus, maar dat geldt niet voor jongeren met een kwetsbare gezondheid. Mogelijk

zullen zij zich minder snel op de arbeidsmarkt aanbieden, vanwege de toegenomen gezondheidsrisico's. Ook neemt de kans op ziekteverzuim toe voor deze groep jongeren, waardoor werkgevers mogelijk minder geneigd zijn om hen aan te nemen. Daarnaast bestaan er zorgen over de gevolgen van de coronamaatregelen voor de *mentale gezondheid* van jongeren. Ook dit kan een succesvolle overgang van het onderwijs naar de arbeidsmarkt bemoeilijken, vooral voor jonge-

ren die al (mentale) gezondheidsproblemen ondervinden. Deze groep is relatief klein, maar verdient extra aandacht qua beleid, zodat zij niet langdurig buitenspel komen te staan en een beroep moeten doen op voorzieningen (zoals wajong en bijstand).

ZonMw (project 10430032010027) heeft dit onderzoek mede gefinancierd.

LITERATUUR

Bell, B., A. Bindler en S. Machin (2018) Crime scars: recessions and the making of career criminals. *The Review of Economics and Statistics*, 100(3), 392–404.

Berge, W. van den (2018) Bad start, bad match? The early career effects of graduating in a recession for vocational and academic graduates. *Labour Economics*, 53 (augustus), 75–96.

Bisschop, P., B. ter Weel en J. Zwetsloot (2020) Ethnic employment gaps of graduates in the Netherlands. *De Economist*, 168(4), 577–598.

Holt-Lunstad, J., T.B. Smith en J.B. Layton (2010) Social relationships and mortality risk: a meta-analytic review. *PLOS Medicine*, 7(7), e1000316.

Oreopoulos, P., T. von Wachter en A. Heisz (2012) The short-and long-term career effects of graduating in a recession. *American Economic Journal: Applied Economics*, 4(1), 1–29.

Schwandt, H. en T.M. von Wachter (2019) Unlucky cohorts: estimating the long-term effects of entering the labor market in a recession in large cross-

sectional data sets. *Journal of Labor Economics*, 37(S1), S161–S198.

Weel, B. ter, J. Zwetsloot en P. Bisschop (2020) Technologie verslechtert arbeidsmarktkansen van mbo'ers. *ESB*, 106(4797), 226–229.

Zwetsloot, J., B. ter Weel, H. Bussink et al. (2021) *De impact van de coronapandemie op de overgang van het onderwijs naar de arbeidsmarkt*. SEO Economisch Onderzoek, Tussenrapportage, juli.

De coronapandemie en de verdeling van huishoudelijke en zorgtaken in Nederland

De verdeling van huishoudelijke en zorgtaken is in Nederland ongelijk; moeders doen namelijk meer dan vaders. Coronamaatregelen, zoals de sluiting van scholen en kinderdagverblijven en de norm van thuiswerken, zijn op ouders van grote invloed geweest. Hoe heeft de verdeling van deze taken zich ontwikkeld gedurende de eerste maanden van de coronapandemie?

IN HET KORT

- ▶ De coronapandemie lijkt beperkt van invloed te zijn op de verdeling van zorg en huishoudelijk werk.
- ▶ Thuiswerken heeft een deel van de vaders gestimuleerd om meer zorgtaken aan te pakken.
- ▶ Het realiseren van emancipatiedoelstellingen vergt een integrale beleidsaanpak.

De ongelijkheid tussen mannen en vrouwen in Nederland neemt gestaag af. Zo werken vrouwen steeds meer en zijn ze vaker economisch zelfstandig. Toch stokt de emancipatie veelal rondom de transitie naar het ouderschap (Brakel et al., 2020). Na de geboorte van kinderen gaan vaders gemiddeld meer tijd besteden aan betaald werk, terwijl moeders – meer dan vaders – voor de kinderen zorgen. Doordat moeders

meer zorgtaken op zich nemen, werken ze gemiddeld genomen vaker in deeltijd (Yerkes en Hewitt, 2019). Een groot deel van de Nederlandse huishoudens kan dan ook gekarakteriseerd worden als *anderhalfverdieners*, waarbij de man voltijds werkt en de vrouw in deeltijd. In Nederland werkt ruim 65 procent van de vrouwen in deeltijd, dat daarmee mondiaal de koploper is (OESO, 2020).

Deze ongelijke verdeling van werk en zorg kan negatieve consequenties hebben voor zowel moeders als vaders. Veel vaders zouden meer betrokken willen zijn bij de zorg voor kinderen, maar worden gehinderd door, onder meer, maatschappelijke en organisatorische normen. Hierdoor worstelen sommige vaders met tegenstrijdige verwachtingen, die enerzijds voorschrijven dat mannen ‘betrokken vaders’ moeten zijn, en anderzijds dat ze kostwinnaar zijn (Hobson, 2002). Voor moeders heeft het in groten getale in deeltijd werken ook negatieve consequenties, bijvoorbeeld voor hun economische positie en loopbaanontwikkeling. Zo bleek uit onderzoek van het Centraal Planbureau dat het inkomen van moeders in Nederland, na de geboorte van het eerste kind, een significan-

CHANTAL REMERY

Universitair docent
aan de Universiteit
Utrecht (UU)

STÉFANIE ANDRÉ

Universitair docent
aan de Radboud
Universiteit

JANNA BESAMUSCA

Universitair docent
aan de UU

MARA YERKES

Universitair hoofd-
docent aan de UU

BRYN HUMMEL

PhD-kandidaat bij
Amsterdam UMC

ROOS VAN DER ZWAN

Postdoctoraal onder-
zoeker bij het NIDI

te daling te zien geeft (Adema et al., 2021). Voor vaders geldt deze zogenaamde *child penalty* niet. Bovendien is de 'penalty' hoog vergeleken met andere landen (Adema et al., 2021). Ook zijn moeders minder vaak economisch zelfstandig, en bouwen ze minder sociale zekerheid op. Hierdoor lopen ze bij scheidingen en na hun pensionering een groter risico om in de armoede te belanden (Brakel et al., 2020).

EMANCIPATIE EN DE CORONAPANDEMIE

Uit de tweejaarlijks Emancipatiemonitor blijkt dat 44 procent van de vaders en moeders werkuren en zorg liever gelijk verdeelt (Brakel et al., 2020). Dat impliceert dat de werkuren van mannen zouden moeten dalen en/of de werkuren van vrouwen stijgen, en dat de zorgtaken tussen partners gelijk verdeeld moeten worden. De ongelijkheid in de verdeling van werk en zorg is echter hardnekkig, en verandert maar langzaam door de jaren heen. Door de coronapandemie ontstond er een unieke situatie die van grote invloed was op de huishoudens. Belangrijke maatregelen die genomen werden om de coronapandemie te bestrijden, raakten ouders direct, zowel thuis als op het werk. Door het sluiten van kinderdagverblijven, scholen en buitenschoolse opvang moesten kinderen thuis opgevangen en/of onderwezen worden. Tegelijkertijd leidde de *social distancing* ertoe dat grootouders niet meer konden oppassen. Het voorschrift om thuis te werken zorgde ervoor dat veel ouders niet op hun werkplek aan de slag konden. Daarnaast konden sommige mensen niet werken door het sluiten van bedrijven, of moesten ze minder uren gaan werken. Verder werden bepaalde beroepen als cruciaal gedefinieerd, waarbij men vaak vele uren – ook op locatie – moest werken. Vrouwen zijn in deze cruciale beroepen oververtegenwoordigd (Yerkes et al., 2020).

De invloed van deze maatregelen op de emancipatie in Nederland, met name wat betreft de verdeling van huishoudelijke en zorgtaken, is een belangrijk vraagstuk. Hoe de maatregelen zouden uitwerken op de taakverdeling, was op voorhand namelijk niet duidelijk. Dat maakt de emancipatievraagstukken tijdens de coronapandemie bijzonder relevant. Als het vooral moeders waren die, vanuit de bestaande traditionele rolverdeling, de extra taken op zich namen, dan

neemt dus de ongelijkheid tussen vaders en moeders verder toe. De unieke situatie zou er echter ook toe geleid kunnen hebben dat huishoudens de (extra) huishoudelijke en zorgtaken opnieuw verdeeld hebben, met als uitkomst een meer gelijke verdeling (Yerkes et al., 2020). In deze bijdrage analyseren we hoe in huishoudens de verdeling van zorg voor kinderen en huishoudelijke taken zich gedurende de coronapandemie heeft ontwikkeld. Deze vraag is beleidsmatig relevant aangezien de Nederlandse overheid al geruime tijd maatregelen neemt ter stimulering van zowel de arbeidsparticipatie van vrouwen als de zorgparticipatie van mannen.

DATA EN ANALYSES

Om de vraag te beantwoorden, maken we gebruik van data verzameld in het kader van de *COVID Gender (In)equality Survey Netherlands* (COGIS-NL) die is afgenomen via het representatieve *LISS panel*. COGIS-NL onderzoekt de verschillen in werk, zorg en welzijn tussen mannen en vrouwen met thuiswonende, minderjarige kinderen en met ten minste één werkende ouder, evenals de verschillen tussen mannen en vrouwen in gezinnen zonder thuiswonende minderjarige kinderen ten tijde van de coronapandemie (Yerkes et al., 2021). Respondenten zijn op vier momenten online ondervraagd: in april 2020 (tijdens de eerste volledige lockdown), in juli 2020 (waarbij er gevraagd werd naar de situatie in juni, toen de scholen weer open gingen), in september 2020 (na de zomervakantie) en in november 2020 (vlak voor de tweede lockdown). In de eerste meting werden alleen ouders ondervraagd, en vanaf de tweede meting zijn er ook respondenten zonder thuiswonende minderjarige kinderen aan de steekproef toegevoegd (Yerkes et al., 2021). Aan de eerste survey namen ruim 850 respondenten deel, bij de latere metingen varieerde het aantal tussen de 1.100 en ruim 1.200 respondenten.

Om de invloed van de coronapandemie op de emancipatie in Nederland te onderzoeken, analyseren we de verdeling van zowel huishoudelijke als zorgtaken over de pre-coronaperiode tot en met november 2020. We presenteren beschrijvende analyses en vullen deze aan met inzichten uit de diverse onderzoeken die we op basis van COGIS-NL gedaan hebben. In elke survey is er gevraagd naar de relatieve verdeling van

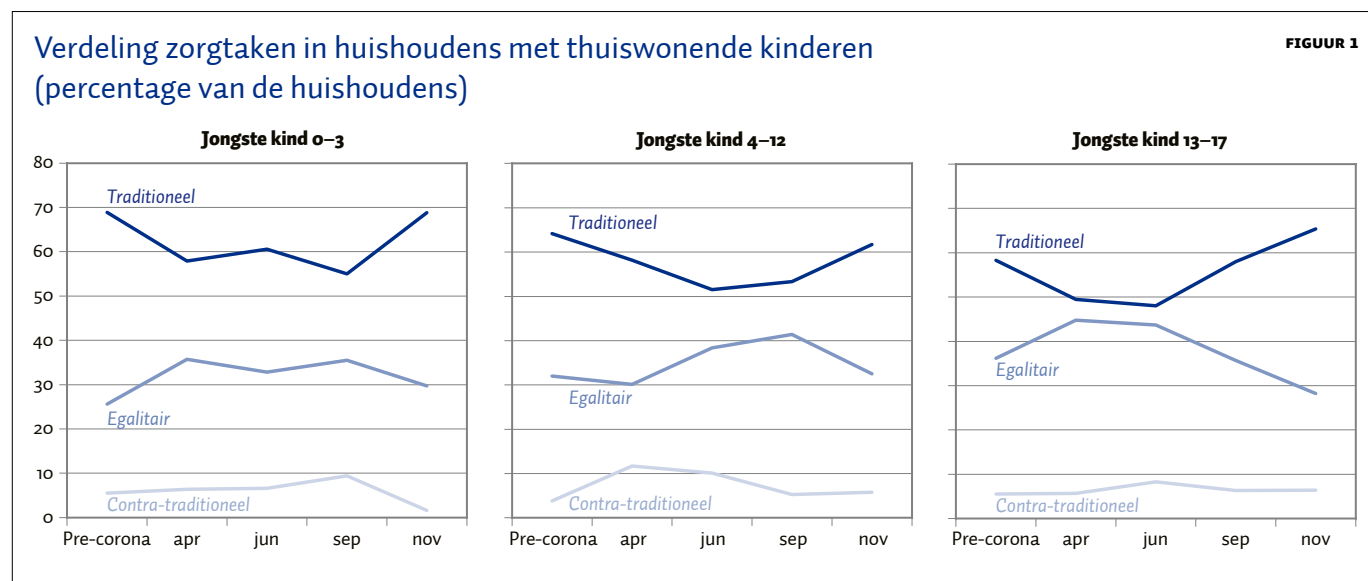
huishoudelijke en zorgtaken tussen partners op dat moment (zevenpuntsschaal lopend van ‘ik doe bijna alles’ tot ‘mijn partner doet bijna alles’). Bij de eerste deelname aan de survey werd er bovendien gevraagd hoe deze verdeling was *voorafgaand aan* de pandemie. Op basis van deze vraag hebben we huishoudens ingedeeld in drie groepen: traditionele, egalitaire en contra-traditionele huishoudens. In een *traditioneel huishouden* doet de vrouw het merendeel van de taken, in een *egalitair huishouden* zijn de taken min of meer gelijk verdeeld, terwijl in een *contra-traditioneel huishouden* de man het merendeel van de taken op zich neemt. We gaan er hierbij van uit dat huishoudens bestaan uit gemengde koppels. Voor koppels van hetzelfde geslacht hebben we niet kunnen controleren.

Omdat de hoeveelheid taken afhankelijk is van de aanwezigheid en de leeftijd van de kinderen, maken we hier onderscheid tussen. Met betrekking tot huishoudelijk werk onderscheiden we vier groepen: huishoudens zonder thuiswonende kinderen jonger dan 18 jaar; huishoudens waarin het jongste kind tussen de 0 en 3 jaar is; huishoudens waarin het jongste kind tussen de 4 en 12 jaar is (schoolgaand, basisonderwijs),

en huishoudens waarin het jongste thuiswonende kind tussen de 13 en 18 jaar is (voortgezet onderwijs). Wat betreft de zorg voor kinderen vergelijken we de laatste drie groepen.

HOE IS DE ZORG VOOR KINDEREN VERDEELD?

Als het gaat om de verdeling van zorg voor de kinderen voortafgaande aan de coronapandemie, dan laat figuur 1 zien dat de meeste huishoudens traditioneel zijn – de vrouw is degene die het meest voor de kinderen zorgt. Pre-corona was dit zo in ongeveer zeventig procent van de huishoudens, waarbij het jongste kind onder de 4 is, en in ongeveer zestig procent van de huishoudens waar het jongste kind al wel schoolgaand is. Daarnaast zijn pre-corona respectievelijk 25, 30 en 45 procent van de stellen ‘egalitair’ – afhankelijk van de leeftijd van het jongste thuiswonende kind. We zien dus dat als de kinderen ouder worden en er minder directe zorgtaken zijn (zoals luiers verschonen, eten klaarmaken en spelen) de verdeling iets minder ongelijk wordt. Verder is de groep ‘contra-traditionelen’, waarbij de man meer zorgtaken doet dan de vrouw, klein (rond de vijf procent).

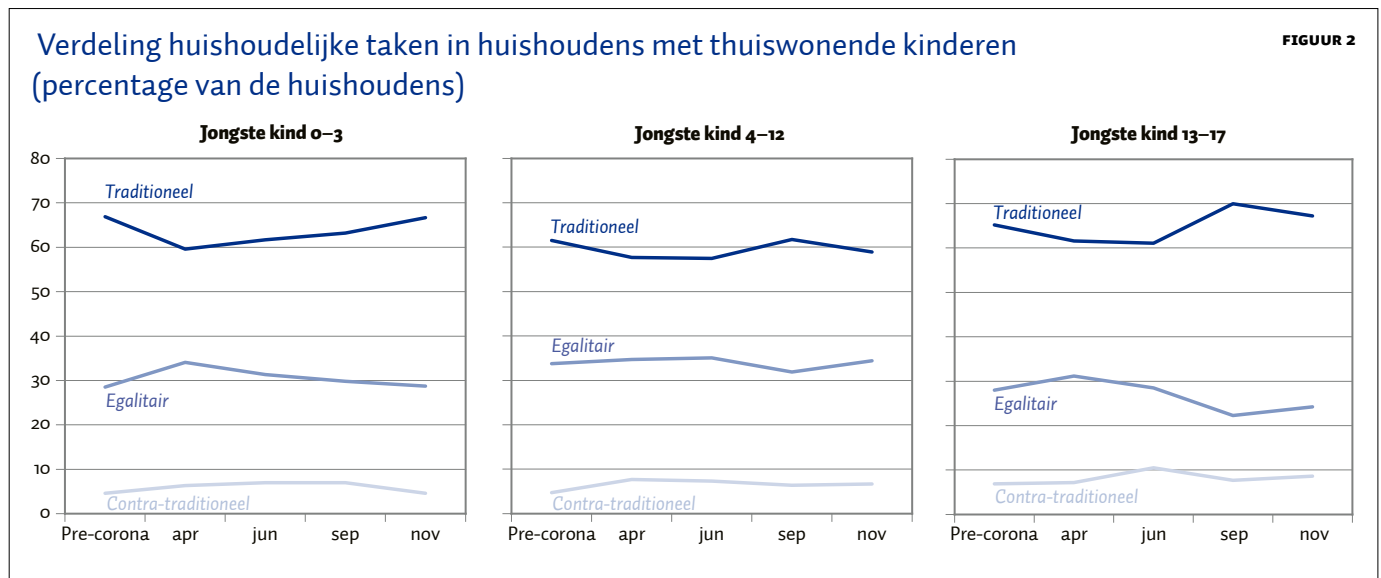
De ontwikkeling van de taakverdeling gedurende de eerste acht maanden van de pandemie is in alle drie de groepen vergelijkbaar. Het aandeel traditionele huishoudens neemt in april af, vlak na het uitbreken van de pandemie, terwijl er dus meer huishoudens de zorg voor kinderen gelijk verdelen. Maar in de loop der tijd neemt het aandeel egalitaire huishoudens weer af. In november is het aandeel huishoudens per groep weer vergelijkbaar met de situatie van vóór corona. Het aandeel contra-traditionelen is in de groep met jongste thuiswonende kinderen in september het hoogst. In de huishoudens met een jongste kind tussen de 4 en 12 nam dit aandeel vooral toe in april, waarna het weer afnam. In de huishoudens waarin het jongste kind op de middelbare school zit, zien we nagenoeg geen verandering.

HOE WORDT HET HUISHOUELIJK WERK VERDEELD?

Wat betreft huishoudelijk werk vergelijken we niet alleen huishoudens met kinderen, maar kijken ook naar die zonder thuiswonende kinderen jonger dan 18 jaar. Ook bij huishou-

delijk werk zien we dat, alvorens de pandemie uitbrak, het traditionele type het vaakst voorkwam. Aangaande huishoudens zonder thuiswonende kinderen geldt dit minder; hierin werden de huishoudelijk taken wat vaker egalitair verdeeld. Ook is het aandeel huishoudens waarin mannen relatief meer doen daar wat hoger.

Er is geen duidelijk patroon gedurende de loop van de pandemie; de ontwikkelingen verschillen per groep. Net als bij de zorg voor de kinderen daalt het aandeel traditionele huishoudens in april, en neemt vervolgens het aandeel egalitaire huishoudens toe – maar in november zijn de verhoudingen weer op het oude niveau. In de groep huishoudens waarin het jongste kind tussen de 0 en 3 jaar is, zijn de veranderingen het grootst, hoewel de veranderingen over tijd minder groot zijn dan die bij de zorg voor kinderen. Dat laatste geldt ook voor de andere groepen. Wat betreft de huishoudens zonder kinderen neemt het aandeel traditionele huishoudens in juni iets af ten opzichte van voor de corona, maar keert weer terug tot het oude niveau in september en november. Tegelijkertijd neemt het aandeel huishoudens dat de taken egalitair ver-

deelt in deze groep iets af, terwijl het aandeel contra-traditionele huishoudens in november op peil blijft.

BESCHOUWING EN BELEIDSIMPLICATIES

De coronapandemie lijkt slechts een beperkte invloed te hebben op de emancipatie. De verdeling van huishoudelijke en zorgtaken binnen Nederlandse huishoudens blijft na acht maanden pandemie nagenoeg hetzelfde. In de verdeling van huishoudelijke taken zien we een zeer beperkte verandering. Bij de verdeling van zorgtaken zijn de verschuivingen iets zichtbaarder, maar ook beperkt. Hoewel in de eerste maanden van de coronapandemie meer huishoudens een minder traditionele verdeling van huishoudelijke taken hadden, verdwenen deze veranderingen nagenoeg in de latere maanden van de coronapandemie. Met betrekking tot zorgtaken nam het aandeel traditionele huishoudens in eerste instantie af, maar later nam het weer toe.

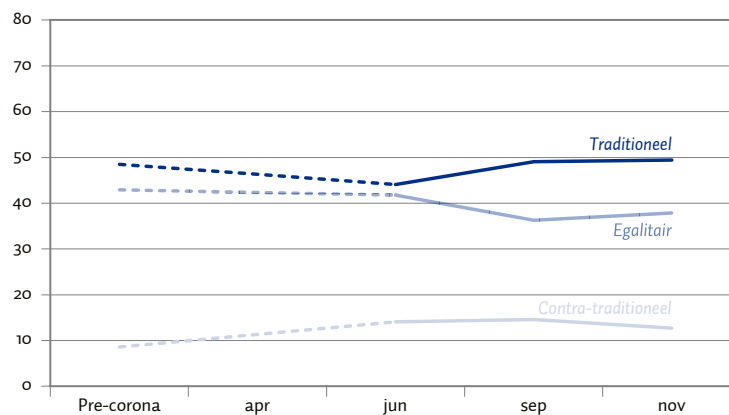
De terugkeer naar een pre-corona-verdeling van huishoudelijke en zorgtaken in de meeste Nederlandse huishoudens eind 2020 suggereert dat het realiseren van emancipatie-doelen moeizaam verloopt. Wat dat betreft lijkt de traditionele verdeling van huishoudelijke en zorgtaken even hardnekkig als de verdeling van betaald werk bij Nederlandse mannen en vrouwen, waarin de vrouwen al decennialang deeltijdkampioenen zijn. Desondanks zien we dat er wel degelijk in eerste instantie iets veranderde, vooral in de zorg voor kinderen. Op basis van eerdere analyses met de COGIS-NL-data concluderen we dat er belangrijke verschillen zijn tussen groepen huishoudens, met name als we kijken naar huishoudens waarin de man thuis dan wel buitenshuis werkt en wat de rol van het cruciale beroep van de ouders is (André et al., 2021). In huishoudens waarin de vrouw een cruciaal beroep heeft, nam haar zorgaandeel niet toe, maar ook niet af, terwijl we wat betreft mannen met een dergelijk beroep zagen dat het zorgaandeel voor de kinderen afnam. Dit betekent dat er voor een cruciaal beroep een gender-effect is. Als we kijken naar thuiswerken, zien we heel duidelijk dat dit voor vaders en moeders resulteerde in een toename van zorgtaken ten aanzien van de kinderen. De verklaring voor deze verschillen tussen groepen huishoudens

lijkt vooral een kwestie te zijn van beschikbare tijd (André et al., 2021). Vaders werkten vaker thuis in de eerste maanden van de coronapandemie (Yerkes et al., 2020). Door het thuiswerken (niet meer reizen, soms ook minder werk te doen hebben) werden vaders niet alleen geconfronteerd met de (extra) zorgtaken thuis, ze hadden ook vaker meer tijd om hieraan te besteden (André et al., 2021). Thuiswerken lijkt echter geen wondermiddel tegen de ongelijke verdeling van zowel huishoudelijke als zorgtaken. Onderzoek van Begall en Verbakel (2021) laat bijvoorbeeld zien dat thuiswerkende vaders van wie de partners buitenshuis werkten, traditioneler werden in hun opvattingen van de genderrol. Daarnaast blijkt uit Brits onderzoek dat flexibeler werkvormen tijdens de pandemie (waaronder thuiswerken) tot een bevestiging van de traditionele rolverdelingen kan leiden wanneer vooral moeders deze werkvormen oppikken (Chung et al., 2021).

Deze empirische bevindingen kunnen tot verschillende beleidsimplicaties leiden. Zo is het Nederlandse beleid de laatste jaren gericht op het vergroten van de vaderrol bij zorgtaken en bij het creëren van een evenwichtiger taakver-

Verdeling huishoudelijke taken in huishoudens zonder minderjarige thuiswonende kinderen (percentage van de huishoudens)

FIGUUR 3

deling tussen mannen en vrouwen. Belangrijke maatregelen zijn onder andere het *Geboorteverlof* voor partners en het *Aanvullend Geboorteverlof* (Tweede Kamer, 2018). Het wegnemen van negatieve financiële gevolgen voor het opnemen van dit verlof zou een belangrijk eerste beleidsmaatregel kunnen zijn (NRC, 2021). Daarnaast zagen we tijdens de eerste lockdown dat als vaders meer thuis waren, zij ook een groter deel van de zorg voor de kinderen op zich namen. De ontwikkeling van nieuw beleid naar aanleiding van de ervaringen tijdens de coronapandemie – zoals het recht op thuiswerken – zou vaders de mogelijkheid bieden om meer te doen aangaande die zorg. Hetzelfde kan door flexibeler te gaan werken wat betreft uren, zoals veel ouders deden tijdens corona (Yerkes et al., 2020). Om van invloed te zijn op de emancipatiedoelen, lijkt het echter van belang dat minstens evenveel vaders als moeders gebruikmaken van deze voorzieningen (Chung et al., 2021). Ook is er meer onderzoek nodig naar de relaties tussen thuiswerken, taakverdeling en

genderrolopvattingen. Hoewel thuiswerken en flexibele werkvormen mogelijk kunnen bijdragen aan het behalen van de emancipatiedoelen, blijft het voor een groot deel van de Nederlandse vaders (door de aard van hun werk) onmogelijk om thuis of flexibel te werken.

Concluderend lijkt de coronapandemie niet tot een toename te leiden van de ongelijkheid tussen mannen en vrouwen, maar ook geen stap vooruit te zijn qua emancipatie. Wanneer de overheid verdere stappen wil zetten om een gelijkere verdeling van huishoudelijke en zorgtaken te stimuleren, lijkt er daarom – zoals eerder ook geconcludeerd door de IBO Werkgroep Deeltijdwerk (Rijksoverheid, 2019) – een integrale beleidsaanpak nodig.

Dit onderzoek werd mogelijk gemaakt door een beurs van Open Data Infrastructure for Social Science and Economic Innovations (ODISSEI) en een beurs van de Faculteit Sociale Wetenschappen van de Universiteit Utrecht.

LITERATUUR

- Adema, Y., S. Rabaté en S. Rellstab (2021) Inkomen moeders halveert bijna na komst kinderen. *ESB*, 106(4796), 195–197.
- André, S., M.A. Yerkes en C. Remery (2021) De invloed van de coronacrisis op de relatieve verdeling van zorg door moeders en vaders: een longitudinaal perspectief. *Mens & Maatschappij*, 96(3), 331–356.
- Begall, K. en E. Verbakel (2021) Opvattingen over gender en het opvoeden van kleine kinderen voor en na de eerste lockdown in Nederland. *Mens & Maatschappij*, 96(2), 243–269.
- Brakel, M., W. Portegijs en B. Hermans (2020) *Emancipatiemonitor 2020*. Te vinden op digitaal.scp.nl.
- Chung, H., H. Birkett, S. Forbes en H. Seo (2021) Covid-19, flexible working, and implications for gender equality in the United Kingdom. *Gender & Society*, 35(2), 218–232.
- Hobson, B. (red.) (2002) *Making men into fathers: men, masculinities and the social politics of fatherhood*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rijksoverheid (2019) *IBO Deeltijdwerk – de(elt)ijd zal het leren*. Rapport Ministerie van Financiën, september.
- NRC (2021) Partnerverlof nadeliger voor laagste inkomens. NRC, 21 augustus.
- OESO (2020) *OECD Employment Outlook 2018*. Te vinden op www.oecd-ilibrary.org.
- Tweede Kamer (2018) *Memorie van Toelichting WIEG*, 34967(3). Te vinden op zoek.officielebekendmakingen.nl.
- Yerkes, M.A. en B. Hewitt (2019) Part-time strategies of women and men of childbearing age in the Netherlands and Australia. In: H. Nicolaisen, H.C. Kavli en R.S. Jensen (red.), *Dualisation of part-time work: the development of labour market insiders and outsiders*. Briston: Bristol University Press, p. 265–288.
- Yerkes, M.A., S.C.H. André, J.W. Besamusca et al. (2020) ‘Intelligent’ lockdown, intelligent effects? Results from a survey on gender (in)equality in paid work, the division of childcare and household work, and quality of life among parents in the Netherlands during the Covid-19 lockdown. *PLoS ONE*, 15(11), e0242249.
- Yerkes, M., S. André, J. Besamusca et al. (2021) *COVID Gender (In)equality Survey Netherlands*. Derde policy brief update over de periode november 2020. Te vinden op www.uu.nl.

Ongelijkheid in arbeidsuren en inkomen gedurende het eerste jaar van de coronapandemie

In 2020 reageerde Nederland op de verspreiding van het coronavirus door eerst maatregelen met betrekking tot fysieke afstand van elkaar in te voeren, vervolgens geleidelijk te heropenen en daarna weer een nieuwe lockdown op te leggen. De lockdowns hadden het grootste effect op het aantal arbeidsuren van werkenden in niet-essentiële functies die niet vanuit huis konden werken, en dit had disproportionele gevolgen voor diegenen met een laag opleidingsniveau en een laag inkomen. Tegelijkertijd veranderde de inkomensongelijkheid niet.

IN HET KORT

- ▶ De COVID-pandemie had een aanzienlijk effect op het aantal arbeidsuren, maar de inkomensongelijkheid nam niet toe als gevolg van de pandemie.
- ▶ De afname in het aantal arbeidsuren was het grootste voor niet-essentiële werkenden die niet online konden werken.
- ▶ Steunprogramma's van de overheid lijken de werknemersinkomens te hebben beschermd tegen de veranderingen waarmee hun werkgevers kregen.

De coronacrisis heeft grote gevolgen gehad voor het economische en sociale leven in Nederland. Net als in andere landen was de eerste stijging van het aantal infecties voor de Nederlandse overheid aanleiding om het economische en sociale leven beperkingen op te leggen om zo de verspreiding van SARS-CoV-2 een halt toe te roepen. Half maart 2020 werden alle scholen en kinderopvangcentra gesloten, net als restaurants, cafés, bars en andere bedrijven waar persoonlijk contact plaatsvond. Mensen werd geadviseerd om thuis te blijven, een afstand van minstens anderhalve meter te bewaren en sociale contacten te vermijden. Tijdens de zomer werden de meeste beperkingen versoepeld, maar in het najaar van 2020 werd Nederland door een nieuwe golf getroffen, die de overheid noopte om een harde lockdown op te leggen

BETTINA SIFLINGER
Universitair docent
aan Tilburg University

HANS-MARTIN VON GAUDECKER
Hoogleraar aan de
Universität Bonn
(UB)

RADOST HOLLER
Promovendus
aan de UB

LENA JANYS
Universitair docent
aan de UB

CHRISTIAN ZIMPELMANN
Onderzoeker bij IZA

Vertaald door
Hans Moerbeek

waarbij alle niet-essentiële winkels dicht waren. Bovendien kondigde de overheid een avondklok af. Die begon half januari 2021 en duurde tot april en was bedoeld om de verspreiding van de deltavariant tegen te gaan.

Om het effect van de lockdown op de arbeidsmarkt te verminderen, tuigde de Nederlandse overheid half maart 2020 meerdere steunprogramma's op, die daarna tot in 2021 werden verlengd. Met de eerste twee noodprogramma's voor de Nederlandse economie was een bedrag gemoeid van ongeveer 30 miljard euro, zo'n drie tot vier procent van het bnp. De extra overheidsuitgaven in verband met corona vallen als percentage van het bnp in Nederland lager uit dan in andere, grotere economieën zoals Duitsland, het VK en de VS, en zijn ongeveer gelijk aan die van Zweden en Noorwegen (IMF, 2021). Zaken als van de ene op de andere dag opeens thuis moeten werken en een lockdown in veel sectoren van de economie hebben waarschijnlijk een sterke invloed op het beroepsleven van mensen gehad. In dit artikel onderzoeken we hoe het aantal arbeidsuren en het huishoudinkomen zich tijdens de coronapandemie hebben ontwikkeld. We onderzoeken welke mensen de lasten van de pandemie hebben gedragen en welk effect dit heeft gehad op ongelijkheid in de Nederlandse maatschappij. Tenslotte laten we ons licht schijnen op de rol van overheidssteun bij de bescherming van werknemers tegen een daling van het huishoudinkomen.

DATA

Om de wijzigingen in het aantal arbeidsuren en het inkomen tijdens de verschillende fasen van de coronacrisis te doorgronden, ontwierpen we een aantal modules voor het panel van de Langlopende Internet Studies voor de Sociale wetenschappen (LISS). Het LISS-panel is gebaseerd op een bij het Centraal Bureau voor de Statistiek geregistreerde aselechte steekproef van individuen; het loopt sinds 2007 en bestaat uit ruwweg 4.000 Nederlandse huishoudens die bestaan uit in totaal ongeveer 7.000 individuen. De enquêtes worden uitgevoerd door CentERdata, een aan Tilburg University verbonden enquête-onderzoeksbureau.

De eerste module van onze vragenlijst werd tussen 20 en 31 maart 2020 uitgezet, een paar dagen na het begin van

de eerste lockdown. Vijf andere modules volgden in april, mei, juni, september en december. Met ongeveer 80 procent bevond de response zich bij alle golven in de hoogste regio's van wat voor het panel gebruikelijk is. In deze hele paper beperken we onze steekproef tot respondenten tussen 18 en 66 jaar oud die voor de pandemie een werkweek van tenminste 10 uur hadden. Dat levert ons over alle golven 17.314 waarnemingen op.

In onze vragenlijsten worden aan respondenten vragen gesteld over het aantal thuis en op het werk gewerkte uren. Om het effect van de pandemie op het arbeidsaanbod bij bepaalde banen te beoordelen, halen we twee kenmerken van banen naar boven die van belang kunnen zijn voor het arbeidsaanbod tijdens contactbeperkingen.

Ten eerste vragen we alle ondervraagden die voorafgaand aan corona werkten, of hun baan kan worden gekwalificeerd als essentieel voor de instandhouding van het openbare leven. Alles bij elkaar heeft 35 procent van de respondenten een essentiële baan. Ten tweede vragen we in de vragenlijsten van mei en december naar het deel van het gebruikelijke werk dat vanuit huis kan worden gedaan. In mei werd bij deze vraag expliciet naar de periode voorafgaand aan de pandemie verwezen. Gemiddeld kan 44 procent van alle taken vanuit huis worden gedaan. Verder vragen we tijdens de pandemie elke maand naar het huishoudinkomen. Hiermee zijn we in staat om te onderzoeken hoe een verandering in het aantal arbeidsuren doorwerkt op de financiële situatie van huishoudens en hoe ongelijkheid erdoor wordt beïnvloed.

Alle vragen worden beschreven in Von Gaudecker et al. (2021). Vragenlijsten van het LISS-panel uit 2019 en de eerste maanden van 2020 leveren een rijke verzameling op van aanvullende achtergrondkenmerken.

EFFECT OP ARBEIDSUREN EN INKOMENS PER SOCIAALECONOMISCHE GROEP

Om de impact van de crisis op de ongelijkheid in de maatschappij te analyseren, beschrijven we eerst hoe veranderingen in arbeidsuren en huishoudinkomen verband houden met de sociaaleconomische status als functie van opleidingsniveau,

persoonlijk inkomen en huishoudinkomen. Er zijn ten minste twee redenen waarom een daling van het aantal arbeidsuren voor mensen belangrijk is, zelfs als zij hun baan niet verliezen. Ten eerste, als het aantal arbeidsuren op middellange termijn niet op peil kan worden gehouden, dan kan men op basis van de verandering in het aantal gewerkte uren inschatten wat de vermoedelijke omvang zal zijn van ontslagen in de toekomst. Ten tweede kunnen minder arbeidsuren leiden tot een verminderde accumulatie van menselijk kapitaal en daarmee tot een beperking van de loonstijging in de toekomst.

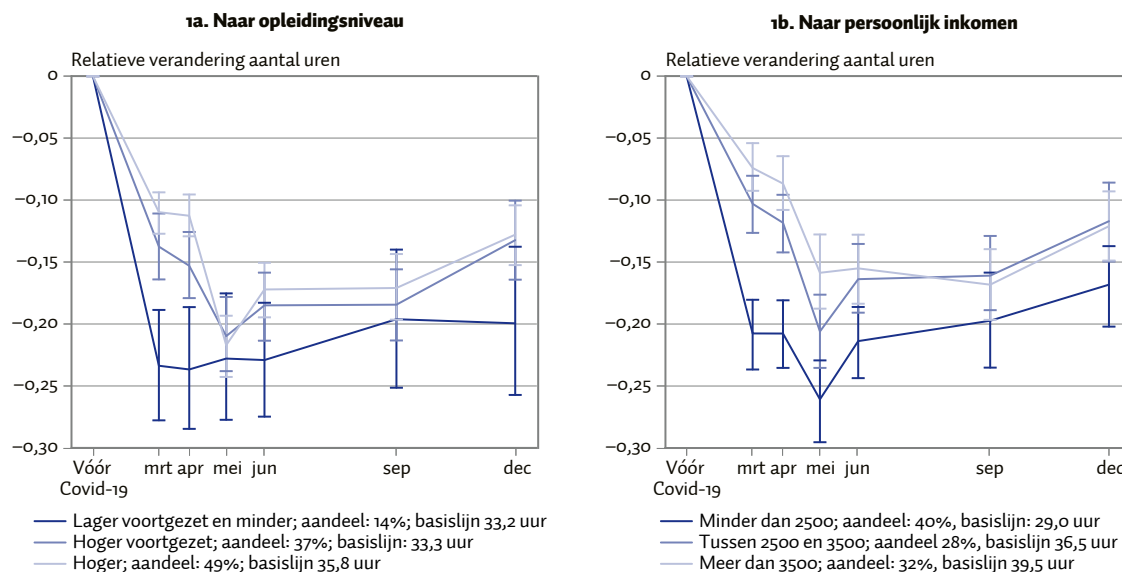
Vergeleken met de situatie vóór corona nam het geaggregeerde wekelijkse aantal onvoorwaardelijke arbeidsuren in maart onmiddellijk af met 4,3 uur ofwel 12 procent. In april daalde het verder en in mei bereikte het een diepte-

punt met een afname van 7,7 uur per week. Tot december steeg daarna het aantal arbeidsuren met 2,5 uur weer licht. Zoals we nu weten is de meest opvallende verandering op de arbeidsmarkt de niet eerder vertoonde stijging geweest van de hoeveelheid werk die vanuit huis wordt verricht. Er is een forse stijging van 4 uur in maart naar 15 uur in april. Het aandeel van vanuit huis gewerkte uren nam voor het geheel toe van 11 naar 50 procent. Dit aandeel daalde geleidelijk tot 31 procent in september voordat het in december weer toenam. Zie Zimpelmann et al. (2021) voor de exacte ontwikkeling van het aantal vanuit huis gewerkte uren.

In figuur 1 wordt onderzocht of de veranderingen in arbeidsuren tijdens de coronapandemie ongelijk over sociaaleconomische groepen zijn verdeeld. Te zien zijn de verande-

Gemiddelde veranderingen in totaal aantal arbeidsuren naar sociaaleconomische status

FIGUUR 1

Noot: Deze figuur toont de gemiddelde relatieve verandering in het aantal gewerkte uren naar niveau van de afgeronde opleiding (figuur 1a) en naar persoonlijk bruto-inkomen in drie categorieën (figuur 1b). In de verklaring eronder staan het aantal uren en het aandeel van elke groep begin maart. De verticale balken geven een betrouwbaarheidsinterval van 95 procent weer. Steekproef: 18 ≤ leeftijd ≤ 66; aantal arbeidsuren begin maart ten minste 10.

ringen in het totaal aantal arbeidsuren in verhouding tot begin maart 2020. Er wordt respectievelijk onderscheid gemaakt naar opleidingsniveau (figuur 1a) en persoonlijk brutotoekomen (gemeten voor de pandemie, figuur 1b). Bij mensen met lager voortgezet onderwijs of minder daalde het aantal arbeidsuren in maart en april gemiddeld met meer dan 22 procent. Hoger opgeleide ondervraagden gaven een aanzienlijk lagere vermindering van arbeidsuren op: bij degenen met afgerond hoger onderwijs bedroeg de vermindering slechts 11 procent.

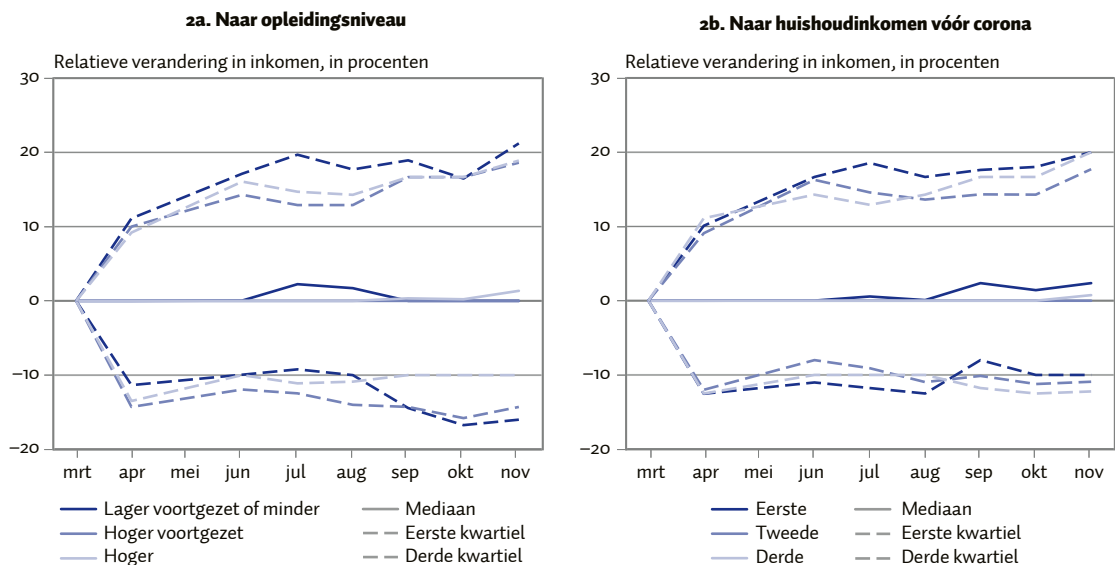
Dit verschil neemt af in latere maanden, toen de beperkingen werden opgeheven, maar begon in december weer toe te nemen. Figuur 1b laat zien dat op basis van inkomen ook veranderingen in arbeidsuren kunnen worden voorspeld: in de groep mensen die minder dan 2.500 euro per maand

verdient, was de afname van het totaal aantal arbeidsuren in maart en april gemiddeld meer dan 20 procent. Dit is ruwweg tweemaal zo veel als bij mensen die meer verdienen. Het verschil met de hoogste inkomensgroep wordt in de loop van de tijd minder, maar bedraagt in september en december toch nog ongeveer 3 procent.

De verschillen in gewerkte uren vanuit huis per onderwijs- en inkomensniveau zijn over de gehele duur van de pandemie zelfs nog sterker en hardnekkiger. Zo nam bij de groep met de laagste opleiding het aantal kantooruren thuis in alle waarnemingsmaanden met minder dan 2,5 uur toe; bij ondervraagden met hoger onderwijs was dat meer dan 15 uur gedurende de eerste lockdown en nog altijd meer dan 7,5 uur in september.

Relatieve veranderingen in gestandaardiseerd netto huishoudinkomen naar sociaaleconomische status

FIGUUR 2

Noot: Relatieve verandering in gestandaardiseerd netto huishoudinkomen ten opzichte van het gemiddelde van januari en februari 2020. Huishoudinkomensterciel vóór corona, berekend met behulp van de tercieilen van het gemiddeld huishoudinkomen in 2018 en 2019. Steekproef: 18 ≤ leeftijd ≤ 66, vóór corona werkzaam, in januari of februari een positief huishoudinkomen (hierdoor vallen 170 individuen af). We slaan mei over omdat het vakantiegeld het lezen van de figuren bemoeilijkt; zie de onlinebijlage bij Zimpelmann et al. (2021) voor dezelfde figuur inclusief de cijfers over mei.

Op dezelfde wijze als onze analyse van arbeidsuren onderzoeken we of de pandemie gevolgen heeft gehad voor de ongelijkheid van huishoudinkomens. In de figuren 2a en 2b wordt het huishoudinkomen opgedeeld naar onderwijsniveaus en pre-COVID-niveau van het huishoudinkomen, dat wordt gemeten met de kernvragenlijsten van de LISS voor de jaren 2018 en 2019, als een brede maatstaf voor economische middelen. Bij beide metingen van sociaaleconomische status bewegen de veranderingen in het eerste en derde kwartiel zich tamelijk symmetrisch aan weerszijden van het nulniveau. We zien in 2020 dus geen toename van de inkomensongelijkheid in Nederland. Dit staat in schril contrast met bijvoorbeeld de ervaring in het VK. Met betrekking tot de maand mei laten Crossley et al. (2021) zien dat het inkomensverlies in het laagste kwintiel van de langetermijninkomensverdeling bij het eerste kwartiel 60 procent bedroeg en bij de mediaan 13 procent. In het op een na laagste kwintiel bedroegen de veranderingen respectievelijk 36 procent bij het eerste kwartiel en 6 procent bij de mediaan.

Om het kort samen te vatten verschilt het effect van de pandemie op de arbeidsuren dus sterk per sociaaleconomische status. Beter opgeleide en betaalde individuen konden hun aantal vanuit huis gewerkte uren veel meer verhogen en het totaalaantal arbeidsuren aanzienlijk minder laten dalen; dat laatste met name tijdens de eerste lockdown in maart en april. We zien echter dat deze verschillen zich niet vertalen in verschillen in het huishoudinkomen gedurende de pandemie. Hierna onderzoeken wij of de bewegingen in het aantal gewerkte uren samenhangen met pandemiespecifieke factoren. We analyseren ook de relatie van veranderingen in arbeidsuren met veranderingen in huishoudinkomen, en we onderzoeken waarom de sociaaleconomische gradiënt bij arbeidsuren niet doorwerkt op het huishoudinkomen.

ONLINE-WERKEN EN ESSENTIËLE FUNCTIES

Twee baankenmerken springen eruit als zeer relevant als de economische activiteit wordt beperkt. De eerste is de mogelijkheid om vanuit huis te werken. De tweede is de vrijstelling die werkenden in essentiële beroepen kregen van de meeste restricties die het beroepsleven kreeg opgelegd. Het blijkt dat

het werken vanuit huis sterk samenhangt met opleidingsniveau en inkomen. Bij mensen met minder dan lager voortgezet onderwijs kan slechts 17 procent van het werk in principe vanuit huis worden gedaan, maar bij mensen met hoger onderwijs is dit aandeel meer dan driemaal groter. Evenzo kan slechts 30 procent van het werk dat individuen met een inkomen van minder dan 2500 euro per maand vanuit huis worden gedaan; voor veelverdieners is dit percentage tweemaal zo hoog. Het aandeel van werkenden in essentiële beroepen neemt met het inkomen af. In de lage inkomensgroep bestaat 40 procent uit werkenden in essentiële beroepen; in de hoge inkomensgroep is dat slechts circa 30 procent.

Om verder te onderzoeken wie precies de kosten van de pandemie heeft gedragen, onderzoeken we of pandemiegerelateerde baankenmerken als verklaring kunnen dienen voor het waargenomen traject van geaggregeerde arbeidsuren en met name de sociaaleconomische gradiënt. Daartoe voeren we een regressieanalyse uit van de relatieve veranderingen in de arbeidsuren op sociaaleconomische variabelen, de status van werkende in een essentieel beroep, de optie om online te werken, en de interactie van de twee in beschouwing genomen baankenmerken. Tabel 1 laat zien dat de impact van de optie van online en de essentiële aard van het beroep op de afname van het aantal arbeidsuren sterk en statistisch significant is. Deze relatie is het meest uitgesproken tussen maart en juni, toen de sterkste restricties golden. Dit patroon is een aanwijzing dat de specifieke kenmerken van een pandemische recessie in de maanden na de eerste lockdown minder belangrijk werden. Bovendien is het feit dat de coëfficiënten voor opleidingsniveau en inkomen in kolom (2) meestal lager uitvallen dan in kolom (1) een aanwijzing dat pandemiespecifieke baankenmerken de in het vorige deel beschreven differentieële effecten naar inkomen en opleidingsniveau voor een belangrijk deel kunnen verklaren. Laagopgeleide individuen lijken de arbeidsuren sterker te verminderen omdat zij niet de mogelijkheid hebben om hun baan vanuit huis te doen. Uit de uitkomsten blijkt echter wel dat bij gegeven baankenmerken mensen met een hoger inkomen er iets beter in slaagden om hun aantal arbeidsuren op peil te houden. Een mogelijke verklaring is dat ze beter in staat zijn geweest om de mogelijk-

heid om vanuit huis te werken beter te benutten, maar dat werknemers die minder verdienen de technische ondersteuning die daarvoor nodig is vaker ontberen. Verder zou het inkomen vóór de pandemie een indicator kunnen zijn van de mate waarin werkgevers de coronaschok konden opvangen – met name bij zzp'ers.

Vervolgens kijken we nader naar de dynamische relatie tussen sociaaleconomische status en de veranderingen

in arbeidsuren en huishoudinkomen om erachter te komen waarom de veranderingen in de huishoudinkomens geen sociaaleconomische gradiënt hebben. We maken onderscheid tussen mensen die tijdens de crisis werkloos raakten of gedurende de crisis hun werk behielden of zzp'er bleven.

De uitkomsten zijn opgenomen in de eerste drie kolommen van tabel 2. Opmerkelijk is dat de veranderingen in arbeidsuren geen effect hebben op werknemers, zoals uit de vijfde rij naar voren komt. Het is niet verrassend dat het er voor zzp'ers aan de onderkant van de verdeling veel slechter uitziet, want de ontwikkeling van het eerste kwartiel wijst op een extra verlies van 25 procent van het huishoudinkomen van vóór corona in vergelijking met degenen die hun baan in loondienst behouden.

Bij de mediaan bedraagt de extra daling 7 procent; in het derde kwartiel is deze kleiner en insignificant. De richting waarin de puntschattingen voor uren zich bewegen, is tegenovergesteld aan de verwachte parallele beweging van uren en inkomen, maar de schatting ervan is zeer onnauwkeurig. In de laatste twee rijen is te zien dat de omvang van de veranderingen in huishoudinkomen van mensen die de overgang van werkend naar niet-werkend maakten, vergelijkbaar is met die van zzp'ers die zzp'er bleven. Voor degenen die werkloos worden, zijn de puntschattingen groter bij de mediaan en het derde kwartiel. De effecten van grote margeaanpassingen op het huishoudinkomen zijn waarschijnlijk vergelijkbaar met veranderingen in het huishoudinkomen van degenen die zzp'er blijven, omdat de overgang naar niet-werkend bij parttime werkenden vaker voorkomt. Daardoor resteert voor veel huishoudens waar een van de partners parttime werkte, alleen het inkomen van de hoofdverdiener. Evenzo is de uitkeringsvoet van de werkloosheids- of pensioenuitkering vaak hoger voor parttime werkenden met een relatief laag inkomen.

Aantal gewerkte uren naar persoonlijke en baankenmerken

TABEL 1

	Verandering totaal arbeidsuren	
	(1)	(2)
Maart-juni × opleiding: hoger voortgezet	0,05*** (0,02)	0,03 (0,02)
September/december × opleiding: hoger voortgezet	0,04 (0,03)	0,03 (0,03)
Maart-juni × opleiding: hoger	0,05*** (0,02)	0,01 (0,02)
September/december × opleiding: hoger	0,06* (0,03)	0,06* (0,03)
Maart-juni × inkomen tussen 2500 en 3500	0,06*** (0,02)	0,03** (0,02)
September/december × inkomen tussen 2500 en 3500	0,05** (0,02)	0,03 (0,02)
Maart-juni × inkomen boven 3500	0,09*** (0,02)	0,05*** (0,02)
September/december × inkomen boven 3500	0,03 (0,02)	0,01 (0,03)
Maart-juni × werkende in essentieel beroep		0,12*** (0,02)
September/december × werkende in essentieel beroep		0,04 (0,03)
Maart-juni × haalbaar perc. werk vanuit huis		0,18*** (0,02)
September/december × haalbaar perc. werk vanuit huis		0,03 (0,03)
Maart-juni × essentieel × haalbaar perc. werk vanuit huis		-0,15*** (0,03)
September/december × essentieel × haalbaar perc. werk vanuit huis		-0,08* (0,04)
N	15.738	15.133
R ₂	0,151	0,168
Controle voor demografische factoren	Ja	Ja
Maand × sector fixed effects	Nee	Ja

*/**/** Significant op respectievelijk tien-, vijf, en eenprocentniveau

Noot: De tabel toont de uitkomsten van een volgens de kleinstkwadratenmethode uitgevoerde regressie van relatieve veranderingen in het totaal aantal (onvoorwaardelijke) arbeidsuren. Referentieperiode = begin maart. Verdere elementen van de specificaties zijn een volledige set tijdsdummies, gender, en de pre-pandemische metingen van parttime werk en zelfstandig werk (alle in combinatie met tijdsdummies). De volledige reeks coëfficiënten is te vinden in de online bijlage bij Zimpelmann et. al. (2021). Standaardfouten zijn op individueel niveau geclusterd. De gegevens hebben alleen betrekking op personen die begin maart ten minste tien uur werkten.

EFFECT STEUNPROGRAMMA'S OVERHEID

Als laatste onderzoeken we in de tweede groep kolommen van tabel 2 of mensen enige vorm van overheidssteun ontvingen als zij doorgingen met werken. Voor werknemers kijken we naar het NOW-programma. Voor de zzp'ers zijn er de Tozo en de TOGS. Voor mensen in loondienst heeft het feit of de

NOW al dan niet van geen effect op het inkomen. Gegevens over andere landen duiden erop dat inkomens daalden als de arbeidsuren van werknemers daalden, en de uitkomsten hier doen dus vermoeden dat het NOW-programma heeft

geholpen om de daling van het huishoudinkomen als gevolg van de coronacrisis gering te houden. Bij de zzp'ers zien we veel grotere dalingen van het huishoudinkomen als zij van een steunregeling gebruikmaakten. Dit is een indicator dat

Relatie tussen uitkomsten op de arbeidsmarkt, steunmaatregelen en huishoudinkomen

TABEL 2

	Afhankelijke variabele: Rel. verandering in gestandaardiseerd hh-inkomen					
	Gewerkte uren			Steunmaatregelen		
	P25	P50	P75	P25	P50	P75
April	-12,5*** (1,01)	0,00 (0,01)	13*** (1,03)	-10*** (1,37)	0,41 (0,54)	13,28*** (1,45)
Mei	-4,05*** (1,23)	7,14*** (0,95)	44,44*** (2,13)	-2,17 (1,33)	7,31*** (1,05)	44,87*** (2,32)
Juni	-7,41*** (1,04)	0,09 (0,48)	15,79*** (1,03)	-6,25*** (1,08)	0,41 (0,63)	15,89*** (1,14)
September	-8,56*** (0,97)	1,35* (0,71)	16,76*** (1,32)	-7,94*** (1,16)	1,54** (0,73)	16,73*** (1,38)
Rel. verand. in arb.uren x loondienst (vóór corona) ⇒ loondienst	0,07 (0,58)	0,00 (0,21)	-0,01 (1,67)			
Maatregel: Ja x loondienst (vóór corona) ⇒ loondienst				0,16 (1,54)	-0,41 (0,59)	-2,16 (2,43)
Maatregel: Weet niet x loondienst (vóór corona) ⇒ loondienst				-4,58*** (1,59)	-0,41 (0,58)	1,13 (2,05)
Zzp'er (vóór corona) ⇒ loondienst	-25,82*** (3,34)	-7,14** (3,17)	-3,2 (4,81)	-19,76*** (3,11)	-5,92*** (2,76)	-3,05 (4,33)
rRel. verand. in arb.uren x zzp'er (vóór corona) ⇒ zzp'er	-2,06 (3,16)	-2,94 (15,35)	-4,15 (13,23)			
Maatregel: Ja x zzp'er (vóór corona) ⇒ zzp'er				-51,49*** (14,87)	-10,48 (9,05)	4,06 (11,07)
Loondienst of zzp'er (vóór corona) ⇒ werkloos	-26,52*** (7,14)	-16,04*** (5,81)	-14,44** (6,92)	-29,08*** (7,79)	-19,28*** (5,55)	-14,73** (6)
Loondienst of zzp'er (vóór corona) ⇒ beroepsbevolking verlaten	-24,77*** (4,87)	-7,14** (2,82)	-4,76 (6,37)	-25,1*** (4,59)	-7,31*** (2,06)	-4,73 (5,74)
N		8.595			8.564	

*/**/*** Significant op respectievelijk tien-, vijf, en eenprocentniveau

Noot: Kwantiele regressies met relatieve veranderingen in het voor omvang en samenstelling van het huishouden gecorrigeerde netto huishoudinkomen (ten opzichte van het gemiddelde van januari en februari 2020) als de afhankelijke variabele. Standaardfouten zijn geclusterd op huishoudniveau onder gebruikmaking van de door Hagemann (2017) ontwikkelde en in het R-pakket *quantreg* toegepaste bootstrapmethode. Steekproef: 18 ≤ leeftijd ≤ 66; in loondienst of zzp'er met een werkweek vóór corona van tenminste 10 uur (begin maart); in januari of februari 2020 een positief huishoudinkomen (hierdoor vallen 170 individuen af). Referentiegroep: loondienst (vóór corona) loondienst. Maatregel: Ja = de werkgever van de respondent of respondent zelf vroeg ondersteuning aan en werd niet afgewezen; "Weet het niet" = respondent weet niet of werkgever steun aanvraag. Bij werknemers is alleen naar de NOW gekeken. Bij zzp'ers is naar alle mogelijke ondersteuningsmaatregelen gekeken.

de programma's redelijk goed aan hun doel beantwoordden. Alles bij elkaar doen onze uitkomsten vermoeden dat men er met de NOW in geslaagd is om werknemers langs de intensieve marge een praktisch totale bescherming tegen veranderingen te bieden. Gelet op het in vergelijking met andere landen geringe aantal door werkloosheid gevolgde ontslagen, hebben de steunprogramma's waarschijnlijk ook aan de beperking daarvan bijgedragen.

CONCLUSIES

Het effect van de pandemie en de maatregelen om deze te bestrijden op het aantal arbeidsuren in Nederland vertoont hetzelfde beeld als in veel andere landen. Tegelijkertijd staat onze bevinding dat de inkomensongelijkheid in het eerste jaar van de pandemie nauwelijks steeg in sterk contrast met bijvoorbeeld de Britse ervaring (Crossley et al., 2021). Deze uitkomst verschilt ook sterk van het effect van de kredietcrisis in Nederland. Het inkomen daalde in 2009 met 13 procent, terwijl de uitstroom uit de werkgelegenheid vergelijkbaar was (Van den Berg et al., 2014). Het lijkt erop dat deze verschillen te danken zijn aan de steunprogramma's van de overheid: de NOW is niet alleen bedoeld om banen te behouden, maar ook om werkenden een volledig loon te verzekeren. Dit was niet het geval bij het programma voor baanbehoud tijdens de kredietcrisis (Hijzen en Venn, 2011). Onze verklaring wordt ondersteund door de bevinding dat

er geen verband is tussen het gebruik van de NOW en het huishoudinkomen. Dit is dus een sterke aanwijzing dat het streven naar volledige loonstabiliteit via maatregelen voor baanbehoud een beter tegenwicht vormt tegen inkomens terugval op middellange termijn dan andere maatregelen voor baanbehoud. Het huishoudinkomen van zzp'ers werd zeer hard getroffen en dat kon slechts gedeeltelijk door steunmaatregelen worden verzacht. Waarschijnlijk komt hierin tot uiting dat het veel moeilijker is om voor zzp'ers steunmaatregelen te treffen waarbij de arbeidsprikkel bewaard blijft. Het is dus cruciaal om zzp'ers gedurende de pandemie te ondersteunen en ze te helpen om hun werk weer op te starten zodra de besmettingscijfers dat mogelijk maken.

De gegevensverzameling werd in het kader van de Duitse Strategie voor excellentie gefinancierd door de Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG, Duitse Stichting voor Onderzoek) – EXC 2126/1 – 390838866, door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) met een subsidie uit het Corona: Fast-track data-programma (440.20.043), en door het IZA – Instituut voor Arbeidseconomie. Gaudecker en Zimpelmann zijn dankbaar voor de financiële steun van de Duitse Stichting voor Onderzoek (DFG) in de vorm van CRC-TR 224 (project Co1). Speciale dank gaat uit naar het team bij CentERdata, dat onze onderzoeken in een recordtijd mogelijk maakte. De uitkomsten in deze paper zijn gebaseerd op Zimpelmann et al. (2021), waarin aanvullende gegevens zijn opgenomen.

LITERATUUR

- Berge, W. van den, H. Erken, M. de Graaf-Zijl en E. Van Loon (2014) *The Dutch labour market during the Great Recession*. CPB Background Document, juni.
- Crossley, T.F., P. Fisher en H. Low (2021) The heterogeneous and regressive consequences of COVID-19: evidence from high quality panel data. *Journal of Public Economics*, 193, artikelnr 104334.
- Gaudecker, H.-M. von, C. Zimpelmann, M. Mendel et al. (2021) *CoVID-19 Impact Lab Questionnaire Documentation*. Te vinden op covid-19-impact-lab.readthedocs.io.
- Hagemann, A. (2017) Cluster-robust bootstrap inference in quantile regression models. *Journal of the American Statistical Association*, 112(517), 446–456.
- Hijzen, A. en D. Venn (2011) *The role of short-time work schemes during the 2008–09 Recession*. OECD Social, Employment and Migration Working Paper, 115.
- IMF (2021) *Fiscal monitor database of country fiscal measures in response to the COVID-19 pandemic*. IMF Fiscal Affairs Department, oktober.
- Zimpelmann, C., H.-M. von Gaudecker, R. Holler et al. (2021) Hours and income dynamics during the COVID-19 pandemic: the case of the Netherlands. *Labour Economics*, te verschijnen.

Inkomensterugval en copinggedrag van Nederlandse werkenden tijdens corona

De overheid heeft tijdens de coronacrisis restricties ingevoerd om het virus in te dammen. Dat heeft geleid tot een scherpe daling van de uitgaven (binnenlandse consumptie). Hierdoor bleven werknemers met een inkomensdaling relatief weerbaar: op het moment dat hun inkomen onder druk stond, konden zij ook minder uitgeven.

IN HET KORT

- ▶ Tijdens de coronacrisis is het aantal werknemers met een forse inkomensterugval toegenomen met ongeveer 190.000, in vergelijking met het jaar voor de pandemie.
- ▶ Omdat vooral werknemers met relatief veel economische onzekerheid de inkomensschok ervaren, wordt de kloof groter tussen werknemers met een zeker bestaan en die met een onzeker bestaan.
- ▶ Met name jongeren, werknemers met een flexibel contract en werknemers met een relatief laag inkomen worden disproportioneel hard geraakt door de coronacrisis.

Terwijl de coronacrisis gepaard ging met een stevige economische krimp, bleef het inkomen van de meeste werkenden stabiel. De steunmaatregelen van de overheid zorgden voor behoud van werkgelegenheid via het stutten van de balansen van ondernemers. Maar heeft deze indirecte vorm van steun wel alle werknemers bereikt? Op het eerste gezicht is het antwoord 'ja', want de werkloosheid liep slechts zeer beperkt op. Maar baanverlies is niet de enige manier waarop mensen achteruit kunnen gaan in inkomen. Ook een verlaging van het aantal gewerkte uren kan tot een fors inkomensverlies leiden. Dit onderzoek biedt inzicht in de vraag wie er in het coronajaar inkomsten verloren, hoeveel hun inkomen toen terugviel, en op welke manier zij reageerden om financieel weerbaar te blijven.

CIJFERS

Uit de rekeninggegevens van klanten van ABN Amro blijkt dat er in de periode maart 2020 – februari 2021, 16,3 pro-

SANDRA PHILIPPEN

Hoofdeconoom bij ABN Amro Bank en universitair gastdocent aan de Erasmus Universiteit Rotterdam

NORA NEUTEBOOM

Econoom bij ABN Amro Bank en promovendus bij Kings College in Londen

JEANNINE VAN REEKEN

Econoom bij ABN Amro Bank

PHILIP BOKELOH

Econoom bij ABN Amro Bank

PIET RIETMAN

Econoom bij ABN Amro Bank

JAN-PAUL VAN DE KERKE

Econoom bij ABN Amro Bank

cent van de Nederlandse werknemers een inkomensterugval leed van meer dan tien procent. De gemiddelde terugval in deze groep bedroeg veertig procent van het netto-inkomen. Vergeleken met het jaar ervoor is de totale groep werknemers met een inkomensterugval met 2,3 procentpunt toegenomen. Het gaat – omgerekend naar de Nederlandse werknenden met een salaris – om ongeveer 190.000 werknenden.

Opmerkelijk is dat in deze periode het risico op een negatieve inkomensschok het sterkst toeneemt onder werknenden die, voorafgaand aan de pandemie, al kampten met een sterk schommelend inkomen. Schommelende – en dus onzekere – inkomens komen relatief veel voor bij zowel lage als hoge inkomensgroepen. Als gevolg hiervan is, tijdens de coronamaanden, de ongelijkheid verder toegenomen tussen mensen met een zeker inkomen en die met een onzeker inkomen.

Dit verschil in economische zekerheid in Nederland is een al lang geleden vastgesteld probleem. Voor zover die ongelijkheid qua economische zekerheid voortkomt uit het arbeidscontract, heeft de OESO geconstateerd dat Nederland het meest gepolariseerde land van de OESO-landen is. Toch was het allerminst zeker dat de pandemie de bestaande ongelijkheid in de economische onzekerheid zou versterken.

ONGELIJKHEID TIJDENS EEN PANDEMIE

Pandemicen hebben, zo blijkt uit de geschiedenis, de ongelijkheid in een land meestal vergroot (Galletta en Giommoni; 2020). Toch is het niet evident dat dit patroon zich ook bij de coronapandemie zou herhalen. Zo vonden bijvoorbeeld Clark et al. (2021) dat de massale overheidssteun, die vaak juist terecht kwam bij de lagere inkomens, gezorgd heeft voor een afname in ongelijkheid in verschillende Europese landen. Ook in Amerika, waar steunmaatregelen grotendeels direct aan huishoudens met een beneden-gemiddeld inkomen werden uitgekeerd, betekende de pandemie vaak geen afname van het gemiddelde netto-inkomen maar juist een toename – zelfs na baanverlies. Het lijkt er wel op dat werknemers met een kwetsbare arbeidsmarktpositie vaker met een terugval van inkomen kampten dan andere groepen. Zo vonden Angelov en Waldenström (2021) dat in Zweden vooral de laagste 25 procent van de inkomensverdeling erop achteruit-

ging tijdens de pandemie, maar dat de loonkostensubsidies erger wisten te voorkomen. De manier waarop mensen zijn omgegaan met inkomensterugval tijdens de pandemie (copingstrategieën) is echter onderbelicht gebleven.

AANTAL MENSEN MET NEGATIEVE INKOMENSCHOK NAM LICHT TOE TIJDENS CORONA

Tijdens de coronacrisis, in de periode maart 2020 – februari 2021, kreeg 16,3 procent van onze sample te maken met een inkomsterugval van meer dan tien procent. Deze groep ging er gemiddeld 870 euro per maand op achteruit. Het jaar ervoor was het percentage huishoudens met een inkomensverlies nog veertien procent. Deze groep verloor gemiddeld 950 euro per maand.

De kans op een negatieve inkomensschok is daarmee toegenomen sinds corona, maar de hevigheid van de gemiddelde schok waarschijnlijk niet. Bij mensen die een inkomensschok ervaren, daalt het netto-inkomen gemiddeld met ongeveer veertig procent.

Welke factoren zijn er van invloed op het risico dat werknemers een inkomensterugval beleven? Om deze vraag te beantwoorden onderscheiden we individuen naar de mate van inkomensonzekerheid, naar dienstverband en naar leeftijd. Omdat de inkomensterugval zich ook voordoet in jaren zonder pandemie, is onze analyse op basis van ABN Amroklanten gericht op de verandering die wij in het eerste coronajaar (maart 2020 – februari 2021) observeren ten opzichte van het jaar ervoor (maart 2019 – februari 2020).

CORONA HEEFT SITUATIE LAGE ONZEKERE INKOMENS VERDER VERSLECHTERD

Dat mensen met meer fluctuerende inkomsten een grotere kans hebben er flink op achteruit te gaan, is geen nieuw fenomeen. Ook in het jaar vóór de pandemie was het risico van een inkomensterugval van meer dan tien procent bij een volatiel inkomen hoog, namelijk 22,4 procent. We meten volatiliteit door de standaarddeviatie te berekenen van het inkomen het jaar ervoor. Bij personen met een weinig volatiel inkomen lag die kans veel lager, te weten rond de tien procent. De hoogte van het inkomen maakt daarbij nauwelijks

uit. Werknemers met een volatiel inkomen hebben allemaal zo rond de twintig procent kans om erop achteruit te gaan. Naarmate het inkomen verder stijgt, neemt de kans op een inkomensdaling toe. Dat is logisch, voor hogere volatiele inkomens is er tenslotte minder ruimte om nog verder te stijgen en daardoor bestaat er per definitie een grotere kans om erop achteruit te gaan. Een volatiel inkomen betekent dat een werkende misschien wisselende werkgevers heeft, of via een uitzendbureau of detacheerder werkt.

Een volatiel inkomen hoeft niet noodzakelijk tot een inkomensdaling te leiden, want een stijging van het inkomen is ook mogelijk. Uit onze analyse blijkt dat de kans op een inkomensstijging voor alle inkomensstypen – volatiel of stabiel, hoog of laag – groter is dan een daling. Een vanzelfsprekende conclusie, want veel mensen gaan er tenslotte jaarlijks op vooruit doordat er bijvoorbeeld loonafspraken zijn gemaakt in cao's, of omdat mensen van baan wisselen.

Volatiele inkomens zijn over het algemeen kwetsbaarder voor een afname in vergelijking met niet-volatiele inkomens. De kans op een inkomensstijging van minstens tien procent is voor een werkende met een volatiel inkomen ongeveer twee keer zo groot als de kans op een inkomensdaling van minstens tien procent. Terwijl voor werkenden met een laag volatiel inkomen de kans op een inkomensstijging bijna drie keer groter is dan een inkomensdaling.

Sinds corona is de situatie voor mensen met zowel een laag als een volatiel inkomen verder verslechterd. Zoals figuur 1 toont, is de kans op een negatieve inkomensschok vooral gestegen onder de groep met een benedenmodaal en een modaal inkomen. Met name de werknemers uit de groep met een volatiel inkomen tot 1.800 euro (netto) zagen die kans op een inkomenssterugval tijdens corona met ruim vijf procent toenemen.

MAANDELIJKS UITZENDCONTRACT MAAKT EXTRA KWETSBAAR TIJDENS CORONA

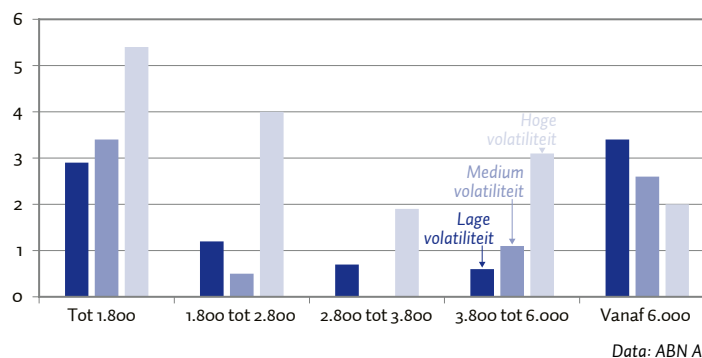
Het soort arbeidsrelatie is een belangrijke verklarende variabele voor de volatilititeit van het inkomen van werknemers, en daarmee voor de kans dat zij een fors inkomensverlies ervaren. Over het algemeen schommelen de inkomens het meest

bij degenen met flexibele contracten, zoals uitzendwerk, nulurencontracten en gedetacheerden (iedereen met een 'vast contract' krijg langer dan een jaar een vast salaris van dezelfde werkgever)

Voorafgaand aan corona was de groep werkenden met wekelijkse inkomsten, afkomstig van een uitzendbureau of detacheerder, het meest kwetsbaar voor een inkomensschok. Ook de uitzendkracht en gedetacheerde die salaris op maandbasis ontvingen waren kwetsbaar: voor corona kreeg 22 procent van deze groep te maken met een forse inkomenssterugval. Werknemers met een inkomen op basis van een vast of flexibel dienstverband hadden de meeste zekerheid. Hun risico op een forse inkomenssterugval was 13,4 procent.

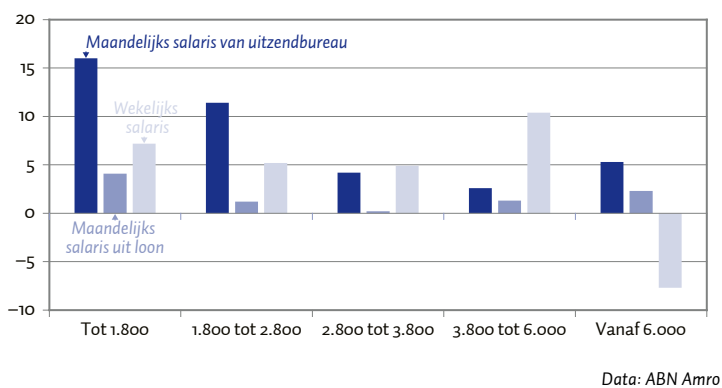
Opvallend is dat tijdens de coronacrisis de arbeidskrachten met een wekelijkse inkomen juist minder hard geraakt zijn. In plaats daarvan zijn de uitzenders met een maandelijks inkomen juist het kwetsbaarst. Figuur 2 laat zien dat met name voor uitzendkrachten met een maandelijks inkomen van 1.800 euro netto de kans op een inkomenssterugval tijdens corona fors steeg, van een gemiddelde kans van 24 procent vóór corona naar 34 procent tijdens corona – een stijging van maar liefst 16 procentpunt. Bij uitzendkrachten met

Toename van de kans op inkomenssterugval tijdens coronajaar, naar volatilititeit van het inkomen en per inkomensgroep FIGUUR 1

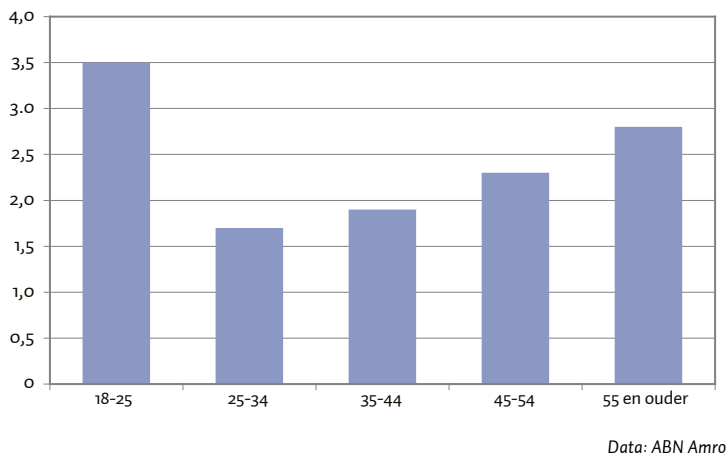

een netto-maandinkomen tussen 1.800 en 2.800 euro liggen deze percentages op respectievelijk 18 en 30 procent – een stijging van 12 procentpunt.

Toename (of afname) kans op inkomensterugval tijdens corona, naar dienstverband per inkomensgroep **FIGUUR 2**

Toename in de kans op inkomensterugval naar leeftijds sinds corona **FIGUUR 3**

JONGEREN ZIEN HUN KANS OP SALARISTERUGVAL SINDS CORONA NOG VERDER TOENEMEN

Over het algemeen zijn jongeren kwetsbaarder dan ouderen op de arbeidsmarkt, met name omdat ze minder vaak een vast contract hebben. Dit wordt ook bevestigd door onze gegevens over salaristerugval naar leeftijd. Werknemers tussen de 18 en 25 jaar hebben gemiddeld een kans van meer dan zeventien procent op een forse inkomensterugval. Naarmate de leeftijd stijgt, wordt deze kans aanzienlijk kleiner maar boven de 45 jaar loopt die echter weer licht op.

Uit gegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek weten we dat de jeugdwerkloosheid harder opliep tijdens de coronacrisis dan de gemiddelde werkloosheid. Verlies van werk gaat vaak gepaard met een daling van het inkomen. Dit is ook wat wij in onze data op basis van ABN Amro-klanten terugzien. Gemiddeld ondervond 21 procent van de jongeren (18 tot 25 jaar) een salaristerugval van meer dan tien procent tijdens corona (een stijging van 3,5 procentpunt met het jaar ervoor), terwijl dat bij de overige groepen gemiddeld vijftien procent was (een stijging van ongeveer twee procentpunt). Een waarschijnlijke oorzaak hiervan is dat jongeren vaker een flexibel dienstverband hebben. In onze dataset vertegenwoordigen werknemers tussen de 18 en de 35 jaar 53 procent van het aantal flexibele werknemers en 38 procent van de vaste contracten.

OMGAAN MET EEN FINANCIËLE SCHOK

Om inzicht te krijgen in de reactie van werknemers op een inkomsterugval van meer dan tien procent, hebben we in deze analyse ook gekeken naar een aantal copingstrategieën; hiermee bedoelen we een manier waarop omgegaan wordt met de inkomsterugval om zo financieel weerbaar te blijven.

In onze data kunnen wij drie van deze copingstrategieën onderscheiden: ten eerste het reduceren van uitgaven, ten tweede het aanwenden van spaargeld, en ten derde rood staan. Vooral de combinatie van de uitgaven terugschroeven en het spaargeld aanwenden wordt vaak gebruikt door werknemers met een inkomensterugval.

INKOMENSTERUGVAL ZET MENSEN AAN TOT BEZUINIGEN ÉN HET STUK SLAAN VAN HUN SPAARPOT

De kans dat mensen hun spaargeld aanbreken al dan niet in combinatie met bezuinigen op de uitgaven neemt weliswaar af sinds corona, maar vooral voor mensen zonder inkomensschok.

Vóór corona werd ‘spaargeld aanwenden’ in combinatie met ‘uitgaven reduceren’ bij 9 procent van de werknemers zonder inkomsterugval toegepast en bij 24 procent van de werknemers met een inkomsterugval. Voor werknemers met een inkomsterugval daalt de veel hogere kans op deze coping strategie nauwelijks. Voor mensen zonder inkomsterugval daalt de veel lagere kans op deze copingstrategie juist aanzienlijk.

SINDE CORONA GEEN WEZENLIJK ANDERE COPINGSTRATEGIE, BEHALVE COPING MET RESTRICTIES

Kijken we naar de veranderingen in de toegepaste copingstrategie tijdens corona, dan zien we dat alleen ‘minder uitgeven’ is toegenomen sinds corona. Dit heeft echter weinig van doen met een veranderde reactie op een inkomensschok. Het zijn vooral de restricties die deze gedragsverandering teweeg bracht.

MENSEN ZONDER SPAARGELD BRENGEN SNELLER HUN BESTEDINGEN TERUG

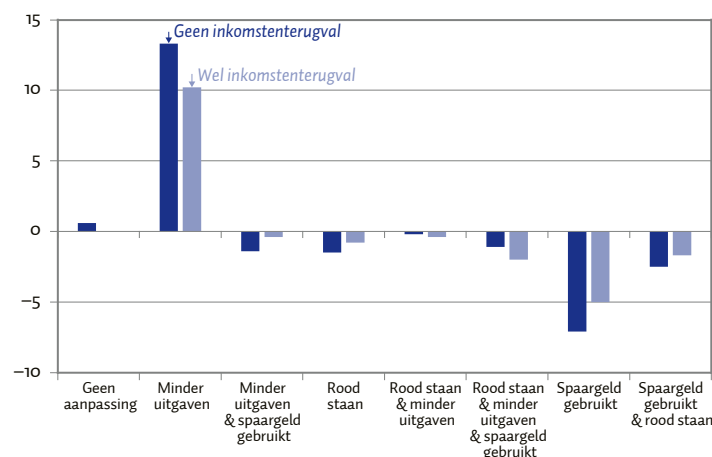
In hoeverre werknemers kunnen interen op hun gespaarde geld bij een inkomsterugval hangt natuurlijk ook af van hoeveel spaargeld zij hebben. Mensen met weinig spaargeld moeten sneller in hun uitgaven snoeien dan mensen met veel spaargeld. Dit zien we ook terug in onze data. In de periode voor corona bracht zestig procent van degenen met weinig spaargeld (minder dan 500 euro) de uitgaven terug. Bij degenen met meer dan 5.000 euro spaargeld was dit percentage vijftig procent.

Tijdens de coronapandemie zijn de uitgaven gereduceerd door restricties vanuit de overheid. Voor de mensen met een inkomsterugval heeft dit gediend als een auto-

matisch copingmechanisme. Zo zien we dat ook de werknemers met een inkomsterugval die best wat spaargeld hadden (tussen de 500 en 5.000 euro), hun uitgaven met ruim

Verandering in copingstrategieën sinds corona

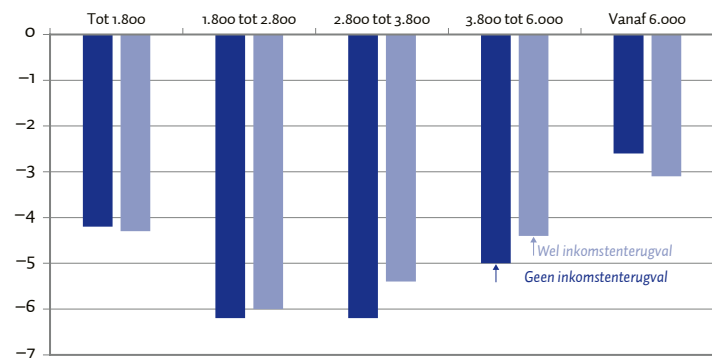
FIGUUR 4

Data: ABN Amro

Afname van percentage mensen dat extra rood ging staan sinds de crisis

FIGUUR 5

Data: ABN Amro

twaalf procent hebben teruggeschroefd. Dankzij de coronarrestricties hoefde de groep die vóór corona al een spaarpot had opgebouwd, deze minder vaak aan te wenden.

ROOD STAAN IS NIET HET LAATSTE REDMIDDEL

Rood staan geldt vaak als een laatste optie, na het aanwenden van spaargeld en het reduceren van uitgaven, om de rekeningen te betalen, aangezien roodstaan aanzienlijke kosten met zich meebrengt. Echter, uit onze analyse van de periode voor de corona blijkt dat degenen met een inkomen onder 2.200 euro netto en met weinig spaargeld minder vaak rood stonden bij inkomensverlies (dertien procent) dan degenen met een hoger inkomen (meer dan 2.200 euro netto) en weinig

spaargeld (vijftien procent). Dit komt wellicht ook omdat niet iedereen zomaar toegang heeft tot producten van banken waarbij roodstaan is toegestaan.

Bovendien is het aantal roodstaande klanten tijdens de coronacrisis afgenomen. Voor corona was de kans dat een werkende met minder dan 1.800 euro aan inkomsten rood stond rond de tien procent. Ten tijde van corona is dit bijna gehalveerd. In figuur 5 is duidelijk te zien dat roodstaan minder vaak voorkomt gedurende corona, zowel voor werkenden met als zonder inkomensverlies. Bovendien zien we de grootste afnames van roodstaan bij mensen met een modaal en bovenmodaal inkomen. Waarschijnlijk hebben de coronarrestricties en de dalende uitgaven hieraan bijgedragen. Als

Data en methodologie (1)

Inkomensschokken en de reactie daarop laten zich moeilijk analyseren. Om inkomensschokken te ontleden zijn data met het juiste niveau van observatie essentieel. Voor analyse van de reactie op de inkomensschokken zijn de gegevens over uitgaven onontbeerlijk. Bij ABN Amro beschikken we over transactiedata van rekeninghouders die deze eigenschappen bezitten. Voor dit onderzoek zijn geanonimiseerde data gebruikt.

Transactiedata van rekeninghouders

Met behulp van transactiedata kunnen we rekeninghouders gedurende de coronacrisis volgen. Deze verschaffen zowel informatie over de 'inkomstenkant' als over de 'uitgavenkant'. Op microniveau kunnen wij de reactie (copingsstrategieën) van rekeninghouders op een inkomensschok analyseren. Door per rekeninghouder te kijken, kunnen we ook de effecten van kleine inkomensschokken analyseren, iets wat bij geaggregeerde datasets mogelijk wegvalt in gemiddelden. De ruwe transactiedata zijn

bewerkt door de inkomende en uitgaande transacties te categoriseren; zodoende is het mogelijk om bepaalde dwarsdoorsneden te maken. Denk bijvoorbeeld aan aggregaties op dienstverband, leeftijd, of inkomensonzekerheid (zie hieronder). Qua tijdsperiodes delen we de data op in twee periodes: een niet-coronajaar van maart 2019 tot met februari 2020, en een coronajaar van maart 2020 tot en met februari 2021. Op deze manier kunnen we beoordelen in hoeverre de periode met corona afweek van de twaalfmaandsperiode ervoor. We voeren exact dezelfde analyse nogmaals uit door een vergelijking te maken van de periode maart 2019 t/m februari 2020 ten opzichte van de periode maart 2018 t/m februari 2019, om zo te controleren of er afwijkingen zijn in vergelijking met een normaal jaar.

Op onze dataset passen we enkele filters toe om de juiste sample te selecteren voor onze vraag:

- Wij nemen alleen rekeningen mee die op naam van een individu staan, dus en/of-rekeningen negeren we.
- Rekeningen die slechts een gedeelte van onze

tijdsperiode waarneembaar zijn, sluiten wij uit.

- We verwijderen rekeninghouders buiten de leeftijden jonger dan 18 en ouder dan 67 jaar.
- Ook verwijderen we rekeninghouders die een pensioenuitkering ontvangen en boven de 63 zijn.
- Rekeningen zonder regelmatig minimuminkomen voorafgaand aan corona sluiten we uit.
- Alleen rekeningen waarop ten minste zes van de twaalf maanden voorafgaand aan corona regelmatig maandelijks inkomen binnenkomt van minimaal 500 euro per maand zijn meegenomen.
- Wij nemen enkel actieve rekeningen mee. Daarom moeten er minimaal drie uitgaande transacties per maand op de rekening plaatsvinden.

Individen die in februari 2020 geen inkomen hadden, zijn uit de sample gehaald. We voorkomen hiermee dat mensen die al een inkomsterugval ervoeren in de periode vóór corona, meegenomen worden in de analyse.

KADER 1

gevolg van de lagere uitgaven stegen de besparingen – met name bij de groep die bovenmodaal verdient – en daalde de roodstand.

CONCLUSIES VOOR BELEID

De steunmaatregelen van de overheid zijn zeer succesvol geweest bij het voorkomen van faillissementen en het beperken van de werkloosheid. Het doel van de steun, en specifiek van de NOW, was het behoud van werkgelegenheid en in-

komens. Als we kijken naar geaggregeerde werkloosheid en inkomenscijfers, lijkt de overheid inderdaad in dit doel geslaagd te zijn. Toch heeft de steun niet alle werkenden in dezelfde mate kunnen beschermen tegen negatieve inkomenschokken. Uit onze analyse blijkt dat enkele groepen, zoals jongeren, werknemers met lagere inkomens, met een grotere inkomensvolatiliteit en met flexibelere dienstverbanden een grotere kans hadden om een inkomensschok te ervaren gedurende de pandemie.

Data en methodologie (2)

KADER 2

Representativiteit na filteren

Na het toepassen van de filters houden we ongeveer 900.000 rekeninghouders over als sample voor onze analyse, een groep die min of meer overeenkomt met de groep die het CBS definieert als “personen met als voornaamste inkomensbron inkomen als werknemer”. Wij hanteren leeftijdsgrenzen van 18 tot en met 67 jaar. Als we ons aantal rekeninghouders vergelijken met vergelijkbare reeksen van het CBS voor alle leeftijden, dan bestaat onze sample ongeveer tien procent van alle Nederlandse werkzame personen in loondienst. Door de vergelijking met CBS-cijfers voor alle leeftijden – een grotere groep – is onze dekkingsgraad van tien procent waarschijnlijk lichtelijk onderschat. Alleen informatie over de dekking is niet genoeg om de kwaliteit van onze sample te beoordelen. Daarvoor is er ook een representatieve verdeling nodig. Die toetsen we door onze dataset te vergelijken met de leeftijdsverdeling van de Nederlandse werkzame huishoudens, op basis van de hierboven gebruikte controlegroep van het CBS. De figuur hiernaast vergelijkt de percentages van de leeftijdsgroepen binnen de categorie 25–65 jaar van onze sample met die van het CBS.

In de figuur zien we een lichte óverweging ten opzichte van het CBS voor het jongere segment, en een onderweging van het oudere segment.

Definitie inkomenssterugval

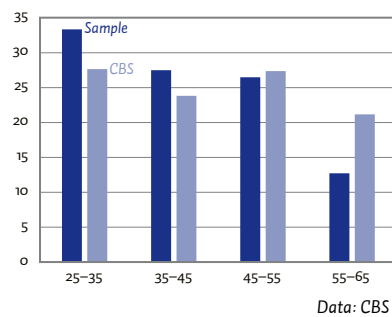
Elk jaar is het nominale inkomen van een individu aan allerlei veranderingen onderhevig. Deze veranderingen kunnen door veel factoren veroorzaakt worden. Zo kunnen belastingveranderingen – zoals de invoering van het tweeschijvenstelsel in 2020 – ervoor zorgen dat het inkomen verandert. Ook loonstijgingen, cao's, of

meer individuele factoren zoals promotie zijn van invloed op het individuele jaarinkomen. Om deze variatie te ondervangen hanteren we de volgende definitie voor werknemers met een inkomenssterugval: “als het totale inkomen in de periode maart 2020 tot en met februari 2021 meer dan tien procent kleiner is dan het totale inkomen in de periode maart 2019 tot februari 2020”.

Inkomensonzekerheid

Inkomensonzekerheid meten we aan de hand van de volatiliteit van iemands maandelijkse inkomen. Dit definiëren we via de standaarddeviatie van het maandelijkse inkomen in de periode maart 2019 tot en met februari 2020. We delen deze standaarddeviatie eerst nog door het gemiddelde maandelijkse inkomen. Een standaarddeviatie van 500 euro op een hoog inkomen zegt namelijk weinig over de inkomensonzekerheid, terwijl dat op een lager gemiddeld inkomen veel aanzienlijker is. Vervolgens verkrijgen wij verschillende gradaties van inkomensonzekerheid door de resultaten in tertielen te rangschikken. Op deze manier krijgen we de groepen met lage, medium en een hoge volatiliteit.

Vergelijking leeftijdsverdeling CBS en de sample

In normale tijden kampt Nederland in toenemende mate met problemen op het gebied van ongelijkheid in economische zekerheid. Jongeren, flexibele dienstverbanden en werknemers aan de onderkant van de inkomensverdeling, bezetten de posities op de arbeidsmarkt die gepaard gaan met minder zekerheid. Uit onze analyse blijkt dat deze groepen werknemers ook tijdens corona een grotere kans hadden op een inkomenssterugval. Corona heeft de bestaande problemen op de Nederlandse arbeidsmarkt in zekere zin dus verdiept.

Het oplossen van deze problematiek blijft een zaak voor de politiek. Met een politiek draagvlak zou het aanpakken van de verschillen tussen de insiders en outsiders op

de arbeidsmarkt een kernpunt van beleid kunnen zijn. De conclusies van de commissie-Borstlap en het SER-rapport van afgelopen zomer zijn daarom ook in samenspraak met corona onverminderd relevant. Het verkleinen van de kloof tussen vaste en flexwerkers kan in een volgende crisis de kans verminderen dat inkomensschokken voornamelijk op het bordje van die laatste groep terechtkomen. Bovendien, de aard van de coronacrisis, de restricties en het zodoende opgebouwde spaargeld hebben er deze keer voor gezorgd dat ook kwetsbare groepen spaargeld konden aanwenden als copingstrategie. In een volgende crisis zou dit mogelijk niet het geval kunnen zijn.

LITERATUUR

Angelov, N. en D. Waldenström (2021) *Covid-19 and income inequality: evidence from monthly population registers*. CEPR Discussion Paper, 16333.

Clark, A.E., C. D'Ambrosio en A. Lepinteur (2021) *The fall in income inequality during COVID-19 in four European countries*. *Journal of Economic Inequality*, 8 augustus. Te lezen op link.springer.com.

Galletta, S. en T. Giommoni (2020) *Pandemics and inequality*. Artikel op voxeu.org, 3 oktober.

